

VLADA CRNE GORE

PREDLOG

**INICIJALNI IZVJEŠTAJ O PRIMJENI KONVENCIJE O PRAVIMA LICA SA
INVALIDITETOM**

decembar 2013. godine

SADRŽAJ

UVOD

A. OPŠTE ODREDBE KONVENCIJE	3
Članovi 1.-4	4
B. DIO IZVJEŠTAJA KOJI SE ODNOSI NA KONKRETNA PRAVA	
Član 5. Ravnopravnost i nediskriminacija	12
Član 8. Podizanje svijesti	13
Član 9. Pristupačnost	15
Član 10. Pravo na život	20
Član 11. Situacije rizika i vanredne humanitarne krizne situacije	20
Član 12. Ravnopravnost pred zakonom	20
Član 13. Pristup pravdi	22
Član 14. Sloboda i sigurnost osoba	22
Član 15. Sloboda od torture ili surovog, nehumanog ili degradirajućeg postupanja ili kazne	23
Član 16. Odsustvo eksploatacije, nasilja i zloupotrebe	25
Član 17. Zaštita integriteta ličnosti	26
Član 18. Sloboda kretanja i državljanstvo	27
Član 19. Samostalan život i uključivanje u zajednicu	27
Član 20. Lična pokretljivost	28
Član 21. Sloboda izražavanja i mišljenja i pristup informacijama	29
Član 22. Poštovanje privatnosti	31
Član 23. Poštivanje doma i porodice	32
Član 24. Obrazovanje	34
Član 25. Zdravlje	38

Član 26. Osposobljavanje i rehabilitacija	41
Član 27. Rad i zapošljavanje	41
Član 28. Odgovarajući uslovi života i socijalna zaštita	46
Član 29. Učešće u političkom i javnom životu	50
Član 30. Učešće u kulturnom, sportskom životu, rekreaciji i slobodnim aktivnostima	51
C. DIO IZVJEŠTAJA KOJI SE ODNOSI NA SPECIFIČAN POLOŽAJ DJEČAKA, DJEVOJČICA I ŽENA SA INVALIDITETOM	
Član 6. Žene s invaliditetom	54
Član 7. Djeca sa smetnjama u razvoju	55
D. DIO IZVJEŠTAJA KOJI SE ODNOSI NA POSEBNE OBAVEZE	
Član 31. Statistika i prikupljanje podataka	59
Član 32. Međunarodna saradnja	60
Član 33. Nacionalna primjena i praćenje	60

UVOD

Crna Gora, od proglašenja svoje nezavisnosti 03. juna 2006. godine, u skladu sa Odukom o proglašenju nezavisnosti Republike Crne Gore („Službeni list RCG“, br.36/2006) koju je usvojila Skupština Crne Gore, primjenjuje i preuzima sve međunarodne ugovore i sporazume koje je zaključila i kojima je pristupila državna zajednica Srbija i Crna Gora, a koji se odnose na Crnu Goru i koji su u saglasnosti sa njenim pravnim poretkom.

Nakon prijema u sve relevantne međunarodne organizacije, Crna Gora je podnijela sukcesorsku izjavu za set Konvencija UN koje su deponovane kod Generalnog sekretara UN, a čija članica je bila Srbija i Crna Gora, 23. oktobra 2006. godine. Takođe, deponovana je sukcesorska izjava za konvencije Savjeta Evrope, Međunarodne organizacije rada, drugih međunarodnih organizacija i za sporazume čiji su depozitari države.

Ustavom Crne Gore¹ je utvrđeno da su potvrđeni i objavljeni međunarodni ugovori i opšteprihvaćena pravila međunarodnog prava sastavni dio unutrašnjeg pravnog poretka; imaju primat nad domaćim zakonodavstvom i neposredno se primjenjuju kada odnose uređuju drugačije od unutrašnjeg zakonodavstva.

Crna Gora je postala članica Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom i Opcionog protokola o pravima osoba sa invaliditetom 2. decembra 2009. godine². U skladu sa članom 35. stav 1. Konvencije, pripremljen je Inicijalni izvještaj o primjeni Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom o mjerama koje su preduzete da bi se omogućilo ostvarivanje prava priznatih ovom Konvencijom i o napretku ostvarenom u uživanju pomenutih prava.

Vlada Crne Gore usvojila je u decembru 2007.godine Strategiju za integraciju osoba sa invaliditetom u Crnoj Gori, za period 2008. do 2016. godine. Ovaj dokument obuhvata oblasti: zdravstvene zaštite, socijalne zaštite i penzijsko invalidskog osiguranja, oblast obrazovanja, profesionalnog osposobljavanja i zapošljavanja, pristupačnost, kulturu, sport i rekreaciju, kao i oblast koja se odnosi na položaj organizacija osoba sa invaliditetom u civilnom društvu. Strategijom su predviđene mjere i aktivnosti, koje treba preduzeti u navedenom periodu, kako bi položaj osoba sa invaliditeom u Crnoj Gori, bio u skladu sa evropskim standardima i standardima propisanim Konvencijom UN o pravima osoba sa invaliditetom. Do sada su, u cilju operacionalizacije primjene Strategije donijeta tri Akciona plana za njenu primenu i to za period 2008-2009, 2010 – 2011, i 2012-2013. godina.

Radi praćenja primjene Strategije za integraciju osoba sa invaliditetom formirana je međuresorna radna grupa, u čijem sastavu se, pored predstavnika relevantnih ministarstava i državnih organa, nalaze i predstavnici organizacija osoba sa invaliditetom. Ovim je ispoštovana potreba za integrisanjem pitanja invaliditeta u sve sektore, kroz učešće krajnjih korisnika, kako u kreiranju politike koja se odnosi na osobe sa invaliditetom u Crnoj Gori, tako i u praćenju realizacije

¹ „Službeni list CG“, br.1/07

² „Službeni list CG – Međunarodni ugovori« 2/2009

zacrtnanih mjera i aktivnosti, o čemu radna grupa svake godine (za prethodnu godinu) sačinjava izvještaje u formi pisane Informacije.

Ovi godišnji izvještaji sadrže informacije na osnovu kojih Vlada Crne Gore i šira javnost stiču uvid u napredak postignut u svim oblastima koje se odnose na osobe sa invaliditetom u određenom periodu, kao i teškoće i faktore koji utiču na stepen ostvarivanja obaveza po Strategiji i Akcionom planu. Do sada su sačinjene Informacije za 2008, 2009, 2010, 2011 i 2012. godinu i one suštinski predstavljaju način praćenja primjene i same Konvencije.

Prema rezultatima Popisa stanovništva, domaćinstava i stanova u 2011. godini u Crnoj Gori ima 620.029 stanovnika, od čega su 50,61% ili 313.793 žene, a 49,39% ili 306.236 muškarci. Podaci sa Popisa pokazali su da u Crnoj Gori živi 11% osoba koje imaju smetnje pri obavljanju svakodnevnih aktivnosti zbog dugotrajne bolesti, invaliditeta ili starosti.

U pripremi Inicijalnog izvještaja učestvovali su nadležni državni organi, uz podršku sistema Ujedinjenih nacija u Crnoj Gori. Izvještaj sadrži i podatke Zavoda za statistiku Crne Gore. Nakon sačinjavanja Predloga Inicijalnog izvještaja objavljen je i javni poziv na sajtu Ministarstva rada i socijalnog staranja za konsultacije sa nevladinim organizacijama, nakon kojih je dokument upućen Vladi Crne Gore na usvajanje.

A. OPŠTE ODREDBE KONVENCIJE

Članovi 1. - 4.

Definicije

1. U zakonodavstvu Crne Gore primjenjuje se više definicija koje se odnose na invaliditet i lica sa invaliditetom.

2. **Zakon o zabrani diskriminacije lica sa invaliditetom**³ definiše da je lice sa invaliditetom ono lice “koje ima dugoročna fizička, mentalna, intelektualna ili senzorna oštećenja, koja u sadejstvu sa različitim barijerama mogu otežati puno i efektivno učešće ovog lica u društvu na osnovu jednakosti sa drugima”.

3. **Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju lica sa invaliditetom**⁴ daje sljedeću definiciju: “lice sa invaliditetom, u smislu ovog zakona, je lice sa trajnim posljedicama tjelesnog, senzornog, mentalnog ili duševnog oštećenja ili bolesti, koje se ne mogu otkloniti liječenjem ili medicinskom rehabilitacijom, a koje se suočava sa socijalnim i drugim ograničenjima, koja su od

³ "Sl. list CG", br. 39/11

⁴ "Sl. list CG", br. 49/08, 73/10 i 39/11

uticaja na radnu sposobnost i mogućnost zapošljavanja, održavanja zaposlenja i napredovanja u njemu i koje nema mogućnosti ili ima smanjene mogućnosti da se, pod ravnopravnim uslovima, uključi na tržište rada”.

4. **Zakon o socijalnoj i dječijoj zaštiti**⁵ definiše da “lice sa invaliditetom je lice koje ima dugoročna fizička, mentalna, intelektualna ili senzorna oštećenja koja u sadejstvu sa različitim barijerama mogu otežati puno i efektivno učešće ovih lica u društvu na osnovu jednakosti sa drugima”.

5. **Zakon o izmjenama zakona o vaspitanju i obrazovanju djece sa posebnim obrazovnim potrebama**⁶ definiše ko su djeca sa posebnim obrazovnim potrebama: “1) djeca sa smetnjama u razvoju - djeca sa tjelesnom, mentalnom i senzornom smetnjom i djeca s kombinovanim smetnjama; 2) djeca sa teškoćama u razvoju - djeca sa poremećajima u ponašanju; teškim hroničnim oboljenjima; dugotrajno bolesna djeca i druga djeca koja imaju poteškoće u učenju i druge teškoće uzrokovane emocionalnim, socijalnim, jezičkim i kulturološkim preprekama.«

6. **Zakon o zaštiti i ostvarivanju prava mentalno oboljelih lica**⁷ definiše da je mentalno oboljelo lice: lice sa mentalnim poremećajima, lice ometeno u razvoju, zavisnik od psihoaktivnih supstanci (alkoholičari i narkomani) ili lice sa drugim poremećajima ponašanja; teže mentalno oboljelo lice je lice koje privremeno (tokom akutnih epizoda psihičkog poremećaja) ili trajno, nije u mogućnosti da shvati značaj svojih postupaka ili nije u mogućnosti da upravlja svojom voljom ili su te mogućnosti smanjene u tolikoj mjeri da mu je neophodna psihijatrijska pomoć; mentalni poremećaj i poremećaji ponašanja su klinički značajna stanja koja se karakterišu promjenama u mišljenju, raspoloženju ili ponašanju, a koja su udružena sa ličnom patnjom i/ili oštećenim funkcionisanjem (trajna ili privremena duševna bolest ili duševna poremećenost ili zaostali duševni razvoj ili drugi duševni poremećaji i poremećaji ponašanja); diskriminacija mentalno oboljelih lica predstavlja svako pravno ili fizičko, neposredno ili posredno razlikovanje, privilegovanje, isključivanje ili ograničavanje zasnovano na mentalnom poremećaju zbog kojeg se mentalno oboljelim licima otežava ili negira priznavanje, uživanje ili ostvarivanje ljudskih prava i sloboda.

7. **Strategija za integraciju osoba sa invaliditetom** definiše da «invaliditet – invalidnost» proističe iz interakcije osoba sa oštećenjima sa barijerama u okruženju i barijerama koje se odražavaju u stavovima zajednice, a otežavaju puno i efektivno učešće osoba sa invaliditetom u društvu na osnovu jednakosti sa ostalim članovima tog društva, zatim osobe sa invaliditetom – označava osobe sa urođenom ili stečenom fizičkom, senzornom, intelektualnom ili emocionalnom umanjenom sposobnošću koje usljed društvenih ili drugih prepreka nemaju mogućnost ili imaju smanjene mogućnosti da se uključe u aktivnosti društva na istom nivou sa drugima, bez obzira na to da li mogu da se ostvaruju pomenute aktivnosti uz upotrebu tehničkih pomagala ili uz službe podrške. Dijete sa smetnjama u razvoju je termin koji se odnosi na djecu kod kojih je smetnja nastupila usljed organskih poremećaja: u mentalnom, senzornom, govorno-

⁵ "Sl. list CG", br. 27/13

⁶ "Sl. list CG", br. 45/10

⁷ "Sl. list RCG", br. 32/05, "Sl. list CG", br. 27/13

jezičkom i fizičkom razvoju ili kao posljedica hroničnih i sistemskih bolesti. Djeca sa smetnjama u razvoju imaju jednaka prava i iste potrebe kao i sva druga djeca.

8. Sistem penzijskog i invalidskog osiguranja u Crnoj Gori uređen je **Zakonom o penzijskom i invalidskom osiguranju**⁸. Ovim zakonom definisano je da invalidnost postoji kad kod osiguranika zbog promjena u zdravstvenom stanju, koje se ne mogu otkloniti liječenjem ili medicinskom rehabilitacijom, nastane potpuni gubitak radne sposobnosti. Invalidnost postoji i kad kod osiguranika zbog promjena u zdravstvenom stanju koje se ne mogu otkloniti liječenjem ili medicinskom rehabilitacijom, nastane djelimični gubitak radne sposobnosti od 75%. Takođe, zakonom se određuju stepeni tjelesnog oštećenja. Tjelesno oštećenje postoji kad kod osiguranika nastane gubitak, bitnije oštećenje ili znatnija onesposobljenost pojedinih organa ili djelova tijela, što otežava normalnu aktivnost organizma i iziskuje veće napore u ostvarivanju životnih potreba, bez obzira na to da li prouzrokuje ili ne prouzrokuje invalidnost.

9. **Pravilnik o bližim uslovima i načinu prilagođavanja objekata za pristup i kretanje lica smanjene pokretljivosti** - lice sa invaliditetom definiše kao lice sa urođenom ili stečenom fizičkom, senzornom, intelektualnom ili emocionalnom umanjenom sposobnošću.

Termini:

10. U Crnoj Gori nijesu u upotrebi jedinstveni termini u zakonskim i podzakonskim tekstovima, a ni u stručnoj i široj upotrebi, vezani za djecu, pa se upotrebljavaju: djeca sa posebnim potrebama, djeca sa posebnim obrazovnim potrebama, djeca sa smetnjama u razvoj, djeca sa invaliditetom i sl. Tako se i u tekstu ovog izvještaja, shodno navedenom, mogu sresti različiti termini koji generički označavaju jednu istu grupaciju djece – sa spektrom različitih smetnji u razvoju, sem kada nije eksplicitno navedeno drugačije. Kad govorimo o odraslima, u ovom tekstu se srijeću termini: lica sa invaliditetom, osobe sa invaliditetom, kategorisana lica, invalidna lica, invalidi, lica smanjene pokretljivosti, i sl., gdje svi označavaju lica sa invaliditetom.

Antidiskriminaciono zakonodavstvo i politike

11. Jednakost svih ljudi je, kao jedno od osnovnih ljudskih prava, nespojivo sa diskriminacijom. Stoga je članom 8. **Ustava Crne Gore**⁹ propisana zabrana diskriminacije, bilo posredna ili neposredna, po bilo kom osnovu. Istim članom propisane su mjere afirmativne akcije, tj. pozitivne diskriminacije, tako što će se donositi propisi i uvoditi posebne mjere koje su usmjerene na stvaranje uslova za ostvarivanje ukupne ravnopravnosti i zaštite lica koja su po bilo

⁸ "Sl.list RCG", br. 54/03, 39/04, 61/04, 79/04, 14/07 i 47/07 i "Sl. list CG", br. 79/08, 14/10, 78/10, 34/11 i 66/12

⁹ "Sl. list Crne Gore", br. 01/07

kom osnovu u nejednakom položaju. Ustavom je, dakle, država uvela one mjere koje obezbjeđuju više nivoa zaštite prava osoba sa invaliditetom, zarad ostvarivanja *de facto* jednakosti osoba sa invaliditetom, uzimajući u obzir njihovu različitost.

12. Posebna zaštita lica sa invaliditetom propisana je članom 68. Ustava Crne Gore, članom 64. predviđena je i posebna mjera zaštite na radu, dok je licima sa invaliditetom obezbijedena i zdravstvena zaštita iz javnih prihoda, shodno članu 69. Ustava.

13. Garancije date Ustavom Crne Gore razrađene su nizom zakona kojima su uređeni radni odnosi, zapošljavanje, penzijsko i invalidsko osiguranje, obrazovanje, zdravstvena i socijalna zaštita, zaštita na radu, porodični odnosi.

14. **Zakon o zabrani diskriminacije**¹⁰ propisuje zabranu diskriminacije po bilo kom osnovu, i razlikuje neposrednu ili posrednu diskriminaciju. Pod diskriminacijom lica sa invaliditetom smatra se, naročito: onemogućavanje ili otežavanje pristupa zdravstvenoj zaštiti, odnosno uskraćivanje prava na zdravstvenu zaštitu, redovni medicinski tretman i lijekove, rehabilitaciona sredstva i mjere; uskraćivanje prava na školovanje, odnosno obrazovanje; uskraćivanje prava na rad i prava iz radnog odnosa, u skladu sa potrebama tog lica; uskraćivanje prava na brak, na stvaranje porodice i drugih prava iz oblasti bračnih i porodičnih odnosa. Nedostupnost prilaza objektima i površinama u javnoj upotrebi licima smanjene pokretljivosti i licima sa invaliditetom, odnosno onemogućavanje, ograničavanje ili otežavanje korišćenja navedenih objekata, na način koji nije nesrazmjeran teret za pravno ili fizičko lice koje je dužno da to omogući, smatra se diskriminacijom. Diskriminacija lica sa invaliditetom postoji i u slučaju kad nijesu preduzete posebne mjere za otklanjanje ograničenja, odnosno nejednakog položaja u kojem se ta lica nalaze.

15. Zakonom je propisano da su sudovi, inspekcijski organi i organi za prekršaje obavezni da vode posebnu evidenciju o podnijetim tužbama u vezi sa diskriminacijom i da podatke iz evidencije blagovremeno dostave Zaštitniku ljudskih prava i sloboda, a donijet je **Pravilnik o vođenju evidencija slučajeva diskriminacije**¹¹.

16. **Zakon o zabrani diskriminacije lica sa invaliditetom** zabranjuje svaki oblik diskriminacije lica sa invaliditetom, po bilo kom osnovu. Pristanak lica sa invaliditetom na diskriminaciju ne oslobađa odgovornosti lice koje vrši diskriminaciju. Ovaj zakon se zasniva se na načelima poštovanja ljudskih prava i dostojanstva lica sa invaliditetom; podsticanja uključivanja lica sa invaliditetom u sve oblasti društvenog života na osnovima ravnopravnosti; uključivanje lica sa invaliditetom u sve procese u kojima se odlučuje o njihovim pravima i obavezama; jednakosti u ostvarivanju prava i obaveza lica sa invaliditetom sa drugim licima.

¹⁰ "Sl. list CG", br. 46/10 i 40/11

¹¹ Sl. list CG, 23/11

17. **Zakon o radu**¹² određuje da se ne smatra diskriminacijom pravljenje razlike, isključenje ili davanje prvenstva u odnosu na određeni posao i uvodi posebnu zaštitu i pomoć određenim kategorijama zaposlenih, a posebno, pored ostalih, zaštititi lica sa invaliditetom, i odsustva sa rada radi njege djeteta, odnosno posebne njege djeteta (pozitivna diskriminacija).

18. **Zakon o Zaštitniku ljudskih prava i sloboda**¹³ iz 2011. godine proširuje nadležnosti Zaštitnika date zakonom iz 2003. godine, kada je ova institucija ustanovljena prvi put u Crnoj Gori: Pored diskriminacije koja je počinjena od strane državnih organa, organa lokalnih samouprava, javnih službi i drugih nosilaca javnih ovlaštenja, proširen je ovaj pojam i u odnosu na diskriminaciju koja je počinjena od strane svih pravnih i fizičkih lica, što zahtijeva poseban pristup Zaštitnika u preventivnom djelovanju, ali i otklanjanju svih oblika diskriminacije. Kada ocijeni da je neophodno, Zaštitnik pred sudom pokreće postupak za zaštitu od diskriminacije, ili se u tom postupku, kao umješak, pridružuje diskriminisanom licu. Zaštitnik ljudskih prava aktuelno ima tri zamjenika od kojih se jedan bavi i diskriminacijom¹⁴. Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o zaštitniku ljudskih prava i sloboda je trenutno u skupštinskoj proceduri.

19. Takođe, Crna Gora je ratifikovala Opcioni protokol uz Konvenciju protiv torture i drugih surovih, neljudskih ili ponižavajućih kazni ili postupaka i više konvencija koje zabranjuju diskriminaciju. Radi ispunjenja obaveza koje proizilaze iz tih dokumenata neophodno je bilo izvršiti određene izmjene i dopune vežećeg Zakona o zabrani diskriminacije, ali i izvršiti odgovarajuće izmjene i dopune Zakona o Zaštitniku ljudskih prava i sloboda Crne Gore. Naime, Zakonom o Zaštitniku ljudskih prava i sloboda Crne Gore Zaštitniku je povjereno vršenje poslova institucionalnog mehanizma za zaštitu od diskriminacije i djelimično uređena ovlaštenja Zaštitnika. Kako je opredjeljenje da se Zakonom o izmjenama i dopunama Zakona o zabrani diskriminacije urede ovlaštenja Zaštitnika u oblasti zaštite od diskriminacije, to je bilo neophodno izvršiti odgovarajuće izmjene Zakona o Zaštitniku radi međusobnog usklađivanja sa Zakonom o zabrani diskriminacije.

20. Zakonom o Zaštitniku ljudskih prava i sloboda Crne Gore, u skladu sa opredjeljenjem Crne Gore da Zaštitniku povjeri vršenje poslova nacionalnog mehanizma za prevenciju torture, Zaštitnik ljudskih prava i sloboda Crne Gore je ustanovljen kao nacionalni preventivni mehanizam u skladu sa OPCAT-om. Odredbama čl. 25 i 26 Zakona o Zaštitniku ljudskih prava i sloboda Crne Gore načelno su definisana ovlaštenja Zaštitnika kao mehanizma za prevenciju mučenja i drugih oblika surovog, nečovječnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja. Međutim, praksa je pokazala da ovlaštenja Zaštitnika u toj oblasti kao i način rada i postupanja treba detaljnije urediti. Stoga je Zakon u tom dijelu trebalo dopuniti.

¹² "Sl. list CG", br. 49/08, 26/09, 88/09, 26/10, 59/11)

¹³ "Sl. list CG", br. 42/2011

¹⁴ Odluka o broju zamjenika/ca zaštitnika ljudskih prava i sloboda Skupštine Crne Gore, 2011

21. Prihvatanjem Deklaracije Pregledne Durban konferencije Crna Gora se obavezala na uspostavljanje i jačanje nacionalne institucije za zaštitu ljudskih prava i sloboda u skladu sa Pariškim Principima, usvojenim od strane Generalne skupštine UN-a iz 1993. godine (kao dodatak na Rezoluciju br. 48/134, od 20 decembra 1993. godine). U duhu tih principa predložena su rješenja koja su od značaja za samostalnost i nezavisnost Zaštitnika ljudskih prava i sloboda Crne Gore. To su odredbe koje se odnose na status Zaštitnika, zamjenika Zaštitnika i zaposlenih u Službi Zaštitnika.

22. **Krivičnim zakonikom**¹⁵ krivičnim djelom „mučenje” zabranjeno je nasilje i iz razloga koji se zasniva na diskriminaciji i kažnjava se „nanošenje drugome velikog bola ili teških patnji, bilo da su tjelesne ili duševne, sa ciljem da ... ili iz nekog drugog razloga koji se zasniva na diskriminaciji“. Kvalifikovan oblik ovog djela čini službeno lice u vršenju službe. Vlada Crne Gore je pristupila izmjenama i dopunama ovog zakona i krivična odgovornost proširila se na način što se kao otežavajuća okolnost za odmjerenje kazne cijeniti okolnost ukoliko je krivično djelo učinjeno iz mržnje .

23. Takođe, kako bi se obezbijedilo strožije kažnjavanje izvršilaca krivičnih djela motivisanih rasizmom ili drugom diskriminatornom pobudom, dopunio se Krivični zakonik u članu 443, koji se odnosi na rasnu mržnju ili rasnu diskriminaciju, na način što je zabranjeno propagiranje rasne mržnje ili netrpeljivosti odnosno podsticanje na rasnu i drugu diskriminaciju po osnovu pola, invaliditeta, seksualne orijentacije, rodnog identiteta ili drugog ličnog svojstva. Osim mučenja predviđena je rasna i druga diskriminacija, povreda ravnopravnosti, povreda ravnopravnosti u zapošljavanju i sl.

24. Vlada Crne Gore je donijela Odluku o obrazovanju **Savjeta za zaštitu od diskriminacije**¹⁶ kojeg čine Predsjednik Vlade, ministri za ljudska i manjinska prava, pravde, rada i socijalnog staranja, zdravlja, prosvjete i sporta, savjetnik predsjednika Vlade za ljudska prava i zaštitu od diskriminacije i četiri predstavnika nevladinih organizacija čija je osnovna djelatnost zaštita ljudskih prava i zaštita od diskriminacije. Savjet je u toku 2012. godine održao dvije sjednice.

25. **Odbor za ljudska prava i slobode Skupštine Crne Gore** u svom djelovanju naročito je posvećen afirmaciji i zaštiti prava osoba sa invaliditetom, a posebno zaštiti prava djece sa smetnjama u razvoju. Odbor, kako u normativnom dijelu, tako i konkretnim, praktičnim aktivnostima doprinosi poboljšanju položaja lica sa invaliditetom i poštovanju njihovih prava. Pored javnih tribina, Odbor je u proteklom periodu organizovao i niz posjeta institucijama, kao i kontrolna saslušanja resornih ministara, kako bi utvrdio u kom stepenu se poštuju ljudska prava i slobode lica smještenih u ustanovama.

¹⁵ "Sl.list CG", br. 71/03, 47/06, 40/08, 25/10 i 32/11

¹⁶ "Sl. list CG" br. 50/11 i 53/11

26. Uspostavljanjem ove dvije institucije (Savjet i Odbor) Crna Gora iskazuje snažno opredjeljenje da i sa nivoa izvršne i zakonodavne vlasti unapređuje ljudska prava, a time i položaj lica sa invaliditetom.

Podizanje svijesti

Praksa

27. Ministarstvo za ljudska i manjinska prava sa partnerima iz civilnog i NVO sektora je u okviru Plana implementacije zaštite od diskriminacije, sprovelo široku medijsku kampanju o anti-diskriminatorskom ponašanju, osmišljenu sa ciljem stvaranja humanijeg i tolerantnijeg okruženja, kao i upoznavanja najšire javnosti sa pravima koja su im garantovana Zakonom o zabrani diskriminacije. Kampanja kontinuirano traje od kada je usvojen zakon, tj. od 2011. godine.

28. Kampanja je obuhvatila televizijske spotove, (1.045 emitovanih spotova ili 62.700 sekundi), novinske oglase, insertacije flajera (letaka) kroz cjelokupni tiraž sve tri dnevne novine u Crnoj Gori i veliki broj bilborda (ukupno 64), širom Crne Gore. Kampanja je sadržala tri osnovne promotivne poruke koje su se odnosile na najranjivije društvene grupe od kojih je ona koja se odnosila na dio kampanje posvećen osobama sa invaliditetom glasila: "Niko ne smije biti na margini"

29. Kampanju „Govorimo o mogućnostima“ koja promoviše inkluziju djece sa smetnjama u razvoju u društvo, a počela je u septembru 2010. godine, sproveli su Vlada Crne Gore, UNICEF i Delegacija Evropske Unije. Učešće djece i partnerstvo sa više od 100 domaćih i međunarodnih organizacija uticalo je u dobrom dijelu na prevazilaženje prepreka i promjenu svijesti. Istraživanje o znanju stavovima i ponašanju koje je sprovedeno u novembru 2011. godine sagledalo je uticaj kampanje. Rezultati istraživanja sprovedenih na nacionalnom reprezentativnom uzorku od hiljadu domaćinstava, pokazalo je da je svaki drugi građanin naučio nešto novo u vezi sa djecom sa smetnjama u razvoju, zahvaljujući kampanji u 2011. Svaki četvrti građanin primjenio je stav prema djeci sa smetnjama u razvoju kao rezultat kampanje. Procenat građana koji smatraju da su djeca sa smetnjama u razvoju jednako vrijedni članovi društva povećao se za skoro 20% od početka kampanje u septembru 2010. godine.

30. Veliki broj organizacija osoba s invaliditetom u Crnoj Gori je sprovodio i dalje sprovodi projekte za podizanje svijest osoba s invaliditetom, njihovih porodica i šire javnosti o njihovim pravima i sposobnostima.

Razumna adaptacija, univerzalni dizajn

31. Sprovođenje primjene načela univerzalnog dizajna, odnosno razumne adaptacije jedna je od veoma značajnih mjera **Strategije za integraciju osoba sa invaliditetom**, koji se ogleda kroz

osiguravanje pristupačnosti svih javnih službi i javnog prijevoza te osiguravanje pristupačnog okruženja u skladu s načelima univerzalnog dizajna. Za nosioce realizacije navedenih aktivnosti određena su relevantna resorna ministarstva, kao i ključne privredne i javne ustanove, mediji, kao i organizacije civilnog društva.

32. Vlada Crne Gore donijela je Uredbu o minimalnom setu usluga koje obuhvata Univerzalni servis. Ovom uredbom se određuje minimalni set usluga specificiranog kvaliteta koje obuhvata Univerzalni servis, kome svi krajnji korisnici imaju pristup, poštujući prava i slobode pojedinaca, bez ometanja konkurencije. Opseg Univerzalnog servisa obuhvata usluge koje se odnose i na obezbjeđivanje određenih povoljnosti za lica sa invaliditetom, koje im omogućavaju i odgovarajući pristup do javno dostupnih telefonskih usluga i njihovo korišćenje, uključujući pristup uslugama, telefonskim govornicama, imeniku i službi informacija. Za korisnike lica sa invaliditetom će se obezbijediti posebni terminali u zavisnosti od prirode nedostatka.

33. Ministarstvo saobraćaja, pomorstva i telekomunikacija, uz saglasnost ministarstva nadležnog za poslove socijalnog staranja, određuje kategorije potrošača koje se smatraju licima sa niskim zaradama, odnosno licima sa invaliditetom, uzimajući u obzir definicije koje su već predviđene propisima relevantnim za socijalnu zaštitu i status lica sa invaliditetom, kao i uvodeći dodatne definicije, ukoliko je to potrebno, kako bi se korisnicima omogućila najšira moguća dostupnost Univerzalnog servisa.

34. Agencija za elektronske komunikacije i poštansku djelatnost posebnim aktom određuje način procjene pristupačnosti cijena usluga Univerzalnog servisa i posebnih cijenovnih paketa i određuje maksimalne cijene za pojedine usluge iz opsega Univerzalnog servisa, koje se obezbjeđuju korisnicima sa niskim primanjima i licima sa invaliditetom.

Praksa

35. Udruženje studenata sa invaliditetom u Crnoj Gori, imajući u fokusu koncept “neprekidivog lanca kretanja”, sprovelo je projekat pod nazivom “Fakultet za svakoga” sa ciljem da se Univerzitet u Crnoj Gori učini pristupačnim za sve studente¹⁷. Projekat je završen za tri meseca i glavna zgrada Univerziteta u Crnoj Gori je postala potpuno pristupačna za korisnike invalidskih kolica i za osobe koje imaju teškoće pri kretanju.

Jezik, komunikacija

36. U Crnoj Gori gestovni govor nije prepoznat kao zvanični jezik, ali je standardizovan od strane ministarstva nadležnog za oblast obrazovanja. U Zakonu o izmjenama i dopunama opšteg zakona o obrazovanju i vaspitanju stoji „nastava za lica koja koriste znakovni jezik, odnosno

¹⁷ Ovaj projekat je implementiran u partnerstvu sa Vladom Republike Crne Gore, Ministarstvom za rad i socijalnu zaštitu, Centralnom bankom Republike Crne Gore, Ministarstvom za kulturu, bankom „Opportunity“, USAID-om i Univerzitetom Crne Gore koji je pružio logističku podršku.

posebno pismo ili druga tehnička rješenja izvodi se na znakovnom jeziku i pomoću sredstava tog jezika.”

Praksa

37. U 2012. godini formirana je Radna grupa za standardizaciju znakovnog jezika u Crnoj Gori. Radna grupa je uradila osnove znakovnog jezika, napravljen je teorijski osnov, daktilologija (jednoručni i dvoručni znakovi za dva nova slova crnogorskog jezika) i Rječnik osnova znakovnog jezika u Crnoj Gori (po oblastima). Pri Resursnom centru za *slušne i govorne smetnje* Kotor napravljen plan i program za obuke.

38. U Katalog programa stručnog usavršavanja nastavnika za 2012/2013. godinu, u dijelu Inkluzivno obrazovanje uvršćen je i program „Znakovni jezik – osnovni pojmovi i njegova specifičnost“, u okviru kojeg se vrši obuka kroz predstavljanje znakovnog jezika nastavnicima radi prevazilaženja komunikacijske barijere i usvajaju se osnovni gestovi neophodni za razumijevanje¹⁸.

39. Uprava policije je, tokom 2011. godine u saradnji sa Savezom organizacija gluvih i nagluvih Crne Gore, u okviru projekta "Nesmetanom komunikacijom do jednakosti", realizovala "Školu znakovnog jezika" za policijske službenike i tako postala prvi državni organ u Crnoj Gori, u kojem je sprovedena edukacija ovog tipa, u cilju nesmetane i neposredne komunikacije sa pripadnicima populacije gluvih i nagluvih.

40. Crna Gora je prva zemlja na Balkanu koja je, u saradnji sa UNICEF-om, djeci sa oštećenjima sluha i govora obezbijedila Konvenciju o pravima osoba sa invaliditetom na Brajevom pismu, audio zapisu i gestovnom jeziku.

41. Od septembra 2012. godine se emituje svakodnevno kratki dnevnik namijenjen osobama sa oštećenjima sluha, preveden na gestovni jezik (vrijeme ispred Dnevnika u 15:30h).

42. Crna Gora je od Narodne Republike Kine dobila vrijednu donaciju u informatičkoj opremi.¹⁹ Ovom donacijom, obezbijedilo se znatno veće korištenje računara u zemlji za razne kategorije stanovništva. Raspodjela donacije izvršena je saglasno odgovarajućim kriterijumima i saglasno okvirnom predlogu raspodjele donacije koji je usvojila Vlada Crne Gore. Značajnu količinu računara dobile su upravo NVO koje okupljaju osobe s invaliditetom, kao npr. Uduženje mladih sa hendikepom Crne Gore, Uduženje paraplegičara Crne Gore, Savez slijepih, Udruženja roditelja djece sa smetnjama u razvoju i dr.

Primjena opštih načela Konvencije

¹⁸ Teme u okviru obuke su: Znakovni jezik i model gesta, Azbuka gluvih osoba, Semantika znakovnog jezika, Čitanje govora sa usta i lica sagovornika, Prevod gesta na govorni izraz

¹⁹ Donacija se sastojala od 1 500 računara, od čega su 800 bili stoni računari (desk top), a 700 prenosivi (lap top).

43. Ustavom Crne Gore država je uređena kao jedinstvena i nedjeljiva, demokratska i socijalna država, svi zakoni, odnosno zakonima zagaranтована prava, vrijede jednako za sve građane na cijeloj njenoj teritoriji. Jedinice lokalne samouprave mogu u svom djelovanju osigurati veći obim korištenja postojećih prava kao i druge vrste pomoći građanima pod uslovima i na način propisan njihovim opšim aktom.

44. Načela Konvencije najvećim su dijelom ugrađena u Strategiju za integraciju osoba sa invaliditetom u Crnoj Gori i prateće Akcione planove, budući da su na osnovu njih razrađene pojedine mjere s ciljem osiguranja najvišeg nivoa savremene zaštite licima sa invaliditetom uz pristupačnost svim pravima i njihovo ostvarivanje bez diskriminacije. Navedena načela su ugrađena i u ostale relevantne dokumente, zakonske i podzakonske propise kojima su uređena ljudska prava i prava osoba s invaliditetom.

45. Javne rasprave sa zainteresovanom stručnom i širom javnošću u postupcima donošenja zakona, drugih propisa i akata omogućuju svima, uključujući i predstavnike nevladinih organizacija osoba s invaliditetom, da svojim znanjem, iskustvom i stručnošću utiču na politiku Vlade Crne Gore u ime grupacija lica sa invaliditetom i interesa koje zastupaju.

46. Osobe s invaliditetom članovi su velikog broja radnih grupa za izradu prijedloga zakonskih propisa, nacionalnih i lokalnih strategija i učestvuju u ocjenjivanju projekata nevladinih organizacija u tijelima koja osiguravaju finansijsku podršku za njihovo sprovođenje.

47. Kancelarija za saradnju sa nevladinim organizacijama Crne Gore, koja je centralno državno tijelo za poboljšanje saradnje sa organizacijama civilnog društva, kontinuirano radi na unaprijeđivanju zakonodavnog okvira vezano uz saradnju s OCD, osiguravanju podsticajnog okruženja za njihov rad kao i izradi programa, standarda i preporuka za finansiranje djelovanja nevladinih organizacija, u čemu aktivno sarađuje sa njihovim predstavnicima među kojima su i predstavnici organizacija lica sa invaliditetom.

48. Osobe s invaliditetom učestvuju u kontinuiranom praćenju i analizi javne politike koja se odnosi na razvoj civilnog društva u Crnoj Gori preko svojih predstavnika u Savjetu za saradnju Vlade Crne Gore i nevladinih organizacija kao savjetodavnog tijela Vlade Crne Gore.

49. Savjet za brigu o licima sa invaliditetom, kao stručno savjetodavno tijelo Vlade, prvi put je formiran 2003. godine, nakon inicijative samih osoba sa invaliditetom. Vlada je 18. apila 2013. godine, donijela odluku kojom se broj njenih radnih tijela racionalizuje, a tim je između ostalih tijela Savjet za brigu o licima s invaliditetom sada formiran u Ministarstvu rada i socijalnog staranja. Novim rješenjem o formiranju ovog tijela proširen je broj predstavnika iz različitih resora, koji su od značaja za lica sa invaliditetom u Crnoj Gori. Tako pored pet predstavnika NVO sektora, Savjet čine i predstavnici Ministarstva prosvjete, Ministarstva zdravlja, Ministarstva pravde, Ministarstva održivog razvoja i turizma, Ministarstva za ljudska i manjinska prava, Ministarstva saobraćaja, Ministarstva rada i socijalnog staranja, Ministarstva

finansija, predstavnik Sekretarijata za zakonodavstvo i direktor Zavoda za zapošljavanje. Savjetom predsjedava ministar rada i socijalnog staranja.

B. DIO IZVJEŠTAJA KOJI SE ODNOSI NA KONKRETNA PRAVA

Član 5 - Ravnopravnost i nediskriminacija

50. Jednakost kao jedna od najviših vrednosti ustavnog poretka Crne Gore dodatno je učvršćena donošenjem **Zakona o zabrani diskriminacije** u kojem se na jednom mjestu sažimaju odredbe o diskriminaciji koje su se do njegovog donošenja, u najvećoj mjeri nalazile u raznim zakonima. Ovo je sistemski zakon koji, između ostalog, kao posebne oblike diskriminacije sadrži one koji nijesu propisani ostalim zakonima, koji sadrže antidiskriminacione odredbe. Značajno tijelo nadležno za suzbijanje diskriminacije je Zaštitnik ljudskih prava i sloboda, koji, pored nadležnosti i ovlaštenja iz posebnog zakona, prima i postupa po pritužbama u slučajevima diskriminacije.

51. Diskriminisana osoba, u skladu sa ovim zakonom, svoja prava može ostvarivati i sudskim putem, podnošenjem tužbe. Postupak pred sudom je hitan.

52. U 2011. godini usvojen je **Zakon o zabrani diskriminacije lica sa invaliditetom**. Zakonom je utvrđena zabrana diskriminacije u: postupcima pred organima, korišćenju objekata i površina u javnoj upotrebi, pružanju javnih usluga, oblasti zdravstvene zaštite, oblasti vaspitanja i obrazovanja, oblasti zapošljavanja, oblasti rada, oblasti bračnih i porodičnih odnosa, javnom prevozu, ostvarivanju biračkog prava, nevladinim organizacijama. Takođe, utvrđena je zabrana diskriminacije nevladinih organizacija za zaštitu lica sa invaliditetom.

53. **Zakon o zaštiti i ostvarivanju prava mentalno oboljelih lica**²⁰ propisuje da se mentalno oboljelim licima obezbjeđuje se ostvarivanje prava i sloboda u skladu sa međunarodnim dokumentima i opštim pravilima međunarodnog prava. Zabranjena je diskriminacija mentalno oboljelih lica. Diskriminacijom se ne smatraju posebne mjere koje se preduzimaju da bi se zaštitilo zdravlje ili bezbjednost mentalno oboljelih lica, odnosno obezbijedilo unapređenje njihovog zdravlja. Niko ne smije kvalifikovati lice kao mentalno oboljelo, niti na drugi način ukazivati na njegov mentalni poremećaj, izuzev ako je to u cilju preduzimanja mjera zaštite ovih lica u skladu sa zakonom.

54. **Zakon o besplatnoj pravnoj pomoći**²¹ predviđa ostvarivanje i korišćenje prava na besplatnu pravnu pomoć u skladu sa načelom zabrane diskriminacije. Tako se ovo pravo može ostvariti bez obzira na invalidnost ili neko drugo lično svojstvo. Članom 13. propisano je da pravo na besplatnu pravnu pomoć ima lice sa posebnim potrebama.

²⁰ "Sl. list RCG", br. 32/05, "Sl. list CG", br. 27/13

²¹ "Sl. list Crne Gore", br. 20/11

55. Zaštitnik ljudskih prava i sloboda Crne Gore je u 2012 godini imao u radu 64 predmeta koji se odnose na diskriminaciju. Od tog broja u izvještajnom periodu predmeti su se odnosili na diskriminaciju po osnovu invaliditeta je bilo 5 .

56. U dosadašnjem radu, instituciji Zaštitnika ljudskih prava i sloboda Crne Gore je podniet mali broj pritužbi. Ovo i iz razloga što lica sa invaliditetom veoma često nijesu dovoljno upoznati sa činjenicom da nedostupnost informacijama, obrazovanju, zapošljavanju, zdravstvenoj zaštiti jeste i kršenje njihovih osnovnih ljudskih prava. Zaštitnik će nastaviti da djeluje i na podizanju demokratske građanske svijesti o ulozi i značaju te populacije, kao i o neophodnosti adekvatnijeg i efikasnijeg djelovanja nadležnih državnih organa i organa lokalnih samouprava u njihovoj zaštiti. U tom cilju, Zaštitnik je u dosadašnjem radu uspostavio i dobru saradnju sa više nevladinih organizacija, koje se bave promocijom i zaštitom prava ovih lica.

Član 8– Podizanje svijesti

57. Od perioda usvajanja Zakona o zabrani diskriminacije i zakona o Zaštitniku ljudskih prava i sloboda realizovane su značajne aktivnosti na sprovođenju implementacije ovih zakona, koje uključuju Plan edukacije kao i Plan medijske promocije antidiskriminatorskog ponašanja. Ove aktivnosti označene su kao kontinuirane u radu Ministarstva za ljudska i manjinska prava, a u proteklom periodu, obuhvaćene su, prije svega, marginalizovane društvene grupe, odnosno, one prema kojima je diskriminacija i homofobija naročito vidljiva.

58. Period od početka 2011. godine do danas obilježile su aktivnosti na sprovođenju edukacije i promocije antidiskriminacije sa ciljem jačanja svijesti i senzibiliteta državne administracije, policije, pravosuđa, ali i najšire crnogorske javnosti. Planom edukacije državnih službenika, nosilaca pravosudnih funkcija i zaposlenih u drugim nezavisnim organima i organizacijama iz oblasti pružanja zaštite od diskriminacije, realizovan je ciklus seminara/radionica koje su se bavile ključnim diskriminacijama u društvu i koje su obuhvatile i diskriminaciju osoba sa invaliditetom.

59. U prvom ciklusu edukacije obuhvaćeni su, prije svega, profesionalci u pružanju zaštite od diskriminacije, a drugi ciklus je obuhvatio lokalni nivo u borbi za zaštitu ljudskih prava najranjivijih grupa. Polaznici ovog drugog ciklusa su predstavnici svih područnih jedinica i ispostava policije u Crnoj Gori kao i predstavnici opštinskih sekretarijata za upravu i društvene djelatnosti. Treći ciklus edukacije (započet aprila 2013.g.) obuhvata predstavnike inspeksijskih službi, budući da je Zakonom o zabrani diskriminacije predviđen i inspeksijski nadzor nad sprovođenjem ovog zakona u odnosu na diskriminaciju u oblasti rada i zapošljavanja, zaštite na radu, zdravstvene zaštite, obrazovanja, građevinarstva, saobraćaja, turizma i drugim oblastima u kojima se može dogoditi diskriminacija, a za koje određene inspekcije vrše nadzor.

60. Ovim aktivnostima prethodilo je sociološko istraživanje koje je dalo sliku stanja crnogorskog društva u odnosu na diskriminaciju. Naime, u 2011. godini, sprovedeno je

istraživanje stavova građana prema najranjivijim društvenim grupama, čiji rezultati su predstavljeni stručnoj i široj javnosti. Ovi rezultati bili su polazište za dalje aktivnosti na planu implementacije Zakona o zabrani diskriminacije, budući da je istraživanje imalo za temu diskriminaciju osoba sa invaliditetom, LGBT populacije, Roma, manjina i žena.

61. Da bi građani Crne Gore, kao potencijalni počinioci ili žrtve diskriminacije, stekli svijest o društvenoj i konkretnoj opasnosti koje ona sa sobom nosi i naučili kako se boriti protiv nje, nužno je da usvoje što potpunija znanja o diskriminaciji, njenim uzrocima i posljedicama. U tom cilju Zamjenica zaštitnika ljudskih prava i sloboda Crne Gore za oblast manjinskih prava, zaštitu od diskriminacije i oblast rodne ravnopravnosti je bila autorka i koautorka publikacija: Vodič kroz Zakon o zabrani diskriminacije; Zabrana diskriminacije u Crnoj Gori; i Vodič kroz antidiskriminaciono zakonodavstvo (u pripremi).

62. Cilj ovih publikacija je da: objektivno predstave stanje u oblasti zaštite od diskriminacije u Crnoj Gori; edukuju nosioce pravosudnih funkcija, policijske službenike i druge profesionalce u crnogorskom sistemu; pomognu nacionalnu borbu protiv diskriminacije i napore u oblasti obrazovanja; građanima Crne Gore pošalju jasnu poruku da je zaštita njihovih prava moguća, sve kvalitetnija i realnija i da je trebaju intenzivnije koristiti.

63. U okviru organizovanih obuka, zamjenica Zaštitnika ljudskih prava i sloboda Crne Gore za oblast manjinskih prava, zaštitu od diskriminacije i rodnu ravnopravnost, je sprovela niz obuka (predavanja), odnosno promovisala obavezu poštovanja ljudskih prava u cilju suzbijanja diskriminacije i to veliki broj onih koje se odnose na zabranu diskriminacije lica sa invaliditetom.

64. Kampanju „Govorimo o mogućnostima“ koja promoviše inkluziju djece sa smetnjama u razvoju u društvo, a počela je u septembru 2010. godine, sproveli su Vlada Crne Gore, UNICEF i Delegacija Evropske Unije. Učešće djece i partnerstvo sa više od 100 domaćih i međunarodnih organizacija uticalo je u dobrom dijelu na prevazilaženje prepreka i promjenu svijesti. Istraživanje o znanju stavovima i ponašanju koje je sprovedeno u novembru 2011. godine sagledalo je uticaj kampanje. Rezultati istraživanja sprovedenih na nacionalnom reprezentativnom uzorku od hiljadu domaćinstava, pokazalo je da je svaki drugi građanin naučio nešto novo u vezi sa djecom sa smetnjama u razvoju, zahvaljujući kampanji u 2011. Svaki četvrti građanin primjenio je stav prema djeci sa smetnjama u razvoju kao rezultat kampanje. Procenat građana koji smatraju da su djeca sa smetnjama u razvoju jednako vrijedni članovi društva povećao se za skoro 20% od početka kampanje u septembru 2010. godine.

65. U Crnoj Gori se svake godine, 3. decembra, obilježava Međunarodni dan osoba s invaliditetom različitim aktivnostima u organizaciji državnih organa odnosno nevladinih organizacija osoba sa invaliditetom: okruglim stolovima, tribinama i sl. u kojima je jedan od glavnih ciljeva podizanje svijesti građana o potrebi unaprijeđenja položaja osoba sa invaliditetom.

Član 9 –Pristupačnost

66. **Zakon o zabrani diskriminacije** u čl. 18 definiše: „Nedostupnost prilaza objektima i površinama u javnoj upotrebi licima smanjene pokretljivosti i licima sa invaliditetom, odnosno onemogućavanje, ograničavanje ili otežavanje korišćenja navedenih objekata, na način koji nije nesrazmjeran teret za pravno ili fizičko lice koje je dužno da to omogući, smatra se diskriminacijom”.

67. Prema **Zakonu o zabrani diskriminacije lica sa invaliditetom** objekti u javnoj upotrebi su objekti: vaspitne, obrazovne i kulturne namjene; zdravstvene, rehabilitacione, socijalne i dječje zaštite; sportsko-rekreacione, trgovačke, ugostiteljske i turističke namjene; poštanske, telekomunikacione i saobraćajne namjene; zakonodavne, sudske, upravne i slične namjene; objekti za vjerske obrede i vjerske poslove; objekti u kojima često borave lica sa invaliditetom; prostori i površine javne namjene i slično; javne površine su parkovi, trgovi, javne saobraćajnice i slično. Istim zakonom definisano je da se diskriminacijom lica sa invaliditetom, po osnovu invaliditeta, u korišćenju objekata i površina u javnoj upotrebi se smatra: 1) nedostupnost objekata i površina u javnoj upotrebi; 2) onemogućavanje pristupa, kretanja, boravka i rada u objektima u javnoj upotrebi.

68. Prema važećem **Zakonu o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju lica sa invaliditetom** predviđeno je pravo poslodavca na subvenciju u cilju prilagođavanja radnog mjesta. Poslodavac koji zaposli lice sa invaliditetom ima pravo na subvencije, koje se odnose na : bespovratna sredstva za prilagođavanje radnog mjesta i uslova rada za zapošljavanje lica sa invaliditetom; kreditna sredstva pod povoljnim uslovima za kupovinu mašina, opreme i alata potrebnog za zapošljavanje lica sa invaliditetom; učešće u finansiranju ličnih troškova asistenta (pomagača u radu) lica sa invaliditetom; subvencije zarade lica sa invaliditetom koje zaposli. Pravo na ovu subvenciju ima i lice sa invaliditetom koje se samozaposli, koje obavlja samostalnu djelatnost ili osnuje privredno društvo, koje se zaposli u porodičnom domaćinstvu i obavlja poljoprivrednu djelatnost kao jedino, glavno ili dopunsko zanimanje.

69. Ministarstvo održivog razvoja i turizma zadnjih godina intenzivno radi na stvaranju zakonskih preduslova za omogućavanje pristupa, kretanja, rada i boravka licima sa invaliditetom i licima smanjene pokretljivosti svim objektima, a naročito objektima u javnoj upotrebi. Tako je, Zakonom o uređenju prostora i izgradnji objekata (51/08, 40/10, 34/11, 47/11, 35/13, 39/13), uvedena obaveznost prilagođavanja postojećih objekata u javnoj upotrebi ovim licima. Rok za prilagođavanje objekata u javnoj upotrebi istekao je 01.09.2013.godine. Izmjenama Zakona o uređenju prostora i izgradnji objekata iz jula 2013.godine Ministarstvo nije predložilo izmjenu roka i prolongiranje izvršenja ove obaveze od strane svih vlasnika i korisnika objekata u javnoj upotrebi, upravo zbog poštovanja prava lica smanjene pokretljivosti i lica sa invaliditetom.

70. Izmjenama Zakona o uređenju prostora i izgradnji objekata je omogućeno da kroz plan privremenih objekata (pristupne rampe, liftove i sl.) obezbijede uslove za pristup i kretanje lica

smanjene pokretljivosti. Na ovaj način je moguća brža, lakša i jeftinija izgradnja pomoćnih objekata, koji treba da obezbijede pristup, kretanje i boravak licima smanjene pokretljivosti, jer se izgradnja istih tretira kao izgradnja privremenih objekata. Ovim će se prevazići dosadašnji problem izgradnje pristupnih rampi, liftova i sl. za koje je bilo potrebno pribaviti urbanističko-tehničke uslove i građevinsku dozvolu, kao i za svako drugo građenje objekata.

71. Pravilnikom o bližim uslovima i načinu prilagođavanja objekata za pristup i kretanje lica smanjene pokretljivosti ("Sl. list Crne Gore", br. 10/09 od 10.02.2009) se propisuju uslovi i način obezbjeđivanja nesmetanog pristupa, kretanja, boravka i rada licima smanjene pokretljivosti objektima koji su u javnoj upotrebi, stambenim i stambenoposlovnim objektima i uslovi i način jednostavnog prilagođavanja pristupačnosti stambenim i stambeno-poslovnim objektima.

72. **Zakon o bezbjednosti saobraćaja na putevima**²² u dijelu koji definiše zaustavljanje i parkiranje određuje da vozač sa invaliditetom kome su oštećeni donji ekstremiteti ili vozač vozila za prijevoz slijepih lica može da zaustavi ili parkira vozilo i na mjestima na kojima je to, po tom zakonu, zabranjeno, i da je njegovo vozilo obilježeno posebnim znakom. Takođe, ukoliko su pješaci djeca, stara lica, slijepa lica, lica sa invaliditetom u invalidskim kolicima ili sa štakama, vozač je dužan da zaustavi vozilo i da ih propusti kada se nalaze na obilježenom pješačkom prijelazu na kome saobraćaj nije regulisan uređajima za davanje svjetlosnih saobraćajnih znakova. U vozilima javnog gradskog prevoza dva do šest sjedišta najbližih ulazu u vozilo moraju biti rezervisana za lica sa invaliditetom, a obavještenje o broju tih sjedišta mora biti istaknuto na vidnom mjestu u vozilima.

73. **Zakonom o ugovornim odnosima u željeznom saobraćaju**²³ je definisano da prilikom kupovine karte, prodavac je dužan osobi sa invaliditetom pružiti informaciju o: opštim uslovima prevoza, najkraćem prevoznom putu, najnižoj cijeni prevoza i dostupnosti objekata i prevoznih sredstava prevoznika za lica sa invaliditetom.

74. **Zakonom o obligacionim odnosima i osnovama svojinsko-pravnih odnosa u vazdušnom saobraćaju**²⁴ definisano je da je avio prevoznik dužan da pruži prioritet prevozu lica sa smanjenom pokretljivošću i njihovim pratiocima ili certifikovanim psima vodičima i djeci bez pratioca. Takođe u sklopu primjene evropskih propisa, donet je **Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o ratifikaciji multilateralnog sporazuma između EZ i njenih država članica**²⁵ u sklopu koga je objavljena Regulativa (EZ-a) br. 1107/2006 Evropskog parlamenta od 05.07. 2006. godine o pravima osoba sa invaliditetom i osoba smanjene pokretljivosti u vazdušnom prevozu.

²² "Sl. list CG", br. 33/12

²³ "Sl. list CG", br. 41/10

²⁴ "Sl. list CG", br. 18/11

²⁵ "Sl. list CG", br. 01/11

75. **Pravilnik o načinu, uslovima i postupku za usmjeravanje dece sa posebnim obrazovnim potrebama**²⁶ obavezuje predškolske ustanove, ustanove osnovnog, opšteg srednjeg i stručnog obrazovanja i vaspitanja i resursni centar, da u skladu sa mogućnostima, rješenjem o usmjeravanju i individualnim programom, da obezbijede uslove prema posebnoj obrazovnoj potrebi djeteta tako što prilagođavaju prostor, opremu i nastavna sredstva. Tako, ustanova obezbjeđuje djeci: pristup zgradi, priboru, opremi, prostor za kretanje, po potrebi tehnološka pomagala, pomoć resursnog centra od momenta otkrivanja smetnje, očigledna nastavna sredstva, mjesto u učionici sa koga se najbolje vidi tabla, slobodne puteve do table, bezbjedno okruženje, nastavna sredstva, materijal, adekvatnu obrazovnu tehnologiju i dodatna znanja o njima, da sjede blizu nastavnika, neometan pogled u toku komunikacije, prilagođen didaktički materijal, adekvatnu obrazovnu tehnologiju, veći i podebljani font obrazovnog materijala, prilagođene pismene zadatke i vrijeme za rješavanje, pomoć resursnog centra od momenta otkrivanja smetnje; jasne fizičke i vizuelne granice (označavanje, ograničavanje prostora i sl.), jasna i precizna uputstva i dnevni raspored, otklanjaju vizuelna i auditivna odvlačenja pažnje, mjesto pored katedre, otklanjanje svega što remeti pažnju i dr, dopunsku nastavu za prevazilaženje jezičkih barijera, otklanjaju se ometajući zvuci, i dr.

76. Takođe je usvojena **Izmjena i dopuna Pravilnika o klasifikaciji minimalnih tehničkih uslova i kategorizaciji kampova**²⁷, koji propisuje da kamp i kamp naselje kapaciteta do 100 kamp parcela, treba da imaju instaliran toalet i tuš kabinu, specijalno opremljenu za lica smanjene pokretljivosti.

77. Pristupačnost sudskih i zatvorskih objekata omogućena je u prizemlju Vrhovnog, Apelacionog i Višeg suda u Podgorici, a prilikom planiranja budžeta za 2013. godinu traženo je izdvajanje sredstava kako bi se ovim licima omogućio pristup i na svakom spratu zgrade. Pristup je omogućen i u Upravnom sudu, kao i Osnovnim sudovima u Podgorici, Kotoru, Beranama, Ulcinju, Baru, Nikšiću i Rožajama. U toku su aktivnosti na izradi projekata za pristupne rampe u Osnovnim sudovima u Plavu, Danilovgradu i Pljevljima.

78. U Tužilaštvu pristup licima smanjene pokretljivosti je omogućen u Vrhovnom državnom tužilaštvu, Višem i Osnovnom tužilaštvu u Podgorici i Odjeljenju za suzbijanje organizovanog kriminala, korupcije, terorizma i ratnih zločina.

79. Objekti Višeg i Osnovnog državnog tužilaštva i drugih Osnovnih državnih (Bar, Berane, Cetine, Herceg Novi, Kotor, Kolašin, Plav, Rožaje, Ulcinj, Pljevlje i Nikšić), ne ispunjavaju uslove za pristup lica smanjene pokretljivosti. Budžetom za 2013. godinu planiraju se sredstva za proširenje i adaptaciju objekata u Osnovnom državnom tužilaštvu u Podgorici i Kotoru.

80. Samo dva objekta prekršajnih organa ispunjavaju uslove za pristup lica smanjene pokretljivosti, ali ne i za kretanje; dok ostalih 16 ne ispunjavaju nijedan uslov.

²⁶ „Sl. list CG“, br. 57/11

²⁷ „Sl. list CG“ br. 61/10

81. Što se tiče ustanova Zavoda za izvršenje krivičnih sankcija, Istražni zatvor u Podgorici je prilagođen za pristup, ali ne i za smještaj pritvorenih lica smanjene pokretljivosti. Zatvor u Bijelom Polju nije prilagođen za pristup i smještaj zbog tehničke nemogućnosti rješenja. Objekat Zatvora za kratke kazne, Kazneno-popravnog doma zatvorenog odjeljenja, Kazneno-popravnog doma poluotvorenog odjeljenja i ženskog odjeljenja Kazneno-popravnog doma, prilagođeni su za pristup licima smanjene pokretljivosti. Objekat Uprave za antikorupcijsku inicijativu je u potpunosti prilagođen pristupu i kretanju lica smanjene pokretljivosti. Od 2008. godine do juna 2012, u Kazneno popravnom domu Podgorica i Upravi zatvora u Bijelom Polju, pored ostalih aktivnosti rekonstrukcije i adaptacije objekata, izvršeno je prilagođavanje prilaza za osobe sa invaliditetom. U istražnom zatvoru u Podgorici, na donjem spratu postoji soba namijenjena korisnicima invalidskih kolica, ali nije dovoljno prilagođena njihovim potrebama.

82. Da bi objekat bio u potpunosti prilagođen potrebno je da sadrži veliki broj elemenata pristupačnosti, koji su precizno definisani kroz tekstualni i grafički dio Pravilnika o bližim uslovima i načinu prilagođavanja objekata za pristup i kretanje lica smanjene pokretljivosti ("Sl. list Crne Gore", br. 10/09 od 10.02.2009). Pristup nekom objektu se ne posmatra samo sa aspekta korisnika invalidskih kolica, već se svakom objektu mora omogućiti pristup i licima smanjene pokretljivosti (štap, štake, hodalica i pas pomagač), slabovidim i gluvim. Osim obezbjeđivanja pristupačnosti licima sa invaliditetom pristup se mora obezbijediti i starijim osobama, trudnicama, majkama sa kolicima i sl.

83. Na osnovu dosadašnjih analiza koje je uradilo Ministarstvo održivog razvoja i turizma, u saradnji sa predstavnicima civilnog sektora, došlo se do opšteg zaključka da objekti u javnoj upotrebi u Crnoj Gori nijesu u potpunosti prilagođeni uslovima iz Pravilnika. Određeni broj objekata u praksi je obezbijedio parking prostor, pristupnu rampu, ali je sa druge strane veoma otežana komunikacija unutar objekta ili npr ne sadrže taktilnu površinu ili orijentacioni reljefni plan za kretanje slijepih i slabovidnih lica, tako da možemo reći da postoji određen broj objekata koji je djelimično prilagođen uslovima iz pomenutog pravilnika ili neadekvatno prilagođen.

84. U 2011. godini prikupljeni su podaci o pristupačnosti u objektima ustanova socijalne zaštite i dječije zaštite u cilju planiranja sredstava za njihovu adaptaciju u skladu sa standardima pristupačnosti.

85. U centrima za socijalni rad Pljevlja, Rožaje, Plav, Bijelo Polje, kao i na svim adaptiranim objektima u JU Zavoda „Komanski most”, osim u upravnoj zgradi, kao i novim objektima u JU Centru za djecu i mlade „Ljubović”, urađene su pristupne rampe. Istovremeno ostali objekti u kojima su smješteni centri za socijalni rad imaju završenu projektnu dokumentaciju za adaptaciju prilaza i samih zgrada, dio kojih će se realizovati u narednom periodu. Međutim, važno je napomenuti činjenicu da je za nekoliko objekata centara za socijalni rad građevinski i arhitektonski elaborati pokazuju da nije moguće izvršiti nikakvo prilagođavanje, čak ni što se tiče samog prilaza objektu, dok u Dječijem domu „Mladost” u Bijeloj, postoji problem unutrašnje adaptacije dijela objekata, koja nije moguća u skladu sa usvojenim standardima arhitektonske pristupačnosti.

86. U 2011. godini izrađena je analiza pristupačnosti svih objekata javnih zdravstvenih ustanova, kao i dio rekonstrukcija uglavnom u smislu pristupačnosti ulaza, za potrebe potpunog prilagođavanja u skladu sa usvojenim standardima.

87. Najveći broj javnih zdravstvenih ustanova realizovao je rekonstrukciju i adaptaciju objekata (ugradnjom rampi sa ogradom za pristup osoba sa invaliditetom, liftova, obezbeđivanjem specijalnih kolica, kao i nosila na točkovima na ulazu objekata, izgrađen ulaz za korisnike kolica, na način što se iz dijela prizemlja otvori izlaz na dijelu zgrade, a potom uradi propisana staza, sa ogradom po kojoj se bezbjedno mogu voziti kolica, hodnici širine 150 cm i sve hodne površine u istom nivou, vrata na komunikacijama izvedena bez praga kao i vrata sa pristupačnom kvakom, ploče šaltera izvedene na visini od 85 cm i sl.). Međutim, u nekim objektima pristup je omogućen samo u prizemlju zgrade, ali su u toku aktivnosti za otklanjanje postojećih nedostataka.

88. Imajući u vidu da je pristupačnost kulturnim objektima osnov za konzumiranje kulturnih sadržaja Ministarstvo kulture ostvaruje stalne kontakte sa relevantnim ustanovama, te je vršilo analizu dostupnosti nacionalnih ustanova kulture osobama sa invaliditetom. U narednom periodu vršiće se stalna adaptacija objekata kulture, kako bi se obezbedila što potpunija pristupačnost za osobe sa invaliditetom.

89. Pomorski Muzej Crne Gore je u toku 2007. godine prilagodio svoj objekat osobama sa invaliditetom na način što je u prizemlju palate Grgurina napravio odjeljenje opremljeno savremenim pristupom pregleda izložbenih prostora I i II sprata. Na taj način osobe sa invaliditetom, putem video bima i na plazmi, mogu da prate, uz prigodan tekst i baroknu muziku, izložbene predmete koji su postavljeni u 12 muzejskih odjeljenja. Ovaj muzej je otvorio odeljenje za djecu sa smetnjama u razvoju, koga čine video bim i audio vodiči na šest svjetskih jezika i omogućava im edukaciju iz pomorske istorije i kulturne baštine Crne Gore.

90. U okviru različitih projekata NVO sektor koji se bavi pitanjima lica sa invaliditetom u Crnoj Gori, angažovao se u velikoj mjeri na promociji zakonodavstva vezanog za pristupačnost. Od 2010. godine kontinuirano se sprovode aktivnosti koje imaju za cilj informisanje državnih i lokalnih organa uprave, privrednika, građevinskih firmi, turističkih poslenika i predstavnika građevinskog fakulteta, kao i lokalnih zavoda za izgradnju, o standardima pristupačnosti za kretanje lica smanjene pokretljivosti i neophodnosti i profitabilnosti izgradnje pristupačnih objekata.

91. Ministarstvo unutrašnjih poslova kontinuirano realizuje pružanje usluga strankama kojima se na kućnu adresu dostavljaju izvodi iz matičnog registra rođenih, uvjerenja o državljanstvu i uvjerenja o prebivalištu, na elektronski podržan način, u kratkim rokovima. Takođe, za osobe sa invaliditetom koje nijesu u mogućnosti da predaju zahtjeve za lične isprave (lična karta, pasoš) i preuzmu iste, nastavljeno je sa realizivanjem upotrebe mobilne stanice za

uzimanje podataka na adresi podnosioca zahtjeva, uključujući i biometrijske podatke i davanje punomoćja licu koje treba da u njegovo ime preduzme službene radnje.

92. Operativni komunikativni centar primao je pozive iz svih operativnih mreža, na jedinstveni broj 112 – za pomoć u vanrednim situacijama, pri čemu osobe sa invaliditetom imaju prioritet prilikom prosljeđivanja poziva.

Član 10 - Pravo na život

93. Pravo na život, kao osnovno ljudsko pravo, potvrđeno je kroz član 26. **Ustava Crne Gore** kojim se zabranjuje smrtna kazna.

94. **Zakon o pravima pacijenata**²⁸ definiše pravo na samoodlučivanje (slobodan izbor) po kome pacijent ima pravo da slobodno odlučuje o svemu što se tiče njegovog života osim u situacijama kada to direktno ugrožava život i zdravlje drugih lica (čl.6.)

95. **Zakon o uslovima i postupku za prekid trudnoće**²⁹ određuje da se prekid trudnoće može izvršiti do 10 sedmica od dana začeća, na osnovu pisanog zahtjeva trudnice. Prekid trudnoće se može izvršiti i poslije isteka 10 sedmica od dana začeća, ali ne i nakon 32 sedmice. Prekid trudnoće maloljetnog lica ili lica pod starateljstvom može se izvršiti samo uz pisanu saglasnost roditelja, usvojioaca, odnosno staraoca. Prekid trudnoće se može izvršiti poslije isteka 10 sedmica do 20 sedmica od dana začeća, a prekid ove trudnoće odobrava komisija za prekid trudnoće.

Član 11 - Situacije rizika i vanredne humanitarne krizne situacije

96. **Zakon o zaštiti i spašavanju**³⁰ pod mjerama lične i kolektivne zaštite podrazumijeva posebno samopomoć i prva pomoć, premještanje lica, zbrinjavanje djece, bolesnih i nemoćnih lica, kao i druge mjere zaštite i spašavanja koje ne trpe odlaganje. Zakon predviđa izradu nacionalnog i lokalnih akcionih planova spasavanja.

97. Vlada Crne Gore je novembra mjeseca 2012. godine donjela Odluku o objavljivanju Sporazuma između Vlade Republike Crne Gore i Savjeta ministara Bosne i Hercegovine o saradnji u zaštiti od prirodnih i civilizacijskih katastrofa, kojim ugovorne strane uređuju okvirne uslove saradnje u zaštiti od katastrofa³¹.

²⁸ "Sl. list CG", br. 40/10

²⁹ "Sl. list CG", br. 53/09

³⁰ "Sl. list CG", br.13/07 i 32/11

³¹ Saradnja u planiranju i provođenju preventivnih mjera za zaštitu od poplava, potresa, požara, plovidbenih nesreća, radioloških opasnosti te industrijskih i drugih civilizacijskih katastrofa; međusobnom obavještanju o opasnostima, nastanku i posljedicama katastrofa; međusobnoj pomoći pri zaštiti, spašavanju i uklanjanju posljedica katastrofa i dr.

98. U Upravi za vanredne situacije instaliran je "CALL centar" koji u slučaju poziva, osobu sa invaliditetom tretira kao prioritet u radu i sa posebnom pažnjom i odgovornošću se pristupa tim licima.

Član 12 - Ravnopravnost pred zakonom

99. **Ustavom Crne Gore** propisana je ravnopravnost pred zakonom (pred zakonom su svi jednaki), bez obzira na bilo kakvu posebnost ili lično svojstvo, zatim pravo svih na jednaku zaštitu svojih prava i sloboda, garantovano je pravo na pravni lijek i jemči se pravo svih na pravnu pomoć. Time je država obezbijedila da i osobe sa invaliditetom imaju ravnopravnu osnovu i da budu priznate pred zakonom, kao i druga lica.

100. Shodno **Porodičnom zakonu**, država starateljstvom pruža zaštitu djeci koja nijesu pod roditeljskim staranjem i punoljetnim licima koja nijesu sposobna ili koja nijesu u mogućnosti da se sama staraju o svojoj ličnosti, pravima i interesima. Poslove starateljstva vrši centar za socijalni rad (organ starateljstva). Maloletno lice će se staviti pod starateljstvo ako su mu roditelji umrli, nestali, nepoznati ili nepoznatog boravišta, lišeni poslovne sposobnosti ili roditeljskog staranja, maloljetni, a nijesu stekli poslovnu sposobnost, odsutni ili spriječeni i nijesu u mogućnosti brinuti se o svojem djetetu.

101. **Zakonom o vanparničnom postupku**³² reguliše se pitanje oduzimanja i vraćanja poslovne sposobnosti gdje sud ispituje da li je punoljetno lice prema stepenu sposobnosti za normalno rasuđivanje u stanju da se samo brine o svojim pravima i interesima i odlučuje o potpunom ili djelimičnom oduzimanju poslovne sposobnosti, ili potpunom, ili djelimičnom vraćanju poslovne sposobnosti kad prestanu razlozi za potpuno, odnosno djelimično oduzimanje poslovne sposobnosti. Postupak je hitan i mora se završiti najkasnije u roku od 30 dana od dana prijema predloga.“

102. Postupak za oduzimanje i vraćanje poslovne sposobnosti mogu pokrenuti: organ starateljstva; bračni i vanbračni drug, dijete, ili roditelj lica kod koga su se stekli zakonski uslovi za oduzimanje, odnosno ograničenje poslovne sposobnosti; djeda, babe, brata, sestre kao i unuka, ako sa tim licem živi u porodičnoj zajednici; lica kojem se oduzima ili vraća poslovna sposobnost ako može da shvati značenje i pravne posljedice ovog predloga. Isto tako predlog mora da sadrži činjenice na kojima se zasniva, kao i dokaze kojima se te činjenice utvrđuju ili čine vjerovatnim. Ako postupak nije pokrenuo organ starateljstva, predlog mora da sadrži i podatke iz kojih proizilazi ovlaštenje za pokretanje postupka.

103. Lice kome se oduzima, odnosno vraća poslovna sposobnost, poziva se na ročište, osim ako ovo lice, po ocjeni suda, nije u stanju da shvati značaj i pravne posljedice svog učešća u postupku. Sud će lično saslušati to lice, a ako se nalazi u zdravstvenoj ustanovi, saslušać ga, po

³² "Sl.list RCG, br. 27/06

pravilu, u toj ustanovi gdje će održati ročište. Lice prema kome se postupak za oduzimanje poslovne sposobnosti vodi mora biti pregledano od vještaka medicinske struke, odgovarajuće specijalnosti, koji će dati nalaz i mišljenje o njegovom duševnom stanju i sposobnostima za rasuđivanje.

104. Sud će licu, prema kome se postupak vodi, oduzeti potpuno ili djelimično poslovnu sposobnost kad nađe da postoje uslovi za oduzimanje poslovne sposobnosti. Protiv rješenja o oduzimanju poslovne sposobnosti lice kojem je oduzeta poslovna sposobnost može izjaviti žalbu, bez obzira na svoje duševno stanje.

105. Kada prestanu razlozi zbog kojih je licu oduzeta poslovna sposobnost, sud će po službenoj dužnosti, na predlog samog lica, kao i po predlogu organa starateljstva i drugih zakonom ovlašćenih lica, sprovesti postupak i zavisno od njegovih rezultata donijeti rješenje o potpunom ili djelimičnom vraćanju poslovne sposobnosti.

106. Zakon o vanparničnom postupku bavi se i institutom produženja i prestanka produženog roditeljskog prava. Tako, sud odlučuje o produženju i prestanku produženog roditeljskog prava poslije punoljetstva djeteta, kad za to postoje zakonom određeni razlozi.

107. Sam postupak pokreće se na predlog roditelja, odnosno usvojioca ili organa starateljstva. Dijete u postupku zastupa poseban staralac, određen od suda ili organa starateljstva. Odluka o predlogu za produženje i prestanak produženog roditeljskog prava donosi se na osnovu rasprave na ročištu na koju se pozivaju organ starateljstva, dijete, staralac djeteta i njegovi roditelji, njegov usvojilac bez obzira da li su oni pokrenuli postupak. Roditelji se u tom postupku obavezno saslušavaju, a organ starateljstva dužan je da da mišljenje o cjelishodnosti produženja roditeljskog prava.

Član 13 - Pristup pravdi

108. Pravo pristupa pravdi predstavlja međunarodni pravni standard, dok dostupnost sudova i ravnopravnost stranaka, po **Zakonu o sudovima**³³ predstavljaju bitne principe pravičnog suđenja i imaju zajedničku svrhu, a to je obezbjeđenje pravne jednakosti koja je osnov principa vladavine prava. Pred sudom moraju svi biti jednaki bez obzira na bilo kakvu posebnost ili lično svojstvo, u skladu sa Ustavom.

109. **Zakonikom o krivičnom postupku**³⁴ predviđaju se procesna prilagođavanja u pravnom postupku, radi obezbjeđivanja djelotvornog učešća osoba sa invaliditetom u pravosudnom sistemu. Ovim zakonikom predviđa se mogućnost saslušanja okrivljenog preko tumača, kome se, ukoliko je gluv, pitanja postavljaju pisano, a ukoliko je nijem, poziva se da pisano odgovara. Ako se saslušanje ne može obaviti na ovaj način, pozvaće se kao tumač lice sa kojim se

³³ „Sl. list RCG”, br. 05/02

³⁴ „Sl. list CG”, br. 57/09

okrivljeni može sporazumijeti. Na isti način se sprovodi saslušanje svjedoka koji je gluv ili nijem. Takođe, propisano je i polaganje zakletve svjedoka ukoliko je gluv ili nijem, kako bi im se omogućilo učešće u postupku.

Član 14 - Sloboda i sigurnost osoba

110. Ustav Crne Gore propisuje da svako ima pravo na ličnu slobodu, a neko se može lišiti slobode samo iz razloga i u postupku koji je predviđen zakonom. Propisana su prava onog ko je zakonito lišen slobode, a nezakonito lišavanje slobode je kažnjivo. Lice za koje postoji osnovana sumnja da je izvršilo krivično djelo može, na osnovu odluke nadležnog suda, biti pritvoreno i zadržano u pritvoru samo ako je to neophodno radi vođenja krivičnog postupka. Pritvorenom licu mora se uručiti obrazloženo rješenje u času pritvaranja ili najkasnije u roku od 24 časa od pritvaranja. Protiv rješenja o pritvoru pritvoreno lice ima pravo žalbe, o kojoj sud odlučuje u roku od 48 časova. Trajanje pritvora mora biti svedeno na najkraće moguće vrijeme. Pritvor može trajati po odluci prvostepenog suda najduže tri mjeseca od dana pritvaranja, a odlukom višeg suda, može se produžiti za još tri mjeseca.

111. Uslovi smještaja i postupanje prema osobama sa invaliditetom, koje izdržavaju kaznu zatvora, nisu posebno propisani **Zakonom o izvršenju krivičnih sankcija**³⁵ ili podzakonskim aktom.

112. **Zakon o zaštiti i ostvarivanju prava mentalno oboljelih lica**³⁶ propisuje da se ostvarivanje prava mentalno oboljelih lica u skladu sa tim zakonom može ograničiti samo u slučajevima propisanim zakonom i ako je to neophodno da bi se zaštitilo zdravlje ili bezbjednost tih ili drugih lica. Psihijatri i drugi zdravstveni radnici dužni su da sprovedu liječenje mentalno oboljelih lica tako da u najmanjoj mogućoj mjeri ograničavaju njihove slobode i prava, kao i da ne prouzrokuju fizičke i psihičke neugodnosti koje vrijeđaju njihovu ličnost i ljudsko dostojanstvo.

Član 15- Sloboda od torture ili surovog, nehumanog ili degradirajućeg postupanja ili kazne

113. Član 27. Ustava Crne Gore nosi naziv biomedicina. Njime se pruža djelotvorna zaštita svih osoba u pogledu primjene biologije i medicine, od stvaranje ljudskog bića koje bi bilo genetski identično sa drugim ljudskim bićem, živim ili mrtvim, kao i zaštita od vršenja medicinskih i drugih oglada bez dozvole tih osoba. Ustavom se jemči dostojanstvo i

³⁵ "Sl. list RCG", br. 25/94, 29/94, 69/03 i 65/04 i "Sl.list CG", br. 32/11

³⁶ "Sl. list RCG", br. 32/05, "Sl. list CG", br. 27/13

nepovredivost ličnosti pa niko ne smije biti podvnut mučenju ili nečovječnom ili ponižavajućem postupanju, niti se smije držati u ropstvu ili ropском položaju.

114. Shodno **Zakonu o pravima pacijenata**³⁷ garantuje se pravo pacijenta da odbije da bude predmet naučnog ispitivanja i istraživanja. Naučno ispitivanje i istraživanje može se preduzimati nad punoljetnim i poslovno sposobnim pacijentom, samo uz njegovu saglasnost, koju u svako vrijeme može opozvati. Pacijent saglasnost daje u pisanom obliku, nakon što je dovoljno obaviješten o svrsi, cilju, toku postupka, očekivanim rezultatima, mogućim rizicima, kao i o eventualnim neželjenim efektima ispitivanja i istraživanja. Izuzetno, naučno ispitivanje i istraživanje može se preduzeti i nad maloljetnim pacijentom i pacijentom lišenim poslovne sposobnosti, samo radi njegove neposredne koristi i uz pisanu saglasnost zakonskog zastupnika, odnosno staraoca koji je prethodno potpuno informisan i obaviješten.

115. **Zakonom o zaštiti i ostvarivanju prava mentalno oboljelih lica**³⁸ propisano je da se niko ne može prisiliti na medicinsko ispitivanje radi utvrđivanja prisustva mentalnog poremećaja, osim u slučajevima i po postupku utvrđenom zakonom. Ovim zakonom je utvrđeno da mentalno oboljela lica imaju pravo na zaštitu od ekonomske, seksualne i drugih oblika eksploatacije, tjelesne ili druge zloupotrebe, svakog oblika zlostavljanja, ponižavajućeg postupanja i drugog tretmana kojim se vrijeđa lično dostojanstvo i koje stvara neugodno, agresivno, ponižavajuće ili uvredljivo stanje.

116. **Zakonom o zaštiti genetičkih podataka**³⁹ propisano je da je zabranjena svaka vrsta diskriminacije i stigmatizacije lica na osnovu podataka o genetičkim osobinama ili na osnovu genetičkih osobina njegovih srodnika.

117. **Zakonom o socijalnoj i dječijoj zaštiti**⁴⁰ definisana su zabranjena postupanja zaposlenih. U ustanovi, odnosno kod drugog pružaoca usluga, zaposlenom je zabranjen svaki oblik nasilja nad djetetom, odraslim i starim licem, fizičko, emocionalno i seksualno zlostavljanje, iskorištavanje korisnika, zloupotreba povjerenja ili ovlašćenja koju uživa u odnosu na korisnika, zanemarivanje korisnika i druga postupanja koja narušavaju zdravlje, dostojanstvo i razvoj korisnika.

118. Prema osobama kojima je oduzeta sloboda postupa se u skladu s Evropskom konvencijom o sprečavanju mučenja i neljudskog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja kao i Standardima i preporukama evropskog odbora za sprečavanje mučenja i neljudskog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja. S tim u vezi u Crnoj Gori uspostavljen je **Nacionalni preventivni mehanizam za sprečavanje mučenja i drugih okrutnih, neljudskih ili ponižavajućih postupaka ili kažnjavanja**. Poslove Nacionalnog preventivnog mehanizma obavlja Zaštitnik ljudskih prava i sloboda počev od 2011. godine.

³⁷ „Sl.list CG“, br. 40/10

³⁸ „Sl.list RCG“ br.32/05

³⁹ „Sl.list CG“ br. 25/10

⁴⁰ „Sl.list CG“ br. 27/13

119. Zaštitnik ljudskih prava i sloboda CG nacionalni preventivni mehanizam za borbu protiv mučenja i drugih oblika nečovječnog postupanja ili kažnjavanja u skladu sa Opcionim protokolom uz Konvenciju UN za borbu protiv mučenja i drugih surovih ili ponižavajućih kazni ili postupaka. Obaveze propisane ovim protokolom su redovne i nenajavljene posjete prostorijama za zadržavanje lica kojima je ograničena sloboda kretanja (zatvori, psihijatrijske ustanove...). Nakon posjeta sačinjavaju se izvještaji koji se dostavljaju ustanovama ili organizacijama. Izvještaji sadrže i eventualne preporuke u smislu unapređenja ljudskih prava osoba koje se nalaze u tim ustanovama. U ovim izvještajima posebna pažnja posvećena je stanju ostvarenja ljudskih prava i položaja osoba sa invaliditetom i ocjenjuje se da li postoje odgovarajući uslovi za smještaj, kao i izdržavanje kazne ili pritvora odnosno istražnih zatvora osoba sa fizičkim invaliditetom koje za kretanje trebaju invalidska kolica.

120. Predstavnici Evropskog komiteta za sprečavanje mučenja i nečovječnog ponašanja ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja (CPT) posjetili su Crnu Goru septembra 2008. godine. Objekti i ustanove obuhvaćene posjetom su policijski objekti, zatvorske ustanove, psihijatrijske ustanove, ustanove za posebnu njegu, ustanova za maloljetnike⁴¹. Na osnovu posjeta sačinjen je izvještaj sa preporukama. **Februara mjeseca 2013. godine Delegacija CPT** posjetila je Crnu Goru i tom prilikom izvršila obilazak Specijalne psihijatrijske bolnice u Dobroti, JU Zavod „Komanski most”, zatvorski kompleks Spuž, kao i više policijskih objekata u Podgorici. Delegacija je izrazila zinteresanost za procedure smještaja u predhodno pomenutim ustanovama, naročito u slučajevima kada se ne radi o dobrovoljnom smještaju, kao i procedure kontrole i nadzora nad radom nadležnih organa, koji odlučuju o mjerama koje se preduzimaju prema licima koja žive u ovim institucijama.

121. Projekat Monitoring poštovanja ljudskih prava u ustanovama zatvorenog tipa u Crnoj Gori⁴² finansirala je Delegacija Evropske unije u Crnoj Gori sa 120.000 eura. Procjena je bila usmjerena na monitoring i unaprijeđenje ljudskih prava, sa akcentom na pravo na slobodu od mučenja, nečovječnog i ponižavajućeg postupanja u ustanovama socijalne i dječje zaštite “Komanski most” i “Ljubović”. Na osnovu monitoringa predstavljen je izvještaj o poštovanju ljudskih prava u ovim ustanovama sa preporukama namijenjenim poboljšanju uslova života smještenih korinika. Nakon godinu dana, isti monitoring tim je pripremio završnu ocjenu o ispunjenosti preporuka datih u izvještaju. Izvještaj je pokazao da su prava štićenika ustanove “Komanski most” značajno poboljšana u poređenju sa istim periodom u 2011. godini. Takođe, “Ljubović” je pohvaljen zbog obezbjeđivanja novih prostorija, sa poboljšanim uslovima za brigu o štićenicima.

Član 16 - Odsustvo eksploatacije, nasilja i zloupotrebe

⁴¹ Izvještaj sa preporukama je dostupan na <http://www.cpt.coe.int/documents/mne/2010-03-inf-eng.pdf>

⁴² Projekat su sprovele nevladine organizacije “Akcija za ljudska prava” (HRA), Centar za antidiskriminaciju “EKVISTA”, Centar za građansko obrazovanje (CGO) i Sigurna ženska kuća (SZK), Beogradski centar za ljudska prava i Letonski centar za poštovanje ljudskih prava.

122. Poštovanje ličnosti jemči se Ustavom Crne Gore, zatim u krivičnom ili drugom postupku, u slučaju lišenja ili ograničenja slobode i za vrijeme izvršenja kazne, a zabranjuje se svako nasilje, nečovječno ili ponižavajuće postupanje nad licem koje je lišeno slobode ili mu je sloboda ograničena, kao i iznuđivanje priznanja i izjava.

123. **Zakonom o zaštiti od nasilja u porodici**⁴³ nasilje u porodici definisano je kao činjenje ili nečinjenje člana porodice kojim se ugrožava fizički, psihički, seksualni ili ekonomski integritet, mentalno zdravlje i spokojstvo drugog člana porodice, bez obzira na mjesto gdje je učinjeno. Nasilje se manifestuje kroz pojavne oblike fizičkog, emocionalnog i seksualnog zlostavljanja i zanemarivanja. Žrtva nasilja ima pravo na psihosocijalnu i pravnu pomoć i socijalnu i medicinsku zaštitu, u skladu sa zakonom. Zaštita žrtve obezbjeđuje se i izricanjem zaštitnih mjera. Posebnu pomoć i zaštitu uživa žrtva koja je dijete, starije lice, lice sa invaliditetom i lice koje nije sposobno da se o sebi stara, u skladu sa zakonom. Ovakav obuhvat, imajući u vidu propisane mjere zaštite obezbjeđuje potpuniju zaštitu žrtava porodičnog nasilja u praksi.

124. Zakonom je propisana dužnost prijavljivanja nasilja u porodici, kako za odgovorno lice u državnom organu, drugom organu ili službi, medicinskoj, obrazovnoj i drugoj ustanovi, tako i za zdravstvenog i socijalnog radnika, nastavnika, vaspitača i drugo lice, kad za učinjeno nasilje sazna u vršenju svoje dužnosti, odnosno poslova. Zakonom je takođe propisana obaveza policije, organa za prekršaje, državnog tužilaštva, centra za socijalni rad ili druge ustanove socijalne i dječije zaštite, zdravstvene ustanove, kao i drugih organa i ustanova koje se bave zaštitom, da pružaju potpunu i koordiniranu zaštitu žrtvi nasilja u porodici.

125. Takođe, donijet je **Pravilnik o bližem sadržaju i izgledu obrasca naređenja o udaljenju ili zabrani vraćanja u stan ili drugi prostor za stanovanje**⁴⁴, kojim organizaciona jedinica Uprave policije naređuje udaljenje ili zabranu vraćanja u stan ili drugi prostor za stanovanje, do precizno određenog dana i časa, sa definisanim granicama područja na kojima se počinilac nasilja ne smije kretati, boraviti ili približiti žrtvi.

126. **Zakonom o socijalnoj i dječijoj zaštiti** definisano je da se, u ostvarivanju ciljeva socijalne i dječje zaštite, posebno štite, pored ostalih i dijete sa smetnjama i teškoćama u razvoju i koje je žrtva zlostavljanja, zanemarivanja, nasilja u porodici i eksploatacije ili kod kojeg postoji opasnost da će postati žrtva, kao i .odraslo i staro lice sa invaliditetom i koje je žrtva

⁴³ »Sl. list CG«, br. 46/10

⁴⁴ „Sl. list CG“, br. 42/12

zanemarivanja, zlostavljanja, eksploatacije i nasilja u porodici ili kod kojeg postoji opasnost da će postati žrtva.

127. Ovaj zakon obezbjeđuje pravo na usluge neodložne intervencije, koje se pružaju radi osiguranja bezbjednosti u situacijama koje ugrožavaju život, zdravlje i razvoj korisnika i obezbjeđuju se 24 sata dnevno. Usluge neodložne intervencije pruža centar za socijalni rad uz obaveznu saradnju sa drugim nadležnim organima i službama. U centru za socijalni rad pripravnost je poseban oblik rada van radnog vremena, kod kojeg zaposleni mora biti stalno dostupan (u pripravnosti) da bi, ako zatreba, izvršio neodložnu intervenciju.

Član 17- Zaštita integriteta ličnosti

128. Neprovredivost fizičkog i psihičkog integriteta čovjeka, njegove privatnosti i ličnih prava propisana je **Ustavom Crne Gore**.

129. **Zakonom o pravima pacijenata**⁴⁵ utvrđuju se prava pacijenata i to: pravo na slobodan izbor doktora medicine ili doktora stomatologije; pravo na informisanje i obavješćavanje; pravo na samoodlučivanje (slobodan izbor); pravo uvida u medicinsku dokumentaciju; pravo da odbije da bude dio ispitivanja i istraživanja; pravo na drugo stručno mišljenje; pravo na privatnost i povjerljivost; pravo na blagovremenu zdravstvenu zaštitu; pravo na prigovor; pravo na naknadu štete; pravo na samovoljno napuštanje zdravstvene ustanove.

130. U ostvarivanju ovih prava svakom pacijentu se obezbjeđuje poštovanje ljudskog dostojanstva, fizičkog i psihičkog integriteta kao i zaštita tih prava. Jednako pravo na kvalitetnu i kontinuiranu zdravstvenu zaštitu garantuje se svakom pacijentu u skladu sa njegovim zdravstvenim stanjem, opšteprihvaćenim stručnim standardima i etičkim načelima, uz pravo na ublažavanje patnje i bola u svakoj fazi bolesti i stanja, na svim nivoima zdravstvene zaštite.

131. Pacijent ima pravo da slobodno odlučuje o svemu što se tiče njegovog života i zdravlja, osim u slučajevima kada to direktno ugrožava život i zdravlje drugih lica. Pacijent slobodno odlučuje između više mogućih oblika medicinskih intervencija i daje pristanak na predloženu medicinsku intervenciju usmeno ili u pisanom obliku. Pristanak na predloženu medicinsku intervenciju pacijent može opozvati sve do početka njenog izvođenja. Medicinska intervencija nad maloljetnim pacijentom ili pacijentom lišenim poslovne sposobnosti, može se preduzeti uz pristanak njegovog zakonskog zastupnika ili staraoca.

132. Ukoliko pacijent ne poznaje službeni jezik ili je gluvonijem, zdravstvena ustanova je dužna da mu obezbijedi prevodioca, odnosno tumača.

⁴⁵ »Sl.list CG«, br. 40/10

133. **Zakonom o zaštiti mentalno oboljelih lica**⁴⁶ propisano je da se niko ne može prisiliti na medicinsko ispitivanje radi utvrđivanja prisustva mentalnog poremećaja, osim u slučajevima i po postupku utvrđenom zakonom, a mentalno oboljela lica imaju pravo na zaštitu ličnog dostojanstva, human tretman i poštovanje njegove ličnosti i privatnosti. Takođe je ovim zakonom propisano da liječenje mentalno oboljelog lica mora biti usmjereno na čuvanje i jačanje integriteta ličnosti.

134. **Zakon o liječenju neplodnosti asistiranim reproduktivnim tehnologijama**⁴⁷ propisuje da se primjenom biomedicinskih dostignuća u liječenju neplodnosti svakom jamči pravo na dostojanstvo, zaštitu identiteta, poštovanje ličnog integriteta, pravičnosti, jednakosti i ostalih ličnih prava i sloboda.

Član 18 - Sloboda kretanja i državljanstvo

135. **Zakon o matičnim registrima**⁴⁸ propisuje način i postupak upisa djeteta u matični registar rođenih, način i postupak upisa rođenja crnogorskog državljanina u drugoj državi. **Zakonom o crnogorskom državljanstvu**⁴⁹ propisano je sticanje crnogorskog državljanstva porijeklom, rođenjem na teritoriji Crne Gore, prijemom, po međunarodnim ugovorima i sporazumima. Osobe s invaliditetom su u potpunosti izjednačene u zaštiti i realizaciji svojih interesa kao i drugi državljani i pod jednakim uslovima imaju mogućnost da steknu crnogorsko državljanstvo.

136. Crna Gora je pristupila Konvenciji UN o statusu lica bez državljanstva iz 1954. godine, a nije potpisnica Konvencije UN o smanjenju apatridije iz 1961. godine. Takođe, 2010. godine Crna Gora je ratifikovala Evropsku konvenciju o državljanstvu iz 1997. godine i Konvenciju Savjeta Evrope o izbjegavanju apatridije u stanju državne sukcesije iz 2006. godine kao četvrta evropska država koja je ratifikovala ovu konvenciju. Tematska grupa sistema UN u Crnoj Gori za zaštitu ljudskih prava je imala kao temu za 2011. godinu upravo apatridiju, u cilju podizanja svijesti u Crnoj Gori o ovom problemu.

137. **Zakon o ličnom imenu**⁵⁰ određuje da lično ime djeteta određuju roditelji sporazumno. Ako jedan od roditelja nije poznat, nije živ ili ne može vršiti roditeljsko pravo, određivanje ličnog imena vrši drugi roditelj. Dijete može dobiti prezime jednog ili oba roditelja. Ako roditelji djeteta nijesu živi ili su u nemogućnosti da vrše roditeljska prava, lično ime djeteta određuje, staralac po prethodnom odobrenju nadležnog organa starateljstva. Lično ime djeteta čiji su

⁴⁶ „Sl.list RCG“ br. 32/05 i „Sl.list CG“ br.27/13,

⁴⁷ „Sl.list CG“, br.74/09

⁴⁸ „Sl.list CG“; br. 47/08, 41/10 i 40/11

⁴⁹ „Sl. list CG“, br. 13/08, 40/10, 28/11 i 46/11

⁵⁰ „Sl. list CG“, br. 47/08

roditelji nepoznati određuje nadležni organ starateljstva. Ako je dijete čiji su roditelji nepoznati usvojeno prije određivanja ličnog imena, lično ime djeteta određuje usvojlac.

Član 19 - Samostalan život i uključivanje u zajednicu

138. **Zakon o lokalnoj samoupravi**⁵¹ definiše da građani učestvuju u odlučivanju o svojim potrebama i interesima neposredno i preko slobodno izabраниh predstavnika u organima lokalne samouprave. Opština vrši poslove lokalne samouprave koji su od neposrednog i zajedničkog interesa za lokalno stanovništvo i, u skladu sa mogućnostima, učestvuje u obezbjeđivanju uslova i unaprjeđenju djelatosti: zdravstvene zaštite, obrazovanja, socijalne i dječije zaštite, zapošljavanja i drugih oblasti od interesa za lokalno stanovništvo i u skladu sa mogućnostima, uređuje i obezbjeđuje rješavanje stambenih potreba lica u stanju socijalne potrebe i lica sa posebnim potrebama, rad humanitarnih i nevladinih organizacija iz ovih oblasti.

139. **Zakon o vaspitanju i obrazovanju dece sa posebnim obrazovnim potrebama** propisuje obezbjeđivanje tehničke pomoći djeci sa posebnim obrazovnim potrebama.

140. **Pravilnik o načinu, uslovima i postupku za usmjeravanje djece sa posebnim obrazovnim potrebama**⁵² definiše da se asistent u nastavi obezbjeđuje za djecu: sa težim i teškim tjelesnim smetnjama, sa umjerenim mentalnim smetnjama, djecu bez vida, sa najtežim i potpunim gubitkom sluha, sa težim do teškim govorno-jezičkim smetnjama i sa autizmom, u skladu sa rješenjem o usmjeravanju i individualnim programom.

141. NVO sektor koji se bavi pitanjima lica sa invaliditetom u Crnoj Gori, realizovao je više projekata koji su imali za cilj podizanje svijesti osoba sa invaliditetom i njihovog okruženja za samostalno uključivanje u društvene tokove. U tom smislu tokom proteklih godina održano je više seminara za lica sa invaliditetom, gdje je jedan od segmenata bio i psihološko osnaživanje lica sa invaliditetom za učešće u političkom životu.

142. Mnoge lokalne samouprave imaju formirane Savjete za pitanja osoba s invaliditetom koji ostvaruju kontakte sa predstavnicima organizacija osoba sa invaliditetom. Rad ovih savjeta treba intenzivirati u narednom periodu, što je predviđeno i Akcionim planom za sprovođenje Strategije za integraciju osoba sa invaliditetom za 2012-2013. godinu.

Član 20 - Lična pokretljivost

143. **Zakon o povlastici na putovanje lica sa invaliditetom**⁵³ definiše da pravo na povlasticu na putovanje imaju sljedeća lica sa invaliditetom: korisnik njege i pomoći drugog lica i djeca i

⁵¹ "Sl. list RCG", br. 42/03, 28/04, 75/05, 13/06, "Sl. list CG", br. 88/09, 03/10 i 38/12

⁵² „Sl. list CG“, br. 57/11

⁵³ "Sl. list CG", br.80/08

mladi koji su ostvarili pravo na pomoć za vaspitanje i obrazovanje djece i mladih sa posebnim potrebama, u skladu sa propisom iz oblasti socijalne i dječje zaštite i korisnik njege i pomoći drugog lica, koji je to pravo ostvario u skladu sa propisom iz oblasti penzijskog i invalidskog osiguranja. Pravo na povlasticu na putovanje ima i pratilac lica sa invaliditetom. Lice sa invaliditetom ima pravo na povlasticu za dvanaest putovanja u drumskom i željezničkom saobraćaju, u toku kalendarske godine, a ono koje je u radnom odnosu ima pravo i na povlasticu na putovanje od mjesta stanovanja do mjesta rada, kao i povratak u mjesto stanovanja.

144. **Zakonom o kretanju lica sa invaliditetom uz pomoć psa pomagača**⁵⁴ uređuje se pravo lica sa invaliditetom da sa psom pomagačem koristi prevozna sredstva u drumskom, željezničkom, pomorskom i vazdušnom saobraćaju, ima slobodan pristup i boravak na javnom mjestu i slobodan pristup i boravak u radnom prostoru.

145. Postavljanje zvučne signalizacije na raskrsnicama je regulisano **Pravilnikom o bližim uslovima i načinu prilagođavanja objekata za pristup i kretanje lica smanjene pokretljivosti**, a realizacija ove mjere je u nadležnosti lokalnih sekretarijata za komunalno opremanje i saobraćaj⁵⁵.

146. Predstavnici organizacija osoba sa invaliditetom su konsultovani prilikom izrade Predloga izmjena i dopuna Zakona o uređenju prostora i izgradnji objekata, u okviru kojeg je, novim rješenjem, pojačana obaveza svih subjekata kontrole u procesu praćenja ispunjenosti uslova za pristup i kretanje lica smanjene pokretljivosti. Takođe, stvorena je mogućnost da se kroz privremene objekte (pristupne rampe, liftove itd.) obezbijede uslovi za pristup i kretanje lica smanjene pokretljivosti. Pored toga, organizovano je više okruglih stolova, na kojima su učestvovali i predstavnici nadležnog ministarstva, Inženjerske komore, inspeksijskih službi, morskog dobra, nacionalnih parkova i turističke organizacije, a na kojima se razmatralo pitanje otklanjanja arhitektonskih barijera.

147. Već nekoliko godina unazad Zavod za zapošljavanje sprovodi realizaciju javnog rada Personalna asistencija i asistencija u nastavi kao socijalnog servisa, sa ciljem povećanja zaposlivosti asistenata i pružanja podrške licima sa invaliditetom od najmlađeg uzrasta, kroz škole, do podrške za funkcionisanje u zreloj dobi. Integracijom u društvo kroz sistem obrazovanja i zapošljavanja, doprinosi se suzbijanju isključenosti iz društva, koji je jednom od oblika diskriminacije. Servise personalne asistencije i asistencije u nastavi realizuju udruženja lica sa invaliditetom, udruženja roditelja djece sa smetnjama u razvoju i druge organizacije i ustanove.

⁵⁴ „Sl.list CG“, br. 76/09 i 40/11

⁵⁵ Na ovaj način u Podgorici je do sada na šest raskrsnica postavljena zvučna signalizacija.

148. **Zakonom o zdravstvenom osiguranju**⁵⁶ propisano je, između ostalog, da se osiguranim licima obezbjeđuju zdravstvene usluge u punom iznosu iz sredstava obaveznog zdravstvenog osiguranja za medicinsko tehnička pomagala učenika i studenata do kraja školovanja, a najkasnije do navršenih 26 godina života, kao i medicinsko-tehnička pomagala za lica oboljela od multiple skleroze, mišićne distrofije, cerebralne paralize, paraplegije i kvadriplegije, hronične bubrežne insuficijencije (dijaliza), sistemskih autoimunih bolesti, lica sa uređenim nedostatkom gornjih ili donjih ekstremiteta, kao i lica sa teškim oštećenjem od najmanje 70% u smislu posebnih propisa; mentalno oboljelih lica i lica ometenih u razvoju u skladu sa kriterijumima regulisanim posebnim propisima; slijepih i gluvonijemih lica.

149. **Pravilnikom o načinu i postupku ostvarivanja prava na medicinsko tehnička pomagala**⁵⁷ utvrđene su indikacije za medicinsko tehnička pomagala, standardi za materijale od kojih se izrađuju, rokovi korišćenja pomagala, kao i uslovi za izradu novih pomagala prije isteka roka za njihovo korišćenje. Osiguranim licima mogu se odobriti pomagala: ortopedska pomagala: protetička sredstva (proteze), ortotička sredstva (ortoze), ortopedske cipele sa ulošcima, ortopedski ulošci, invalidska kolica, pomoćna pomagala za olakšavanje kretanja; očna i tiflotehnička pomagala; slušna pomagala i pomagala za omogućavanje glasnog govora; stomatološka pomagala, kao i: epiteze (estetske proteze), vještačka dojka, perike, utege i suspenzorijum, trbušni pojasevi, pomagala za gastrointestinalni i urogenitalni sistem, pomagala za disanje, pomagala kod šećerne bolesti i antidekubitus dušek.

150. Od strane Komisije za raspodjelu dijela prihoda od igara na sreću, redovno se podržavaju je projekti koji doprinose podizanju javne svijesti o pristupačnosti objekata i javnih površina kretanju osoba sa invaliditetom u Crnoj Gori. Posebna pažnja poklanja se pristupačnosti hotelskom smještaju i kulturno-istorijskim objektima. U toku je izrada brošure u kojoj će se naći oni objekti koji su prilagođeni potrebama osoba sa invaliditetom.

Član 21 - Sloboda izražavanja i mišljenja i pristup informacijama

151. Sloboda mišljenja i izražavanja je regulisana Ustavom, kojim se svakome jemči pravo na slobodu misli, savjesti i vjeroispovijesti. Svako ima pravo na slobodu izražavanja govorom, pisanom riječju, slikom ili na drugi način. Ova odredba se svakako može odnositi i na gestovni govor. Takođe, svako ima pravo pristupa informacijama u posjedu državnih organa i organizacija koje vrše javna ovlašćenja.

⁵⁶ „Sl.list CG”, br.39/04 i 14/12

⁵⁷ “Sl.list RCG”, br.74/06 i “Sl.list CG”, br.28/08 i 46/10

152. **Zakonom o medijima**⁵⁸ definisano je da država obezbjeđuje dio finansijskih sredstava za ostvarivanje Ustavom i zakonom zajamčenih prava građana na informisanje, bez diskriminacije, po osnovu programskih sadržaja značajnih, pored ostalog i za informisanje osoba oštećenog sluha i vida.

153. **Zakonom o elektronskim medijima**⁵⁹ uređivanje odnosa u oblasti audiovizuelnih medijskih usluga zasniva na, pored ostalih, i na načelu zabrane diskriminacije. Audiovizuelnom medijskom uslugom se ne smije omogućavati podsticanje ili širiti mržnja ili diskriminacija po osnovu, pored ostalog, invaliditeta i genetskog nasljeđa.

154. Javni emiteri su dužni da proizvode i emituju radijske i/ili televizijske programe kojima se obezbjeđuje ostvarivanje prava i interesa građana i drugih subjekata u oblasti informisanja a odnose se na programe namijenjene različitim segmentima društva, bez diskriminacije, posebno vodeći računa o specifičnim društvenim grupama kao što su djeca i omladina, pripadnici manjinskih naroda i drugih manjinskih nacionalnih zajednica, osobe sa invaliditetom, socijalno i zdravstveno ugroženi i dr. Budžetom Crne Gore, odnosno budžetom jedinice lokalne samouprave obezbjeđuje se dio finansijskih sredstava za ostvarivanje Ustavom i zakonom zajamčenih prava građana na informisanje, bez diskriminacije, po osnovu programskih sadržaja koji su značajni zapored ostalih i za informisanje lica oštećenog sluha i vida.

155. Za podsticanje medijskog pluralizma, produkcije komercijalnih emitera i očuvanja raznovrsnosti elektronskih medija, iz dijela prihoda od igara na sreću obezbjeđuju sredstva koja se koriste za podsticanje proizvodnje programskih sadržaja komercijalnih emitera koji su od javnog interesa, a posebno su značajni za, pored ostalog, za promociju prevencije i sprječavanja svih vidova diskriminacije; podsticanje i promociju društvene integracije osoba sa invaliditetom; podsticanje pružaoca audiovizuelnih medijskih usluga da svoje usluge postepeno učine dostupnim osobama sa oštećenjem sluha ili vida.

156. **Zakon o javnim radio-difuznim servisima Crne Gore**⁶⁰ reguliše prava i obaveze nacionalnih javnih radio-difuznih servisa u medijskom sistemu Crne Gore. Saglasno ovom zakonu, javni radio-difuzni servis koncipiran je tako da uz primjenu visokih standarda profesionalne etike i kvaliteta, bez diskriminacije, svojim programskim sadržajima zadovoljava i štiti interes javnosti na nacionalnom i lokalnom nivou putem informativnih, kulturnih, obrazovnih, sportskih i zabavnih programa, posebno vodeći računa o djeci i omladini, pripadnicima manjinskih naroda i drugih manjinskih nacionalnih zajednica, licima sa invaliditetom, socijalno ugroženim i drugim specifičnim grupama čime se ostvaruje promocija i poštovanje ljudskih prava i sloboda,

⁵⁸ „Sl.list RCG“, br.51/02,62/02 i „Sl. list CG“, br. 46/10

⁵⁹ „Sl.list RCG“, br.46/10, 53/11 i 6/13

⁶⁰ „Sl.list RCG“, br.79/08 i 45/12

157. **Zakonom o slobodnom pristupu informacijama**⁶¹ obezbjeđeno je pravo fizičkim licima na pristup informacijama. Pristup informacijama u posjedu organa vlasti ostvaruje se na nivou standarda koji su sadržani u potvrđenim međunarodnim ugovorima o ljudskim pravima i slobodama i opšte prihvaćenim pravilima međunarodnog prava. Za rješavanje o zahtjevu za pristup informaciji nadležan je organ vlasti u čijem posjedu se nalazi tražena informacija.

158. Agenciji za zaštitu podataka o ličnosti i pristup informacijama, nezavisnom nadzornom organu nadležnom za zaštitu podataka o ličnosti i pristup informacijama izjavljuju se žalbe protiv akta organa vlasti.

159. **Uredba o minimalnom setu usluga koje obuhvata Univerzalni servis**⁶² kojom se određuje se minimalni set usluga Univerzalnog servisa koji mora biti dostupan svim krajnjim korisnicima po pristupačnoj cijeni, bez obzira na njihov geografski položaj na teritoriji Crne Gore. Minimalni set usluga koje obuhvata Univerzalni servis, pored ostalih obuhvata obezbjeđivanje određenih povoljnosti za lica sa invaliditetom, koje im omogućavaju i odgovarajući pristup javno dostupnim telefonskim uslugama i njihovo korišćenje, uključujući pristup uslugama, telefonskim govornicama, imeniku i službi informacija.

160. **Pravilnik o određivanju kategorija korisnika povoljnosti u korišćenju usluga Univerzalnog servisa**⁶³ određuje kategorije korisnika koji se smatraju licima sa niskim zaradama i licima sa invaliditetom i koji imaju pravo na određene povoljnosti u korišćenju usluga Univerzalnog servisa.

161. Udruženje paraplegičara Crne Gore pripremilo je 2009. godine izdanje informatora pod nazivom „Vodič kroz ljudska prava osoba sa invaliditetom – 2“ koji sadrži sva prava koja pruža pozitivno zakonodavstvo Crne Gore za ovu populaciju. Dopunjeno izdanje sadrži sve nove propise koji su doneseni tokom posljednje dvije godine za osobe sa invaliditetom. Informator je uređen tako da bude pristupačan i razumljiv svakom osobi sa invaliditetom, odnosno njihovom članu porodice. Štampan je u tiražu od 5000 primjeraka.

162. <http://www.disabilityinfo.me/> je portal koji je pokrenulo Udruženje mladih sa hendikepom Crne Gore u saradnji sa Ministarstvom za informaciono društvo i telekomunikacije 2011. godine. Disabilityinfo.me je jedini portal na Internet prostoru Crne Gore koji obrađuje sve teme koje se tiču invaliditeta. Na njemu se nalaze informacije o najznačajnijim oblastima života osoba s invaliditetom, kao što su: obrazovanje, zapošljavanje, samostalni život, pristupačnost, ljudska prava, zdravlje i sl. Portal je zasnovan na načelima propisanim UN Konvencijom o pravima osoba s invaliditetom. Tokom 2012. i 2013. godine, portal je ažuriran i uređivan od strane UMHCG.

⁶¹ "Sl. list Crne Gore", br. 44/12

⁶² „Sl. list CG“, br. 60/10

⁶³ „Sl. list CG“, br. 57/10

Član 22 - Poštovanje privatnosti

163. Poštovanje privatnosti regulisano **Ustavom Crne Gore** koji propisuje da svako ima pravo na poštovanje privatnog i porodičnog života i nepovrjedivost tajnosti pisama, telefonskih razgovora i drugih sredstava opštenja. Odstupanje od ovog načela moguće je samo na osnovu odluke suda, i to za potrebe vođenja krivičnog postupka ili iz razloga bezbjednosti Crne Gore. Ustavom se jemči i zaštita podataka o ličnosti.

164. **Zakonom o zaštiti podataka o ličnosti**⁶⁴ obezbjeđuje se u skladu sa principima i standardima sadržanim u potvrđenim međunarodnim ugovorima o ljudskim pravima i osnovnim slobodama i opšteprihvaćenim pravilima međunarodnog prava. Lični podaci ne mogu se obrađivati u većem obimu nego što je potrebno da bi se postigla svrha obrade niti na način koji nije u skladu sa njihovom namjenom. Zaštita ličnih podataka obezbjeđuje se svakom licu, a lični podaci su sve informacije koje se odnose na fizičko lice čiji je identitet utvrđen ili se može utvrditi. Posebne kategorije ličnih podataka su lični podaci koji se odnose na, pored ostalih i zdravstveno stanje.

165. **Zakonom o pravima pacijenata**⁶⁵ garantuju se pravo pacijenata na povjerljivost i privatnost, **Zakonom o uzimanju i presađivanju djelova ljudskog tijela u svrhu liječenja**⁶⁶ propisano je da podaci o davaocu i primaocu djelova tijela predstavljaju profesionalnu tajnu. **Zakon o uslovima i postupku za prekid trudnoće**⁶⁷ propisuje da se sprovođenjem postupka za odobravanje prekida trudnoće obezbjeđuje čuvanje profesionalne tajne, poštovanje ličnosti i dostojanstva trudnice. U **Zakonu o liječenju neplodnosti asistiranim reproduktivnim tehnologijama**⁶⁸ propisano je da se svi podaci vezani za ovaj postupak, a posebno lični podaci o ženi, njenom bračnom, odnosno vanbračnom supružniku, djetetu začetom u postupku donatoru ili donatorki, čuvaju kao lični podaci.

166. **Zakonom o socijalnoj i dječijoj zaštiti**⁶⁹ definiše se da su sve informacije o ličnim i porodičnim prilikama korisnika koje pružaoci usluga vode o korisniku su povjerljive informacije. Povjerljive informacije o korisniku pružalac usluga može koristiti samo u svrhu pružanja usluge. Korisnik ima pravo na zaštitu povjerljivosti svih privatnih podataka iz dokumentacije koja se obrađuje za potrebe pružanja usluge, izvještavanja o radu ustanove ili drugih pružalaca usluga, uključujući i one koje se tiču njegove ličnosti, ponašanja i porodičnih okolnosti i načina korišćenja usluga socijalne i dječje zaštite⁷⁰.

⁶⁴ "Sl. list CG", br. 79/08, 70/09, 44/12

⁶⁵ »Sl.list CG«, br. 40/10

⁶⁶ »Sl.list CG«, br.76/09

⁶⁷ „Sl.list CG”, br. 53/09

⁶⁸ “Sl.list CG”, br.74/09

⁶⁹ “Sl.list CG”, br.27/13

⁷⁰ Povjerljivim informacijama smatra se i: 1) podatak da korisnik koristi pravo ili uslugu; 2) vrsta prava ili usluge pružene pojedinom korisniku; 3) ime, adresa i drugi lični i identifikacioni podaci o korisniku; 4) podaci koji se nalaze u zahtjevu korisnika;

Član 23– Poštovanje doma i porodice

167. Ustav Crne Gore ne sadrži definiciju braka, već je to uređeno Porodičnim zakonom. Ono što je Ustav propisuje su dva uslova pri zaključivanju braka – da postoji slobodan pristanak između muškarce i žene, kao i da se on zasniva na ravnopravnosti supružnika. Porodica se generalno štiti članom 72. Ustava, u kome je propisano da ona uživa posebnu zaštitu. Posebnu zaštitu uživaju majka i dijete, dok država stvara uslove kojima se podstiče rađanje djece. Ovim se priznaje pravo svih osoba sa invaliditetom na brak i zasnivanje porodice, na slobodno odlučivanje o broju djece i na očuvanje svoje plodnosti na ravnopravnoj osnovi sa drugima.

168. Osobe s invaliditetom su u mogućnosti da realizuju svoje pravo na sklapanje braka i zasnivanje porodice. **Porodičnim zakonom**⁷¹ propisano je da brak ne može sklopiti lice koje zbog duševne bolesti ili iz drugih razloga nije sposobno za rasuđivanje, a ukoliko se takav brak ipak sklopi, on je ništav. Bračni ugovor u ime bračnog druga koji je lišen poslovne sposobnosti može zaključiti njegov staratelj sa odobrenjem organa starateljstva. Za duševno oboljelog bračnog druga, odnosno lice nesposobno za rasuđivanje, tužbu za razvod braka može podnijeti njegov staralac samo po prethodnoj dozvoli organa starateljstva.

169. **Zakonom o socijalnoj i dječijoj zaštiti** osigurano je pravo na savjetodavno-terapijske i socijalno-edukativne usluge koje, pored drugih, obuhvataju savjetovanje, terapiju, medijaciju, s ciljem prevazilaženja kriznih situacija i unaprjeđivanja porodičnih odnosa, naročito kroz stručnu pomoć što uključuje i pružanje podrške roditeljima sa invaliditetom i roditeljima djece s teškoćama u razvoju radi svladavanja kriznih situacija i pružanja podrške.

170. Sistem zaštite djece sa smjetnjama u razvoju omogućava korišćenje cijelog niza mjera s ciljem spriječavanja njihovog odvajanja od roditelja (pravo na rad sa skraćenim radnim vremenom i pravo na odsustvo zbog njege djeteta sa smjetnjama u razvoju, dnevni oblici zbrinjavanja i rehabilitacije djeteta, pravo na pomoć u kući i sl.), a propisi iz oblasti porodično-pravne zaštite spriječavanju napuštanje, zanemarivanje i druge štetne postupke prema djeci sa smjetnjama u razvoju.

171. **Zakon o vaspitanju i obrazovanju djece sa posebnim obrazovnim potrebama** definiše da je vaspitanje i obrazovanje, odnosno habilitacija i rehabilitacija djece sa posebnim obrazovnim potrebama obavezno od momenta otkrivanja posebne obrazovne potrebe djeteta. Ovaj zakon jasno ukazuje da dijete sa smetnjama i teškoćama u razvoju pohađa vrtić/školu

5) informacije koje sam korisnik saopštava o sebi; 6) informacije koje druga lica saopštavaju o korisniku; 7) podaci dobijeni u vezi korisnika tokom pružanja usluge; 8) procjene, nalazi, profesionalni stav ili mišljenje pružaoca usluge o korisniku; 9) podaci koji se nalaze u izvještajima zdravstvenih ustanova za korisnika; 10) informacije o korisniku kao što su: fotografije korisnika, crteži napravljeni od strane korisnika tokom procesa pružanja usluge, svojeručno pisane izjave ili komentari i primjedbe korisnika, pisane bilješke pružaoca usluge ili korisnika, audio i video snimci sačinjeni u vezi sa korišćenjem usluge i drugo; 11) sadržaj prepiske sa drugim ustanovama ili organizacijama, ako ta prepiska sadrži informacije o korisniku ili drugim licima koja su sa njim povezane.

⁷¹ “Sl. list RCG”, br. 1/2007

zajedno sa svojim vršnjacima, a samo izuzetno se upućuje u posebnu ustanovu, kada je to u njegovom jedinom i najboljem interesu. Roditelj, usvojilac ili staratelj djeteta sa posebnim obrazovnim potrebama, ima pravo da učestvuje u izboru programa vaspitanja i obrazovanja, u skladu sa ovim zakonom. Roditelj, odnosno dijete sa posebnim obrazovnim potrebama ima pravo da, u toku školovanja, promijeni program vaspitanja i obrazovanja, u skladu sa zakonom. Škola, odnosno resursni centar je dužan da, po pravilu, u roku od 30 dana po upisu djeteta, donese individualni razvojno-obrazovni program za dijete sa posebnim obrazovnim potrebama, u saradnji sa roditeljem.

172. Javna ustanova Centar za podršku djeci i porodici u Bijelom Polju, u okviru projekta „Socijalni servis – porodično savjetovalište Svjetlost“⁷², organizovala je radionice za studente, mlade i učenike na fakultetima i u srednjim školama. Cilj je osnaživanje mladih ljudi i roditelja za unapređenje porodičnih odnosa kroz pružanje psiho-socijalne pomoći.

Član 24– Obrazovanje

173. 2008. godine Vlada Crne Gore je donijela **Strategiju inkluzivnog obrazovanja**, koja predstavlja dio reformskog procesa oslonjenog na međunarodne i evropske ciljeve usmjerene ka ekonomskom i socijalnom razvoju društva, procesu smanjenja siromaštva, i obezbjeđivanje kvalitetnog i dostupnog obrazovanja djece, učenika i odraslih osoba s invaliditetom i drugim teškoćama zbog kojih su te osobe postale marginalizovana grupa građana. Cilj ovog dokumenta je da se omogući *kvalitetno i dostupno obrazovanje* djece i omladine u skladu s njihovim interesovanjima, mogućnostima i potrebama putem usklađivanja s domaćim i međunarodnim dokumentima, profesionalni razvoj kadra, horizontalnu i vertikalnu prohodnosti između obrazovno-vaspitnih ustanova kroz povezivanje redovnih i posebnih nastavnih planova i programa, organizovanje mreže stručne podrške, obezbjeđivanje kvaliteta i praćenja rada u vaspitno - obrazovnom sistemu i afirmaciju pozitivnih stavova u odnosu na filozofiju inkluzivnog obrazovanja

174. **Zakonom o predškolskom vaspitanju i obrazovanju**⁷³ ostvaruje se predškolsko vaspitanje i obrazovanje djece sa posebnim obrazovnim potrebama.

175. Tokom jula mjeseca 2013. godine usvojene su izmjene i dopune nekoliko zakona koji regulišu oblast obrazovanja i vaspitanja, kao što su: **Opšti zakon o obrazovanju i vaspitanju ("Sl. list RCG", br. 64/02, 31/05, 49/07, "Sl. list CG", br. 04/08, 21/09, 45/10 i 45/11 i 44/13)** koji definiše da je osnovno obrazovanje i vaspitanje obavezno za svu djecu uzrasta od šest do 15 godina života, kao i da se nastava za lica koja koriste znakovni jezik, odnosno posebno pismo ili

⁷² Projekat je dio je šireg projekta „Reforma sistema socijalne i dječje zaštite – unapređenje socijalne inkluzije IPA 2010”. Savjetovalište za porodicu je otvoreno svakog radnog dana. Građani sastanke mogu zakazati putem posebne telefonske linije

⁷³ "Sl. list RCG", br. 64/02, 49/07 i "Sl. list CG", 80/10, 44/13

druga tehnička rješenja izvodi na zankovnom jeziku i pomoću odgovarajućih sredstava. Roditelj ili staratelj mora obezbijediti da njegovo dijete ispuni osnovnoškolsku obavezu, u trajanju od devet godina; **Zakon o gimnaziji**⁷⁴ takođe govori o obrazovanju učenika sa posebnim obrazovnim potrebama (učenika sa smetnjama i teškoćama u razvoju), kao i **Zakon o stručnom obrazovanju**⁷⁵.

176. **Zakon o visokom obrazovanju**⁷⁶ definiše da u ostvarivanju prava na visoko obrazovanje nije dozvoljena diskriminacija po osnovu: pola, rase, bračnog stanja, boje, jezika, vjere, političkog ili drugog ubjećenja, nacionalnog, etničkog ili drugog porijekla, pripadnosti nacionalnoj zajednici, imovinskom statusu, onesposobljenosti (invalidnosti) ili drugom sličnom osnovu, položaju ili okolnosti.

177. **Pravilnik o načinu, uslovima i postupku za usmjeravanje dece sa posebnim obrazovnim potrebama**⁷⁷ u potpunosti mijenja prethodni Pravilnik, kritikovan zbog tzv. medicinskog pristupa, akcenta stavljanog na „smetnju, nedostatak, poremećaj“ i sl., a što je saglasno Zakonu o vaspitanju i obrazovanju djece s posebnim obrazovnim potrebama („Sl. list RCG br. 04/08“ i „Sl. list CG“, br. 45/10). Imperativ su inkluzivni principi: pravo djeteta da odrasta u primarnoj porodici, roditelji su partneri; emocionalne i socijalne karakteristike i očuvane sposobnosti su osnov za izradu individualnog razvojno-obrazovnog plana (IROP).

178. Cijeneći značaj socijalizacije i učenja za djecu sa posebnim obrazovnim potrebama, puna inkluzija u redovan sistem se razmatra kao prva opcija, djeca sa težim smetnjama se uključuju u posebna odjeljenja pri redovnim školama uz zajedničku nastavu pojedinih predmeta sa vršnjacima u redovnim odjeljenjima. Kao posljednja opcija, kada je to u jedinom i najboljem interesu djeteta, ono se usmjerava ka resursnim ustanovama. Akcenat se stavlja na prepreke i barijere u okruženju djeteta, a ne na smetnju koja je njegova razvojna ili trenutna karakteristika. U tom cilju na nivou lokalne zajednice formirano je 18 komisija za usmjeravanje djece s posebnim obrazovnim potrebama u obrazovno-vaspitni sistem a koje čine: pedijatar, psiholog, pedagog, socijalni radnik, defektolog.

179. Pomenutim zakonom propisano je da se djeci sa posebnim obrazovnim potrebama obezbjeđuje mogućnost da se obrazuju prema obrazovnim standardima u skladu sa njihovim individualnim mogućnostima. Shodno tome, u zavisnosti od smetnji u razvoju, individualnih sklonosti i potreba djece, obrazovni programi se mogu: 1) modifikovati, skraćivanjem ili proširivanjem sadržaja predmetnog programa; 2) dopunjavati, izmjenom nastavnog plana i predmetnog programa, uvođenjem izbornog predmeta koji je neophodan za djecu sa određenim smetnjama u razvoju (znakovni jezik, Brajevo pismo i sl.) i 3) prilagođavati, mijenjanjem metodike kojom se sadržaji predmetnog programa realizuju.

⁷⁴ „Sl. list RCG“, br. 64/02, 49/07, „Sl. list CG“, br. 45/10, 39/13

⁷⁵ „Sl. list RCG“, br. 64/02, 49/07, „Sl. list CG“, br. 45/10, 39/13

⁷⁶ „Sl. list RCG“, br. 60/03 i „Sl. list CG“, br. 04/08 i 45/10, 48/13

⁷⁷ „Sl. list CG“, br. 57/11

180. Takođe, škola, odnosno resursni centar su dužni da, po pravilu, u roku od 30 dana po upisu djeteta, donesu individualni razvojno-obrazovni program (IROP) za dijete sa posebnim obrazovnim potrebama, u saradnji sa roditeljem i o tome obavijesti Zavod za školstvo, Centar za stručno obrazovanje i Ispitni centar.

181. U obrazovno-vaspitnom sistemu ne postoje razlike u uslovima obrazovanja u odnosu na pol svih učenika i studenata po obrazovnim nivoima, pa tako ni učenika s posebnim obrazovnim potrebama i studenata s invaliditetom. Teži se obezbjeđivanju jednakih mogućnosti vaspitanja i obrazovanja za svu djecu, obezbjeđivanju odgovarajućih uslova koje omogućavaju optimalan razvoj; pravovremenom usmjeravanju i uključivanju u odgovarajući program vaspitanja i obrazovanja; individualnom pristupu, uključivanju roditelja u proces rehabilitacije, rehabilitacije i vaspitanja i obrazovanja; kontinuiranost programa vaspitanja i obrazovanja; organizovanje vaspitanja i obrazovanja što bliže mjestu boravka, obezbjeđivanju adekvatne obrazovne tehnologije, obezbjeđivanju tehničke pomoći.

182. Ključni indikatori iz oblasti obrazovanja pokazuju sljedeće: na početku školske 2011/2012. u srednje škole je upisano ukupno 31.914, od čega ga je 15.633 učenica. U srednje škole je upisano ukupno 199 učenika s posebnim obrazovnim potrebama. Ženskog pola je bilo 85 učenica.⁷⁸

183. Posebne ustanove su transformisane u resursne centre: *resursni centar za slušne i govorne smetnje*, *resursni centar za intelektualne smetnje i autizam*, *resursni centar za tjelesne i vizuelne smetnje*. Stručnjaci resursnih centara se angažuju kao podrška redovnim školama pomoć u izradi IROP-a, individualni rad sa djecom; konsultacije, savjete i obuke za nastavnike i članove stručne službe i upravu škole; podršku i instrukcije roditeljima za rad sa detetom i drugo.

184. Resursni centar u Podgorici sprovodi projekat “Brajevo pismo u inkluzivnom obrazovanju”. Defektolozi sprovode obuke za primjenu Brajevog pisma za osoblje u školama u Tivtu, Bijelom Polju, Danilovgradu, Herceg Novom i Podgorici. U ovom Resursnom centru pripremljeni udžbenici na Brajevom pismu za osnovnu školu. U saradnji s UNICEF-om i Zavodom za udžbenike i nastavna sredstva udžbenici se prenose na audio zapis – CD

185. Od početka reforme obrazovno-vaspitnog sistema organizovan je veliki broj obuka kadra predškolskih ustanova i osnovnih škola za podršku djeci sa posebnim obrazovnim potrebama. Zavod za školstvo organizovao je od 2009. do 2012. godine 16 seminara za 439 nastavnika na temu inkluzivnog obrazovanja, a realizovane su i obuke nevladinih organizacija).

186. Zavod za školstvo izdaje Katalog programa stručnog usavršavanja nastavnika i nudi veliki broj programa raspona od filozofije inkluzije do rada sa specifičnim smetnjama u razvoju,

⁷⁸ Prilog Izvještaju evropske komisije o napretku Crne Gore za 2012. (za period 25. Aprila 2012. – 1. Septembra 2012.), Ministarstvo vanjskih poslova i evropskih integracija, septembar 2012. godine

odnosno vrlo ciljanih metoda i strategija rada sa djecom sa konkretnim smetnjama u razvoju – znakovni jezik, Brajevo pismo i sl.

187. Obuke za inkluzivno obrazovanje, ostvarene su i u partnerstvu sa Save the Children UK. Vlada Finske je podržala razvoj inkluzivnog obrazovanja u Crnoj Gori kroz Projekat „Ka inkluzivnom obrazovanju“ (2006-2008) posebno za profesionalni razvoj nastavnika i drugih stručnjaka (stručne službe škola, nadzornici, prosvjetni inspektori).

188. Sa ciljem da se djeca iz posebnih uključe u redovna odjeljenja i omogući podrška defektologa učenicima koji pohađaju nastavu po prilagođenom programu, za škole sa ovim odjeljenjima, urađene obuke, nabavljena specijalizovana didaktika. Kroz radionice su zastupana prava ovih učenika među njihovim vršnjacima (promoter osoba sa invaliditetom).

189. Pri Zavodu za školstvo, na zahtjev škola, je održan seminar za prepoznavanje i rad sa djecom koja imaju disleksiju, disgrafiju i diskalkuliju, za pedagoge, psihologe, defektologe. Kontinuirano se sprovodi projekat Podrška inkluziji u stručnom obrazovanju. Formirani su i edukovani timovi za obuku i podršku inkluzivnom obrazovanju u 7 stručnih škola, adaptiran prostor, postavljene rampe, nabavljena oprema

190. Od druge polovine 2008. godine na nivou lokalne zajednice formirane su prvostepene komisije za usmjeravanje. One za djecu sa posebnim obrazovnim potrebama određuju program, stručnu pomoć i uslove koji moraju biti obezbijeđeni. Članovi komisija su obučeni, urađeni instrumenti, Priručnik za rad, stručno i savjetodavno su podržani.

191. Na Filozofskom Fakultetu je u toku TEMPUS projekat čiji je cilj osnivanje Master studija inkluzivnog obrazovanja u Crnoj Gori.

192. U Zavodu za školstvo se organizuju mobilne službe radi pomoći u vaspitanju i obrazovanju djece sa posebnim obrazovnim potrebama usmjerene u redovne vaspitno-obrazovne ustanove. Stručni saradnik (defektolog, psiholog ili pedagog) primjenjuje: podršku za dijete u cilju realizacije IROP-a; instrukcije nastavnicima i roditeljima za postizanje nastavnih ciljeva i dr.

193. Kroz Projekat "Podrška punom procesu socijalne inkluzije“, podržanom kroz program IPA 2010, se vrši prilagođavanje rada Ispitnog centra za djecu sa posebnim obrazovnim potrebama (izrada baze ajtema, baziranje na IROP-u, obuka i sl). Ispitni centar već sprovodi Maturu za djecu sa smetnjama, prilagođava testove na osnovu rješenja o usmjerenju, kao i IROP-a. Takođe, i za eksternu provjeru znanja nakon IX razreda. Vrijeme realizacije projekta je od decembra 2011 do marta 2013).

194. Kao jedna od aktivnosti Udruženja mladih sa hendikepom Crne Gore je realizacija programa Studentski servis, koji studentima sa invaliditetom pomaže oko upisa na fakultet, dobijanja studentskog smještaja, pružanja raznih informacija u vezi studiranja, obezbjeđivanja

dostupne literature itd. Jedan od rezultata ove aktivnosti je i utvrđivanje kriterijuma o smještaju studenata sa invaliditetom u studentskim domovima, koji su usaglašeni sa Upravom studentskih domova i Komisijom za raspodjelu smještaja. Predviđeno je da studenti sa invaliditetom dobijaju smještaj u pristupačnim djelovima domova. Trenutno se kroz studentski servis obezbjeđuje prevoz studenata sa invaliditetom od kuće do fakulteta, odnosno studentskog doma do fakulteta – prevoz (od „vrata do vrata”).

195. Pomenuto udruženje je 2011. godine započelo realizaciju projekta: „Unaprjeđenje socijalne dimenzije visokog obrazovanja u Jugoistočnoj Evropi”. U okviru ovog projekta ispitivano je kako reforme u okviru Bolonjskog procesa utiču na kvalitet studija i akademskog života studenata s invaliditetom. Kroz okrugle stolove, medijske promocije i sastanke sa visokoobrazovnim institucijama, predstavnicima ministarstava prosvjete, nauke i drugim relevantnim ciljnim grupama u svakoj zemlji je iniciran dijalog u cilju veće socijalne uključenosti studenata s invaliditetom.

196. Takođe, udruženje je u 2011. započelo projekat „Podrška i inkluzija studenata s invaliditetom u visokoškolskim institucijama u Crnoj Gori”. Cilj je unaprijeđivanje kvaliteta i relevantnost podrške i inkluzije studenata s invaliditetom u Crnoj Gori i uspostavljanje uslova i standarda koji će izjednačiti kvalitet inkluzije studenata s invaliditetom u institucijama visokog obrazovanja u Evropskoj uniji i biće harmonizovani prema praksama i politikama EU.

197. Udruženje mladih sa hendikepom vodi bazu podataka studenata sa invaliditetom o broju studenata s invaliditetom na pojedinim fakultetskim jedinicama (što podrazumijeva broj studenata koji koriste kolica ili se otežano kreću, studenata sa oštećenim vidom, sluhom i dr.); prikupljeni podaci od univerziteta o mjerama koje sprovode da bi studenti s invaliditetom imali jednake mogućnosti u visokom obrazovanju kao i ostali studenti.

198. Koristeći princip “afirmativne akcije” upis jednog broja studenata sa invaliditetom započet je u 2008. godini.

199. Stimulativne sobe/inkluzivne radionice otvorene su u pet osnovnih škola i opremljene tako da podstiču kognitivni, emocionalni, fizički i socijalni razvoj djece, a za dvije škole nabavljena je i didaktička oprema. Takođe, opremane su posebne ustanove u cilju njihove transformacije u resursne centre i Ispitnog centra neophodnom didaktikom i opremom. Zavod za školovanje i profesionlanu rehabilitaciju invalidne djece i omladine (*Resursni centar za djecu i mlade s tjelesnim, senzornim i kombinovanim smetnjama u razvoju*) opremljen je sa tri Brajeve mašine.

200. U saradnji sa Kancelarijom UNICEF-a u Podgorici, se realizuje projekat “Mreže podrške inkluzivnom obrazovanju”. Urađene obuke za uprave škola, pedagoško-psihološke službe, aktive učitelja i defektologe iz 8 redovnih škola u kojima postoje posebna odjeljenja.

201. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva za rad s djecom s posebnim obrazovnim potrebama je uredio: Individualni razvojno-obrazovni program, Priručnik za vaspitače, nastavnike i druge profesionalce; Poteškoće u čitanju i pisanju, Priručnik za rad s djecom u procesu opismenjavanja; Ovladavanje matematičkim pojmovima bez muke, Priručnik za I ciklus. U pripremi je Priručnik za autizam.

202. Važan segment obrazovnog dijela projekta „Monitoring i edukacija o pravima osoba s invaliditetom” su bile i radionice o inkluzivnom obrazovanju, koje je organizovalo Udrženje mladih sa hendikepom Crne Gore, sa učenicima redovnih srednjih škola. Ukupno je organizovano pet radionica o inkluzivnom obrazovanju sa učenicima redovnih srednjih škola, kao i učenicima iz Zavoda za školovanje i profesionalnu rehabilitaciju djece i omladine sa smetnjama u razvoju. Teme koje su bile obuhvaćene jednodnevnim radionicama su: ljudska prava osoba sa invaliditetom, inkluzivno obrazovanje i modeli pristupa invaliditetu.

203. U dosadašnjem periodu u oblasti tehničke podrške u nastavnom procesu učenicima sa smetnjama i teškoćama u razvoju ističu se primjeri dobre prakse: projekti „Asistenti za djecu sa smetnjama i teškoćama u razvoju koja se školuju u redovnim školama po inkluzivnom modelu”⁷⁹ Ove aktivnosti su, za sada, podržane kroz “Program javnog rada” Zavoda za zapošljavanje. Isto tako, Udruženje roditelja djece i omladine sa smetnjama u razvoju „ Staze“ iz Podgorice u partnerstvu sa NVU „Djeca Crne Gore“ od decembra 2012 godine realizuje projekat „ Podrška inkluzivnom obrazovanju djece sa smetnjama u razvoju u Crnoj Gori“ koji je podržan od Delegacije EU Crnoj Gori . Aktivnosti projekta doprinose razvoju mehanizama praćenja uspješnosti inkluzivnog razvoja škola, izgradnji kapaciteta nastavnog kadra za rad sa djecom sa smetnjama u razvoju, uključivanja roditelja u prilagođavanje nastave za njihovu djecu i opremanje 12 osnovnih škola u Crnoj Gori.

204. Organizacija slijepih za Nikšić, Šavnik i Plužine je u 2011. započela sa realizacijom projekta :“Brajevo pismo-ključ kvalitetnog obrazovanja“, sa ciljem da upozna profesore razredne nastave sa područja opština Nikšić, Šavnik i Plužine sa Brajevim pismom. Projektom su obuhvaćene sve osnovne škole na području pomenute 3 opštine, u kojima je za poznavanje/korištenje Brajevog pisma obučeno oko 300 profesora razredne nastave.

Član 25 – Zdravlje

205. Zdravstvena zaštita građana Crne Gore uređena je **Zakonom o zdravstvenoj zaštiti**⁸⁰ i **Zakonom o zdravstvenom osiguranju**⁸¹. Prema Zakonu o zdravstvenoj zaštiti, zdravstvena zaštita ostvaruje se u okviru jedinstvenog zdravstvenog sistema, u ustanovama na primarnom,

⁷⁹Projekat sprovode nevladine organizacije: »Nova šansa u Novom« iz Herceg Novog, „Zračak Nade“ iz Pljevalja, „Oaza“, Bijelo Polje kao i “Staze” iz Podgorice.

⁸⁰ "Sl. list RCG", br. 39/04 i "Sl. list CG", br. 14/10

⁸¹ "Sl. list RCG", br. 39/04 i „Sl. list CG” br.14/12

sekundarnom i tercijarnom nivou zdravstvene zaštite. Mrežu zdravstvenih ustanova čini 18 domova zdravlja, 7 opštih bolnica, 3 specijalne bolnice, Institut za javno zdravlje, Klinički centar Crne Gore Zavod za hitnu medicinsku pomoć, Zavod za transfuziju krvi i privatne zdravstvene ustanove sa kojima Fond za zdravstveno osiguranje Crne Gore ima zaključen ugovor.

206. Zdravstvena djelatnost je od javnog interesa i sprovodi se na načelima sveobuhvatnosti, kontinuiranosti, dostupnosti i cjelovitog pristupa u primarnoj zdravstvenoj zaštiti i specijalizovanog pristupa u specijalističko - konzilijarnoj i bolničkoj zdravstvenoj zaštiti. Zakon je precizirao da su u ostvarivanju prava na zdravstvenu zaštitu građani jednaki, bez obzira na nacionalnu pripadnost, rasu, pol, starost, jezik, vjeru, obrazovanje, socijalno porijeklo, imovno stanje i drugo lično svojstvo.

207. Zakonom o zdravstvenoj zaštiti predviđeno je da se prioriteti u pružanju zdravstvene zaštite zasnivaju isključivo na medicinskim indikacijama, uzimajući u obzir stepen invalidnosti, težinu oboljenja ili povrede i druge okolnosti u vezi sa zdravstvenim stanjem građana.

208. Zakonom o zdravstvenom osiguranju propisano je da se osiguranim licima obezbjeđuju zdravstvene usluge u punom iznosu iz sredstava obaveznog zdravstvenog osiguranja za: 1) prevenciju bolesti usta i zuba za lica oboljela od epilepsije, multiple skleroze, mišićne distrofije, cerebralne paralize, paraplegije i kvadriplegije, mentalno oboljelih i lica ometenih u razvoju, slijepih i gluvonijemih lica; 2) preglede, dijagnostiku i liječenje na sekundarnom i tercijarnom nivou zdravstvene zaštite, medicinski dio specijalizovane rehabilitacije, medicinska sredstva i medicinsko-tehnička pomagala, kućno liječenje kod hroničnih stanja i kućnu fizioterapiju i lijekove za sljedeća stanja, bolesti i njihove komplikacije: lica oboljela od multiple skleroze, mišićne distrofije, cerebralne paralize, paraplegije i kvadriplegije, lica sa urođenim nedostatkom gornjih ili donjih ekstremiteta, kao i lica sa teškim oštećenjem od najmanje 70% u smislu posebnih propisa; mentalno oboljelih lica i lica ometenih u razvoju u skladu sa kriterijumima regulisanim posebnim propisima i slijepih i gluvonijemih lica.

209. Prema **Zakonu o zbirkama podataka u oblasti zdravstva**⁸², Registar o zdravstvenoj zaštiti djece i omladine sa smetnjama u psihofizičkom razvoju i psihosocijalnim smetnjama predstavlja registar bolesti od većeg socio-medicinskog značaja, pa je Ministarstvo zdravlja donijelo **Pravilnik o bližem sadržaju, obliku i načinu vođenja registara bolesti od većeg socio-medicinskog značaja, zaraznih bolesti i drugih stanja vezanih za zdravlje stanovništva**⁸³..

210. U Ministarstvu zdravlja postoji Sektor za kontrolu i unapređenje kvaliteta, koji je predvidio praćenje unapređenja i promovisanja pokazatelja kvaliteta i rezultata rada i u okviru zdravstvene zaštite osoba sa invaliditetom.

⁸² „Sl. list CG“, br. 80/08

⁸³ „Sl. list CG“, br. 24/12

211. Sve zdravstvene ustanove su krajem 2010. godine imenovale zaštitnike prava pacijenata, koji su započeli sa radom u januaru 2011. godine. Njihova imena, brojevi telefona i kontakt e-mail - ovi se nalaze na internet stranici Ministarstva zdravlja kao i internet stranicama javnih zdravstvenih ustanova. Pacijent kome je uskraćeno pravo na zdravstvenu zaštitu, odnosno nije zadovoljan pruženom zdravstvenom uslugom ili postupkom zdravstvenog ili drugog radnika može podnijeti prigovor direktoru zdravstvene ustanove ili Zaštitniku prava pacijenata (prema Zakonu o pravima pacijenata).

212. Takođe, u ustanovama su na vidnom mjestu postavljene kutije za pritužbe pacijenata, kao i plakati koji propagiraju antikorupciju, na kojima je prikazan broj besplatnog telefona u MZ putem kojeg pacijenti mogu da pohvale, daju primjedbe i prijedloge, a i da prijave koruptivne radnje. Taj broj funkcioniše od maja 2008. godine. Direktori javnih zdravstvenih ustanova, podnose redovne kvartalne i godišnje izvještaje o podnijetim prigovorima pacijenata

213. U cilju poboljšanja kvaliteta zdravstvene zaštite, 2012. godine je donijeta **Nacionalna strategija za unaprjeđenje kvaliteta zdravstvene zaštite i bezbjednosti pacijenata sa planom akcije 2012-2017.**

214. **Pravilnik o ostvarivanju prava na medicinsko-tehnička pomagala**⁸⁴, Ovim pravilnikom utvrđuju se: indikacije za medicinsko-tehnička pomagala i materijali od kojih se izrađuju ova pomagala, rokovi korišćenja, uslovi za izradu i odobrenje novih pomagala prije isteka tih rokova, kao i druga pitanja od značaja za ostvarivanje prava na pomagala. Osiguranim licima obezbjeđuju se pomagala koja su namijenjena poboljšanju oštećenih funkcija, ublažavanju tjelesnih oštećenja ili nedostatka organa, ili kojima se nadomješćuju anatomske ili fiziološke funkcije organa, nastale usljed bolesti ili povrede. Pravo na pomagalo osigurano lice ostvaruje na osnovu medicinskih indikacija, godina života i u rokovima korišćenja, utvrđenih Listom medicinsko-tehničkih pomagala i djelova pomagala.

215. U oblasti zdravstvene zaštite djece sa smetnjama u razvoju potrebno je istaći da je u sklopu reforme zdravstvene zaštite na primarnom nivou, zaključno sa 2009. godinom formirano šest Centara za podršku djeci sa posebnim potrebama pri domovima zdravlja: Podgorica, koji pruža svoje usluge djeci sa smetnjama iz opština Podgorica, Danilovgrad i Cetinje; Bijelom Polju sa jedinicom u Pljevljima; Beranama sa jedinicom u Rožajama; Nikšić; Heceg Novi i Bar. Savjetovališta za reproduktivno zdravlje, porodilišta, neonatološka odeljenje, izabrani pedijatri i dr., upućuju novorođenčad sa visokim rizikom i djecu sa poremećajem u razvoju u ove Centre, sa ili bez uputa. U Centrima se organizuju edukacije stručnih timova (pedijatar, medicinska sestra, psiholog, logoped, fizioterapeut i defektolog), koji su prethodno edukovani po specijalnim programima za pružanje usluga djeci sa smetnjama u razvoju do uzrasta 14 godina. Sadržaj rada timova ovih Centara podrazumjeva: rano otkrivanje, praćenje i tretman djece sa psihomotornom disfunkcijom, kao i kreiranje programa za inkluziju djece sa smetnjama u razvoju u vaspitno – obrazovne ustanove. Takođe, Centri za podršku organizuju rad Savjetovališta za djecu sa

⁸⁴ "Službeni list Crne Gore, broj 24/2013"

drugim hroničnim oboljenjima, koja mogu uticati na njihov normalan rast i razvoj. Kroz rad tih savjetovališta djeca i njihovi roditelji dobijaju iscrpne informacije i savjete o načinu i stilu života sa svojim oboljenjem. U 2009-toj godini u Fondu za zdravstveno osiguranje Crne Gore je završena obuka svih specijalista Centara, za kompjutersku aplikaciju rada, zakazivanja posjeta, obrada posjete sa dijagnozom i pruženom uslugom. U 2010- toj godini, sve zdravstvene ustanove na primarnom nivou, su elektronski povezane sa Fondom za zdravstveno osiguranje, čime je postignuto da svaki osiguranik ima elektronski karton. Ova informatička povezanost se odnosi i na Centre za podršku djeci sa posebnim potrebama. Aplikacijom za specijaliste u Centrima, omogućena je evidencija posjeta pacijenata. Kroz ovu formu vide se dnevne evidencije osoba sa invaliditetom od strane izabranih doktora, koja podrazumjeva obavezno unošenje dijagnoze šifrirane isključivo po MKB klasifikaciji, trenutno stanje posjete kao i vrsta pružene usluge.

216. Tokom 2011. godine u Institutu za javno zdravlje u vezi zaštite djece sa smetnjama u razvoju sproveden je projekat: Jačanje kapaciteta zdravstvenih radnika u komunikaciji sa djecom sa smetnjama u razvoju, prevencija stigme i diskriminacije. Aktivnosti projekta su obuhvatale najprije anketno istraživanje stanja na terenu, sagledavanje potreba i problema u vezi korišćenja zdravstvene zaštite djece sa smetnjama u razvoju, kojim je obuhvaćeno 222 djece sa smetnjama u razvoju i 225 roditelja djece sa smetnjama u razvoju. Održani su i edukativni seminari za zdravstvene radnike i zdravstvene saradnike u vidu jednodnevnih edukativnih seminara. Organizovano je i sprovedeno pet jednodnevnih edukativnih seminara, na kojima je učestvovalo 165 polaznika – zdravstvenih radnika raznih obrazovnih i specijalističkih profila. Urađena je i edukativna brošura, koja je štampana u 500 primjeraka i distribuirana zdravstvenim radnicima – polaznicima seminara, kao i ostalim zdravstvenim radnicima u zdravstvenom sistemu.

217. Tokom realizacije projekta „Stop diskriminaciji osoba sa paraplegijom“ koji je finansiran od strane Evropske unije, Udruženje paraplegičara Nikšić realizovalo je tokom 2012. godine više okruglih stolova, od kojih je na jednom tema bila „Zakonska regulativa banjsko-klimatskog liječenja za osobe sa paraplegijom“.

Član 26– Osposobljavanje i rehabilitacija

218. U okviru normativne regulative važno je istaći da su 2010.godine donijete izmjene i dopune **Pravilnika o indikacijama i načinu korišćenja medicinske rehabilitacije u zdravstvenim ustanovama koje obavljaju specijalizovanu rehabilitaciju**⁸⁵ koje obavljaju specijalizovanu rehabilitaciju. Ovim izmjenama oboljeli od multiple skleroze moći će svake godine da koriste rehabilitaciju u trajanju od 21 dan, umjesto svake druge godine. Proširena je i mogućnost korišćenja rehabilitacije u slučajevima dječije cerebralne paralize. Oboljeli od reumatskog zapaljenja zglobova moći će svake godine da koriste rehabilitaciju, umjesto svake druge godine, kako je bilo predviđeno starim pravilnikom. Izmjenama pravilnika se proširenju

⁸⁵ “Sl.list RCG”br.74/06 i “Sl.list CG” br.30/10

prava pratioca djeteta za vrijeme rehabilitacije - sa tri na šest godina, za prelome gornjih i donjih ekstremiteta, deformacije kičmenog stuba i astme, kao i sa šest na 15 godina za dijagnoze dječje paralize, mišićne distrofije i dr. oboljenja i stanja. Izmjene pravilnika usvojene su jer se radi o teškim oboljenjima i u najvećem broju slučajeva djeci sa usporenim psihomotornim razvojem, kojima je stalno potrebno prisustvo roditelja.

219. Pravilnikom o bližim uslovima u pogledu standarda, normativa i načina ostvarivanja primarne zdravstvene zaštite preko izabranog tima doktora ili izabranog doktora⁸⁶ propisana je posjeta fizioterapeuta zbog sprovođenja fizikalne terapije kod nepokretnih ili teško pokretnih bolesnika po nalogu izabranog doktora na udaljenosti do 5 km, 5 do 15 km i na udaljenosti više od 15 km od doma zdravlja, radi sprovođenja propisane terapije u stanu bolesnika. Usluga uključuje sprovođenje propisane terapije u stanu bolesnika.

Član 27– Rad i zapošljavanje

220. Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju lica sa invaliditetom⁸⁷ je prvi put usvojen 2008, ali je 2010 i 2011 doslo do poboljšanja teksta, a zatim je uslijedila i izrada i usvajanje niza podzakonskih akata i to :

Pravilnik o uslovima i kriterijumima za utvrđivanje procenta invaliditeta, preostale radne sposobnosti i mogućnosti zapošljavanja⁸⁸

Pravilnik o načinu i uslovima ostvarivanja prava na profesionalnu rehabilitaciju⁸⁹

Pravilnik o standardima za sprovođenje mjera i aktivnosti profesionalne rehabilitacije⁹⁰

Pravilnik o uslovima koje treba da ispunjava izvođač profesionalne rehabilitacije, radni centar, zaštitna radionica i zaštitni pogon⁹¹

Pravilnik o uslovima, kriterijumima i postupku ostvarivanja prava na subvencije⁹²
Donošenjem svih navedenih akata zaokružuje se pravni okvir za realizaciju programa profesionalne rehabilitacije i zapošljavanja lica sa invaliditetom

⁸⁶ "Sl.list CG" br.10/08 i 1/12

⁸⁷ "Sl.list CG", br. 49/08, 73/10 i 39/11

⁸⁸ ("Sl. list RCG", br. 6/12);

⁸⁹("Sl. list RCG", br. 58/11);

⁹⁰ ("Sl. list RCG", br. 57/11)

⁹¹ ("Sl. list RCG", br. 58/11)

221. Zakonom o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju lica sa invaliditetom je uređen način i postupak ostvarivanja prava na profesionalnu rehabilitaciju lica sa invaliditetom, mjere i podsticaji za njihovo zapošljavanje, način finansiranja i druga pitanja od značaja za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje lica sa invaliditetom.

222. Zakonom o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju lica sa invaliditetom utvrđeno da se lica sa invaliditetom zapošljava pod opštim ili posebnim uslovima, u skladu sa zakonom, da je utvrđena kvota za zapošljavanje lica sa invaliditetom, shodno kojoj je poslodavac koji ima od 20 do 50 zaposlenih dužan da zaposli najmanje jedno lice sa invaliditetom, a poslodavac koji ima više od 50 zaposlenih dužan je da zaposli najmanje 5% lica sa invaliditetom u odnosu na ukupan broj zaposlenih.

223. Poslodavac koji nije zaposlio lice sa invaliditetom dužan je da za svako lice koje nije zaposlio, prilikom mjesečne isplate zarada i naknada zarada zaposlenih, uplati poseban doprinos za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje lica sa invaliditetom, a ta sredstva se uplaćuju na poseban račun budžeta Crne Gore - Fondu za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje lica sa invaliditetom.

224. Obaveze plaćanja doprinosa oslobađaju se organizacije, odnosno udruženja lica sa invaliditetom, kada se pojavljuju kao poslodavci. Takođe, utvrđeno je da poslodavac koji zaposli lice sa invaliditetom ima pravo na subvencije.

225. Ova zakonska rješenja obezbjeđuju adekvatne pravne osnove za realizaciju programa profesionalne rehabilitacije i podsticanja bržeg zapošljavanja lica sa invaliditetom. Tokom izrade teksta zakona prihvaćen je zahtjev predstavnika udruženja lica sa invaliditetom da se licima sa invaliditetom stepen tjelesnog, senzornog, mentalnog ili duševnog oštećenja ili bolesti iskazuje u procentima. Na taj način će poslodavci, koji zaposle lice sa većim procentom invaliditeta, dobijati i veće subvencije, čime bi se podsticalo zapošljavanje lica sa teškim invaliditetom.

226. Princip zabrane diskriminacije u oblasti rada i zapošljavanja uspostavlja i **Zakon o radu**⁹² i zabranjuje svaku diskriminaciju, bilo posrednu ili neposrednu, prema zaposlenim a u odnosu na, između ostalog, njihovo zdravstveno stanje, odnosno invalidnost. Diskriminacija je zabranjena u odnosu na uslove rada i sva prava iz radnog odnosa, obrazovanje, osposobljavanje i usavršavanje, napredovanje na poslu, otkaza ugovora o radu.

227. Prema Zakonu o radu zaposleno lice sa invaliditetom ima posebnu zaštitu: ne može biti raspoređeno na rad u drugo mjesto van svog mjesta prebivališta, odnosno boravišta. Garantuje se jednaka zarada za isti rad ili rad iste vrijednosti pod kojim se podrazumijeva rad za koji se zahtijeva isti stepen stručne spreme, kvalifikacije obrazovanja, ili stručne kvalifikacije, odgovornost, vještine, uslovi rada i rezultati rada. Pravo na otpremninu najmanje u visini 24 prosječne zarade ako je invalidnost prouzrokovana povredom van rada ili bolešću i otpremninu

⁹² ("Sl. list RCG", br. 39/12)

⁹³ "Sl. list Crne Gore", br. 49/08, 26/09, 88/09, 26/1, 59/11

najmanje u visini 36 prosječnih zarada ako je invalidnost prouzrokovana povredom na radu ili profesionalnom bolešću. Visina otpremnine za lica sa invaliditetom utvrđuje se na osnovu prosječne zarade poslodavca ako je to za njega povoljnije.

228. Zaposleno lice sa invaliditetom poslodavac je dužan da rasporedi na poslove koji odgovaraju njegovoj preostaloj radnoj sposobnosti u stepenu stručne spreme, u skladu sa aktom o sistematizaciji. Ako se zaposleno lice sa invaliditetom ne može rasporediti, tada je poslodavac dužan da mu obezbijedi druga prava, u skladu sa zakonom kojim se uređuje radno osposobljavanje lica sa invaliditetom i kolektivnim ugovorom.

229. Propisana je posredna zaštita lica sa invaliditetom na način što pravo na rad sa polovinom punog radnog vremena za zaposlenog koji se stara o osobi sa teškim invaliditetom i takvo radno vrijeme se smatra punim radnim vremenom za ostvarivanje prava iz rada i po osnovu rada.

230. Predviđena su i odgovarajuća mjesta za lica sa invaliditetom koje zapošljava poslodavac na otvorenom tržištu rada. To se precizira aktom poslodavca kojim se naglašava da se na to radno mjesto može zaposliti samo lice sa invaliditetom.

231. Zaposleno lice sa invaliditetom u svakoj kalendarskoj godini ima pravo na plaćeni godišnji odmor u trajanju od najmanje 26 radnih dana, i ne može biti raspoređeno na rad van mjesta prebivališta ili boravišta, a otkazni rok utvrđen posebnim zakonom, licu sa invaliditetom ne može biti kraći od 30 dana, osim ako je otkaz posljedica krivice tog lica.

232. U dijelu posebne pažnje su mjere i aktivnosti profesionalne rehabilitacije lica sa invaliditetom, čiji je cilj posredovanje pri njihovom zapošljavanju na osnovu procenta invaliditeta, preostale radne sposobnosti, što je pretpostavka adekvatne pripreme za tržište rada i pronalaženje radnog mjesta, koje bi u potpunosti odgovaralo njihovim mogućnostima i potrebama.

233. Na evidenciji Zavoda za zapošljavanje Crne Gore na dan 31.12.2012. godine nalazilo se 1.958 lica sa invaliditetom (invalidi rada II i III kategorije 1377 od čega je žena 410 i 581 kategorisanih lica, od čega je žena 233).

234. Fond za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje lica sa invaliditetom je u skladu sa zakonom organizovan u Zavodu za zapošljavanje Crne Gore. Sredstva Fonda se obezbjeđuju iz posebnog doprinosa koji uplaćuju poslodavci u Budžet Crne Gore (Fond nije izdvojen kao posebna budžetska pozicija u prihodnoj i rashodnoj strani Budžeta Crne Gore, odnosno Budžeta Zavoda za zapošljavanje) i po tom osnovu je:

- od 23.5. do 31.12. 2009. godine uplaćeno 1.431.258,00 € a utrošeno 135.122,70 €;
- u toku 2010. godine uplaćeno je 3.370.516,42 €, a utrošeno 481.374,04 €;
- u toku 2011. godine uplaćeno je 6.429.409,44 €, a utrošeno 386.561,34 €
- u toku 2012. godine uplaćeno je 7.931.921,86 €, a utrošeno 268.521,65 €

235. U javnim radovima koje organizuje Zavod za zapošljavanje godišnje se, na određeno vrijeme zapošljava od 70-100 lica sa invaliditetom.

236. Donošenjem **Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o penzijskom i invalidskom osiguranju**⁹⁴ koji je stupio na snagu januara 2011. godine, nastavljena je reforma sistema penzijskog i invalidskog osiguranja u Crnoj Gori započeta 2004. godine. Ovim zakonom je predviđeno da pravo na starosnu penziju sa navršених 20 godina staža osiguranja, bez obzira na godine starosti, ima jedan od roditelja koji ima dijete, bez obzira na godine života djeteta, sa teškim smetnjama u razvoju, koje je korisnik lične invalidnine. Visina penzije za roditelja djeteta sa teškim smetnjama u razvoju, koje je korisnik lične invalidnine, uvećava se za 20%.

237. Zavod za zapošljavanje Crne Gore, kao nosilac posredovanja u zapošljavanju nezaposlenih lica, inicira i u početnoj fazi, pruža podršku formiranju specijalizovanih organizacija za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje lica sa invaliditetom, obzirom da zahtijevaju poseban duži stručni tretman, zbog niza prepreka koje utiču na problem njihovog zapošljavanja, kao što su: predrasude, gubitak samopouzdanja, nemotivisanost, opadanje radnih sposobnosti, zastarela i neadekvatna znanja i dr.

238. Zavod za zapošljavanje Crne Gore, u saradnji sa drugim socijalnim partnerima, već više godina realizuje javne radove, kao mjeru aktivne politike zapošljavanja, u kojima lica sa invaliditetom zasnivaju radni odnos na određeno vrijeme, u trajanju od dva mjeseca do godinu dana.

239. Od 2008. godine veliki broj nezaposlenih lica je angažovano za programe podrške i unaprijeđenja položaja osoba sa invaliditetom u Crnoj Gori. Među ovim licima su i same osobe sa invaliditetom. Podaci dati u prilogu ovog izvještaja.

240. U cilju podizanja svijesti o radnim sposobnostima lica sa invaliditetom u javnom servisu Radio televizija Crne Gore emituje se stalna emisija "Pokreni se", u utvrđenom terminu i u svim pisanim medijima su prilozi, jednom nedeljno i više, u kojima se redovno građani informišu o aktivnostima Zavoda za zapošljavanje, a posebno kada su u pitanju aktivnosti lica sa invaliditetom.

241. Savjetnici za rad sa poslodavcima u svim biroima rada, na teritoriji Crne Gore neposredno kontinuirano informišu poslodavce o stimulativnim mjerama, u slučaju prijema u radni odnos lica sa invaliditetom.

242. Zavod za zapošljavanje je, u okviru pilot projekta u novembru 2009. godine, pokrenuo proces osposobljavanja 12 nezaposlenih lica sa evidencije Biroa rada Podgorica, sa visokim obrazovanjem, raznih profila, za zanimanja potrebna za redovno obavljanje procesa profesionalne rehabilitacije (psiholozi, tehnolozi, socijalni radnici, defektolozi). Uporedo sa realizacijom programa kod izvođača profesionalne rehabilitacije, pored ovih lica, u proces osposobljavanja uključeno je i osam lica zaposlenih u Zavodu, (po jedno lice iz 7 biroa rada i jedno lice iz Centralne službe Zavoda), koji će raditi na mjestima savjetnika za profesionalnu rehabilitaciju.

⁹⁴ "Sl. list CG", br. 78/10

Deset lica je nastavilo osposobljavanje, u 2011. godini, kroz praktičan rad, radnim angažovanjem kod Multidisciplinarnog centra „Pamark“ iz Podgorice.

243. Udruženje paraplegičara Crne Gore je u martu 2012 godine počelo sa realizacijom projekta SLID - Social and Labour Integration of the Disabled, u okviru programa IPA Prekogranične Jadranske saradnje. Partner u ovom projektu iz ZZZCG, kao i partneri iz Hrvatske, Italije, BiH i Albanije. Opšti cilj SLID projekta je da utiče na poboljšanje kvaliteta života OSI na ciljanim jadranskim teritorijama kroz razvoj uspješne, inovativne i integrisane prekogranične putanje intervencija za njihovo društveno i radno uključivanje. Posebni ciljevi SLID-a osmišljeni su da pruže rješenja problema koji su prepoznati kao ključna područja za uklanjanje prepreka da bi se poboljšala pristupačnost društvene i radne integracije OSI. Pitanjima vezanim za podizanje svijesti javnosti, obrazovanje i zapošljivost OSI baviće se sprovođenjem akcija koje su osmišljene da dosegnu ove ciljeve.

244. Zavod za zapošljavanje Crne Gore, kao nosilac posredovanja u zapošljavanju nezaposlenih lica, u saradnji sa dva izvođača profesionalne rehabilitacije, u periodu od novembra 2009. godine do kraja 2011. godine, realizovao je programe profesionalne rehabilitacije, namijenjene nezaposlenim licima sa problemima i preprekama pri zapošljavanju, prouzrokovanih kombinacijom većeg broja faktora.

245. U 2012. godini Inspekcija rada je kroz redovan inspeksijski nadzor, vršila kontrolu i u dijelu koji se odnosi na zapošljavanja prijavljenih lica sa invaliditetom, odnosno ukoliko poslodavci nijesu zaposlili lica sa invaliditetom, njihovu obavezu da prilikom mjesečne isplate zarada i naknada zarada zaposlenih, uplate poseban doprinos za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje lica sa invaliditetom. U prošloj godini, nije bilo prijava Inspekciji rada po ovom osnovu.

246. U periodu od 01.01.- 31.12.2012. godine, 24 poslodavca su se obratila Zavodu za zapošljavanje Crne Gore – Fondu za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje lica sa invaliditetom, za dodjelu ili produženje subvencije zarade, za 40 zaposlenih lica sa invaliditetom.

247. Na dan 31.12.2012. godine, ukupno 31 poslodavac ostvaruje pravo na subvenciju zarade za 42 zaposlena lica sa invaliditetom (21 žena). Od trenutno 42 zaposlena lica sa invaliditetom, 23 je zaposleno na neodređeno vrijeme.

248. U 2012. godini, dva poslodavca su se obratila Zavodu za zapošljavanje Crne Gore – Fondu za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje lica sa invaliditetom, za dodjelu bespovratnih sredstava za prilagođavanje radnog mjesta i uslova rada za zapošljavanje tri lica sa invaliditetom.

Član 28 –Odgovarajući uslovi života i socijalna zaštita

249. Socijalna i dječija zaštita obezbjeđuju se građanima kroz mrežu javnih ustanova. (centri za socijalni rad, domovi za smještaj djece ili odraslih, dnevni centri, različite usluge na lokalnom nivou).⁹⁵

250. **Zakon o socijalnoj i dječijoj zaštiti** donijet je posle skoro 10 godina primjene prethodnog zakona. Novim zakonom je, zbog fleksibilnosti, predviđena izrada brojnih podzakonskih akta, kojima se bliže uređuju pojedine oblasti⁹⁶.

251. Zakon definiše da se socijalna i dječja zaštita zasnivaju na principima uvažavanja integriteta i dostojanstva korisnika, zabrane diskriminacije, informisanja korisnika, individualnog pristupa korisniku, aktivnog učestvovanja korisnika, uvažavanja najboljeg interesa korisnika, prevencije institucionalizacije i dostupnosti usluga u najmanje restriktivnom okruženju uvijek kada za to postoje uslovi u njihovim domovima ili lokalnoj zajednici kroz vaninstitucionalne oblike zaštite, koje osiguravaju različiti pružaoci usluga, sa ciljem poboljšanja kvaliteta života korisnika i njegove socijalne uključenosti, pluralizma usluga i pružalaca usluga, partnerstva i udruživanja različitih nosilaca djelatnosti i programa.

252. Radi prevladavanja teškoća osobe sa invaliditetom mogu ostvariti prava na osnovna i druga materijalna davanja iz socijalne i dječije zaštite i prava na određene usluge socijalne i dječije zaštite.

253. Osnovna materijalna davanja u socijalnoj zaštiti su: materijalno obezbjeđenje; lična invalidnina; dodatak za njegu i pomoć; zdravstvena zaštita; troškovi sahrane; jednokratna novčana pomoć, a davanja u dječijoj zaštiti su: naknada za novorođeno dijete; dodatak za djecu; troškovi ishrane u predškolskim ustanovama; pomoć za vaspitanje i obrazovanje djece i mladih sa posebnim obrazovnim potrebama; refundacija naknade zarade i naknada zarade za porodijsko, odnosno roditeljsko odsustvo; naknada po osnovu rođenja djeteta; refundacija naknade zarade i naknada zarade za rad sa polovinom punog radnog vremena.

254. Novina koja je uređena ovim zakonom je da pravo na ličnu invalidninu ima lice sa teškim invaliditetom, čime se eliminiše mogućnost diskriminacije lica s invaliditetom u odnosu na vrijeme nastanka invalidnosti i godina života. Uređeno je da pravo na dodatak za djecu imaju troje djece u porodici umjesto postojećeg rješenja gdje to pravo ostvaruje prvo troje djece u porodici. Takođe, uređeno je da se za djecu korisnika materijalnog obezbjeđenja isplaćuje naknada po osnovu dodatka za djecu do devet mjeseci po prestanku prava, ukoliko njihovi roditelji, staratelji zasnuju radni odnos na osnovu preduzetih mjera aktivacije.

255. Za ostvarivanje prava u sistemu socijalne i dječije zaštite u prvom stepenu nadležni su centri za socijalni rad prema mjestu stanovanja korisnika.

⁹⁵ U Crnoj Gori ima 10 centara za socijalni rad sa područnim jedinicama, 6 dnevnih centara (za djecu sa smetnjama u razvoju), 1 ustanova za djecu bez roditeljskog staranja, 1 ustanova za odrasla lica sa intelektualnim invaliditetom, 2 ustanove za stara lica i lica sa invaliditetom, kao i veći broj usluga koje pružaju NVO.

⁹⁶ Pravilnici kojima se uređuju standardi usluga, akreditacija, licenciranje pružalaca usluga i profesionalaca, materijalna davanja, evidencija i dokumentacija, porodični smještaj, standardi rada centara za socijalni rad i drugo.

256. Usluge podrške za život u zajednici obuhvataju aktivnosti koje podržavaju boravak korisnika u porodici ili neposrednom okruženju. Usluge podrške za život u zajednici su: dnevni boravak, pomoć u kući, stanovanje uz podršku, svratište, personalna asistencija, tumačenje i prevođenje na znakovni jezik i druge usluge podrške za život u zajednici.

257. Korisnik, u skladu sa ovim zakonom, ima pravo da učestvuje u procjeni svog stanja i potreba i u odlučivanju o tome da li će prihvatiti uslugu, kao i da blagovremeno dobije sva obavještenja koja su mu za to potrebna, uključujući i opis, cilj i korist od predložene usluge kao i obavještenja o raspoloživim alternativnim uslugama i druga obavještenja od značaja za pružanje usluge.

258. Bez pristanka korisnika odnosno njegovog zakonskog zastupnika, ne smije se pružiti bilo kakva usluga, izuzev u slučajevima utvrđenim zakonom.

259. Zakonom o socijalnoj i dječijoj zaštiti definisano je da se djetetu mlađem od tri godine života smještaj u ustanovu obezbjeđuje isključivo kada su iscrpljene sve druge mogućnosti.

260. Zakonom je određeno da se porodični smještaj-hraniteljstvo i porodični smještaj obezbjeđuju, pored ostalih oblika i kao smještaj uz intenzivnu ili dodatnu podršku.

261. Takođe, kada je u postupku za ostvarivanje prava na materijalno obezbjeđenje, dodatka za njegu i pomoć, lične invalidnine i naknade zarade za rad sa polovinom punog radnog vremena potrebno utvrđivanje smetnji u razvoju, nesposobnosti za rad, odnosno invalidnosti, centar za socijalni rad utvrđuje te činjenice na osnovu nalaza, ocjene i mišljenja socijalno-ljekarske komisije.

262. Zakon uvodi i nove mjere i instrumente u oblast socijalne zaštite sa ciljem uspostavljanja standarda kvaliteta i njihovu kontrolu kroz licenciranje, akreditaciju, inspeksijski i stručni nadzor i osnivanje nove javne ustanove: Zavod za socijalnu i dječiju zaštitu.

263. Početkom 2012. godine Ministarstvo rada socijalnog staranja potpisalo je Sporazum za realizaciju projekta „Socijalni karton - Informacioni sistem socijalnog staranja u Crnoj Gori“ sa Kancelarijom Programa Ujedinjenih nacija za razvoj (UNDP) u Crnoj Gori. Realizacija ovog projekta predstavlja jedan od osnovnih stubova daljeg unapređenja reforme sistema socijalne zaštite, a uvođenje informacionog sistema socijalnog staranja (ISSS) omogućiće stvaranje jedinstvenog 'socijalnog kartona' građana uključenih u programe socijalnog staranja, kao i razmjenu informacija između svih relevantnih institucija sistema na nacionalnom i lokalnom nivou. Ukupna vrijednost projekta je 1,279,979 eura (Vlada Crne Gore - 1.151.981,00 eura, a UNDP - 127.998,00 eura). Završetak projekta je predviđen za treći kvartal 2014.god. Sporazum podrazumijeva izradu baze podataka i njeno umrežavanje sa ostalim ministarstvima i institucijama (Ministarstvo unutrašnjih poslova, Poreska uprava, Uprava za nekretnina, Fond PIO, Fond zdravstva, Zavod za zapošljavanje i drugi). Neke od najznačajnijih prednosti ovako

postavljenog ISSS-a su: poboljšano usmjeravanje sredstava i smanjenje troškova za socijalna davanja (pravičnost i efikasnost), smanjenje troškova administriranja sistema, poboljšana sigurnost i dostupnost podataka iz sistema socijalnog staranja, osiguranje podataka relevantnih za menadžment sistema socijalnog staranja i kreiranje politike socijalnog staranja, poboljšanje ukupnih usluga građanima, posebno ugroženim i ranjivim kategorijama stanovništva.

264. Polovinom 2013. godine održana je u Podgorici Konferencija o deinstitutionalizaciji “Prevenција smještanja djece u institucije”, koja predstavlja nastavak aktivnosti u okviru šire međunarodne kampanje “Prevenција smještanja djece mlađe od tri godine u institucije”, lansirane u Evropskom parlamentu u junu 2011. godine uz podršku Unicefa i Kancelarije Visokog komesara za ljudska prava. Crna Gora se prošle godine pridružila grupi od 20 zemalja iz regiona u apelu za prevenciju smještanja djece mlađe od tri godine u institucije

265. Unapređenje i razvoj hraniteljstva, kao oblik zaštite djece bez roditeljskog staranja, inicirano je sve većom potrebom za pružanje zaštite djeci koja ostaju bez roditeljske brige. U Crnoj Gori se intenzivno radi na razvoju hraniteljstva kao prioriternog oblika alternativne zaštite djeteta, u čemu je prisutna stalna stručna podrška UN sistema u Crnoj Gori i finansijska podrška Evropske unije.

266. U cilju održivog, efikasnog i svima dostupnog sistema zaštite djece i mladih bez roditeljskog staranja Vlada je usvojila **Strategiju razvoja hraniteljstva sa Akcionim planom za period 2012-2016**, s ciljem stvaranja održivog, efikasnog i svima dostupnog sistema zaštite djece i mladih bez roditeljskog staranja. Hraniteljstvo kao adekvatni oblik zaštite zasniva se na partnerstvu javnog, privatnog i civilnog sektora kao pružaoca usluga u ovoj oblasti i uz stimulisanje pune participacije korisnika – djece, kao i hranitelja.

267. Crna Gora bilježi trend pada broja djece smještene u ustanovu za smještaj djece bez roditeljskog staranja, tako da je broj smještene djece u periodu od 2008. do 2012. godine smanjen za oko 28%, dok se broj djece na porodičnom smještaju u periodu od 2008. do 2012. godine povećao za oko 38%.

268. Ono što slijedi je nastavak inter-sektorskih edukacija za zdravstvene i socijalne radnike u cilju prevencije instituconalizacije, usvajanje standarda koji će bliže definisati uslugu hraniteljstva i organizovanje kampanja, u cilju podizanja nivoa svijesti građana o značaju hraniteljstva, kao najpoželjnijeg alternativnog oblika zaštite djeteta.

269. Država je proteklih godina uložila znatan napor kako na podizanju standarda ustanova za smještaj korisnika (izgradnje, renoviranja, adaptacije i sl.), tako i na ulaganju u obuku kadrova i promjeni svijesti i stavova o zaštiti djece i odraslih sa invaliditetom.

270. Polovinom 2013 godine usvojena je Strategije razvoja sistema socijalne i dječije zaštite 2013-2017. u kojoj je kao jedan od prioriteta razvoja sistema socijalne i dječije zaštite

upravo unapređenje zaštite posebno osjetljivih grupa i to kroz proces preveniranja institucionalne zaštite, proces postepenog smanjivanja kapaciteta ustanova i podizanja kvaliteta institucionalne zaštite i otvaranja mogućnosti za izlazak korisnika iz ustanova u prirodno ili manje restriktivno okruženje. Ovo je proces koji zahtijeva vrijeme i ozbiljna materijalna sredstva.

271. Ministarstvo rada i socijalnog staranja formiralo je **Radnu grupu za izradu jedinstvenih kriterijuma za vještačenje invaliditeta, kao i uspostavljanje jedinstvenog tijela vještačenja**. U toku je postupak usvajanja Jedinstvene liste oštećenja, koja će obezbijediti ujednačavanje kriterijuma za svaku oblast u kojoj se vještači invaliditet (oblast socijalne zaštite, zapošljavanja i boračko invalidskog i penzijskog sistema) što u praksi znači da tjelesno oštećenje za jednu dijagnozu uvijek prati i isti procenat oštećenja. Ova lista biće otvorena za izmjene i dopune shodno njenoj primjeni u praksi, kao i razvoju medicinske dijagnostike.

272. U Crnoj Gori sada u osam opština postoje dnevni centri za djecu sa smetnjama u razvoju, koji su formirani u saradnji Ministarstva rada i socijalnog staranja sa lokalnim samoupravama. U toku je izgradnja još pet centara⁹⁷.

273. Dnevni centri za djecu sa smetnjama u razvoju organizovani su kao javne ustanove socijalne i dječije zaštite, čiji su osnivači opštine. Osnivaju se i funkcionišu po sistemu državnog-javnog partnerstva, a boravak djece plaća resorno ministarstvo. Njihova djelatnost je prvenstveno dnevni boravak, socijalizacija djece sa smetnjama u razvoju i njihova inkluzija u zajedincu.

274. U decembru 2013. godine u ovim dnevnim centrima je boravilo ukupno 108 djece. Kapacitet je 30 djece po jednom dnevnom centru. Ove ustanove su izgrađene i opremljene po svim standardima pristupačnosti licima sa invaliditetom.

275. U cilju potpune sistemske i sistematične podrške djeci i omladini sa smetnjama u razvoju, predviđeno je povezivanje i funkcionalno umrežavanje ustanova Ministarstva rada i socijalnog staranja, Ministarstva zdravlja i Ministarstva prosvjete i nauke na lokalnom, regionalnom i centralnom nivou. Plan je počeo da se realizuje krajem 2010. godine, osnivanjem Servisnih službi za podršku djeci sa smetnjama u razvoju, koje su smještene u centrima za socijalni rad, u svim opštinama u Crnoj Gori. Njihova osnovna uloga je uspostavljanje baze podataka o svojoj djeci sa smetnjama u razvoju sa teritorije koja pripada opštini. Za svako dijete se otvara dosije koji sadrži sve relevantne podatke o tome ko, kako i kada radi sa djetetom, što zbirno treba da predstavlja okvir individualnog plana podrške za dijete. Roditelji se ovdje upoznaju sa svim oblicima prava i usluga, koje im se nude u oblasti socijalne i zdravstvene zaštite i u obrazovnom sistemu na republičkom, regionalnom, ili lokalnom nivou. Ono što u ovom trenutku u svakoj opštini Servisna služba ima je precizna evidencija o djeci sa teritorije opštine koju pokriva, koja

⁹⁷ Prvi dnevni centar je otvoren u Bijelom Polju, zatim su otvoreni u Ulcinju, Pljevljima, Nikšiću, Herceg Novom, Plavu. Do kraja godine predviđeno je da budu otvoreni centri u Beranama, Rožajama, Mojkovcu, Cetinju i Podgorici, a u toku su planovi za izgradnju centra u Budvi.

ostvaruju pravo na ličnu invalidninu, pravo za njegu i pomoć drugog lica, kao i podatke o djeci sa smetnjama u razvoju koja su smještena u ustanovama socijalne i dječije zaštite.

276. Velika pažnja poklanja se edukaciji i stručnom usavršavanju svih zaposlenih koji se bave djecom sa smetnjama u razvoju i odraslim osobama sa invaliditetom. Tako je uz pomoć UNICEF-a obezbijedena edukacija svih zaposlenih, u svim dnevnim centrima u Crnoj Gori. Takođe, u okviru Projekta transformacije JU Zavod „Komanski most“, angažovani su i stručni konsultanti od strane UNDP-a, sa kojim su održane edukacije kako zaposlenih u Zavodu, tako i predstavnika centara za socijalni rad.

277. Kontinuirano se sprovodi praćenje i pojačan stručni nadzor nad radom ustanova socijalne i dječije zaštite od strane Ministarstva rada i socijalnog staranja u cilju kontrole kvaliteta pruženih usluga, naročito kada se radi o licima sa invaliditetom i zaštiti njihovih ljudskih prava.

278. U okviru projekta „Unapređenje socijalne inkluzije“, započetog 2011. godine, kojeg sprovodi Ministarstvo rada i socijalnog staranja, u saradnji sa Ministarstvom prosvjete i sporta, UNDP-ijem i UNICEF-om, a koji je podržan od strane Delegacije Evropske Unije, komponenta 2 je usmjerena na reformu sistema socijalne zaštite u Crnoj Gori, a komponenta 3 reformu sistema dječije zaštite. Projektne aktivnosti se odnose i na lokalni nivo. Ovdje je cilj razvijanje planiranja na lokalnom nivou i uspostavljanje socijalnih servisa u zajednici, koji će odgovoriti na potrebe ranjivih grupa, njihovu veću socijalnu uključenost i poboljšanje kvaliteta života u prirodnom okruženju. Ukupna vrijednost projekta je 3.335.000 eura. Tokom 2011. i 2012. godine kroz projekat je uspostavljeno ukupno 29 socijalnih usluga.

279. U sklopu navedenog projekta urađen je “Pregled lokalnih usluga socijalne zaštite u Crnoj Gori u 2012. godini”. U ovom dokumentu su predstavljeni podaci, koji su dobijeni od predstavnika lokalnih ustanova i organizacija koje se bave pružanjem usluga socijalne zaštite, centara za socijalni rad, ustanova socijalne zaštite, nevladinih organizacija i opštinskih organizacija Crvenog krsta⁹⁸. Najviše je identifikovano usluga za stare, djecu sa smetnjama u razvoju i osobe sa invaliditetom. Prema podacima dobijenim ovom analizom, najveći broj identifikovanih lokalnih usluga socijalne zaštite bavi se starima (21.9%), djecom sa smetnjama u razvoju (20.3%) i osobama sa invaliditetom (17.2%). Drugu grupu čine usluge za zavisnike i žrtve porodičnog nasilja (ukupno 17.2%). Ostali dio usluga namijenjen je za djecu, mlade i žene. Istraživanjem je identifikovano 22 usluge za osobe sa invaliditetom, koje se odnose na: usluge personalne asistencije, pomoć u kući, savjetodavno-terapijske usluge, posredovanje u zapošljavanju i dnevni boravak. Ove usluge sprovode se u osam opština: Bar, Berane, Bijelo Polje, Cetinje, Mojkovac, Nikšić, Pljevlja i Podgorica.

⁹⁸ Rezultat istraživanja je baza podataka o lokalnim uslugama socijalne zaštite u Crnoj Gori, koja sadrži podatke o 127 lokalnih usluga u 17 opština: Bar, Berane, Bijelo Polje, Budva, Cetinje, Danilovgrad, Herceg Novi, Kotor, Mojkovac, Nikšić, Plav, Pljevlja, Podgorica, Rožaje, Šavnik, Tivat i Ulcinj.

280. U cilju promocije i jačanja svijesti o reformi sistema socijalne i dječje zaštite kreiran je Internet portal <http://www.inkluzija.me/>, za razmjenu iskustava znanja i informacija između pružalaca usluga socijalne zaštite, korisnika i ostalih zainteresovanih strana.

281. U okviru projekta pod nazivom „Unapređivanje i ostvarivanje prava i interesa osoba sa tjelesnim invaliditetom i popravljane kvaliteta njihovog življenja“ finansiranog iz sredstava po osnovu raspodjele dijela prihoda od igara na sreću, Udruženje paraplegičara Crne Gore je u 2012. godini nastavilo sa servisom pružanja pomoći u kući licima sa invaliditetom u stanju socijalne potrebe. U periodu od marta do kraja decembra 2012. godine, 10 lica sa invaliditetom u stanju socijalne potrebe su dva puta nedjeljno besplatno dobijali pomoć u kući. Pomoć se sastojala u pružanju usluga u čišćenju kuće, peglanju, spremanju hrane, pomoći za odlazak kod ljekara, kupovini i oblačenju. Usluge su pružale dvije osobe, posebno obučene za ovaj vid podrške licima sa invaliditetom.

Član 29– Učešće u političkom i javnom životu

282. **Zakon o izboru odbornika i poslanika**⁹⁹ predviđa za lica sa invaliditetom mogućnost posrednog ostvarivanja biračkog prava. Birač koji nije u mogućnosti da na biračkom mjestu lično glasa (slijepo, invalidno ili nepismeno lice) ima pravo da povede lice koje će umjesto njega, na način koji mu ono odredi, ispuniti listić, odnosno obaviti glasanje. Glasanje za birača ne može obaviti član biračkog odbora, ni opunomoćeni predstavnik podnosioca izborne liste.

283. Ministarstvo za ljudska i manjinska prava, (u saradnji sa Savezom slijepih Crne Gore, Udruženjem mladih sa hendikepom Crne Gore), sprovodi proceduru kako bi se slabovidim i slijepim licima obezbijedili neophodni uslovi da pomoću glasačkog šablona, ostvare svoje političko pravo da glasaju samostalno i tajno. Ove aktivnosti započete su pilot-projektom koji je realizovan na predsjedničkim izborima održanim aprila 2013. godine, a ogledna opština je bila Danilovgrad.

284. Mogućnost samostalnog glasanja osoba oštećenog vida na nedavnim predsjedničkim izborima, realizovano je tako što je svako glasačko mjesto imalo po jedan glasački šablon pomoću kojega slijepe osobe mogu glasati bez pratioca i ne moraju poznavati Brajevo pismo. Ovaj pilot-projekat pokazao je sve prednosti koje ova društvena grupa može koristiti kako bi samostalno dali svoj glas odabranim predstavnicima.

285. Zastitnik ljudskih prava i sloboda Crne Gore dao je i niz preporuka koje je usvojio Odbor za ljudska prava i slobode Ckupstine Crne Gore u vidu Zaključaka državnim organima, organima državne uprave, organima lokalne samouprave i lokalne uprave, kao i nosiocima javnih ovlašćenja, da u cilju ravnopravnog učešća lica sa invaliditetom u javnom životu, i suzbijanja diskriminacije po osnovu invaliditeta: obezbijede pristupačnost javnih objekata i prostora licima sa invaliditetom, razvijaju postojeće i uspostave nove servise podrške ovim licima, unaprijede

⁹⁹ "Sl.list RCG", br. 4/98, 17/98, 14/00, 18/00, 9/01, 41/02, 46/02, 45/04, 48/06, 56/06 i "Sl. list CG", broj 46/11

aktivnosti na promociji, prevenciji i zaštiti od diskriminacije, uspostave evidencije i baze podataka za sve prijavljene slučajeve diskriminacije, ojačaju administrativne kapacitete svih nadležnih institucija u borbi protiv diskriminacije ovih lica i sl.

Član 30–Učešće u kulturnom, sportskom životu, rekreaciji i slobodnim aktivnostima

286. Ustavom se ističe da država između ostalog podstiče i pomaže razvoj kulture i umjetnosti i definiše obaveza čuvanja prirodne i kulturne baštine.

287. **Zakon o kulturi**¹⁰⁰ kao pitanje od javnog interesa definiše razvoj kulturno umjetničkog stvaralaštva lica sa invaliditetom. Time je prepoznata potreba da se stvaralački potencijal osoba sa invaliditetom kroz aktivnosti koje sprovodi Ministarstvo kulture u okvirima svoje nadležnosti tretira kao važan segment u izražavanju kreativnosti svake društvene kategorije. Takođe, **Zakon o zaštiti kulturnih dobara**¹⁰¹ definiše da se licima sa invaliditetom obezbjeđuje pristup kulturnim dobrima shodno njihovim potrebama, u skladu sa mogućnostima. **Zakonom o autorskim i srodnim pravima**¹⁰² navodi se da naknadu, u smislu tog zakona, obveznici naknade ne plaćaju za uređaje i nosače zvuka i slike namijenjene za umnožavanje autorskih djela za potrebe lica sa invaliditetom.

288. Kao vid podrške i podsticaja razvoja kulture, Ministarstvo je u okviru godišnjeg konkursa o sufinansiranju programa i projekata iz oblasti kulturno umjetničkog stvaralaštva od 2010 - 2012.godine imalo oblast posvećenu stvaralaštvu osoba sa invaliditetom. Sufinansiranjem su u skladu sa Zakonom o kulturi sredstvima iz budžeta Crne Gore, podržani odabrani projekti, najviše do 50 % iznosa ukupnih sredstava potrebnih za njegovu realizaciju.

289. Javna ustanova u oblasti kulture koja podstiče i promovise kulturno stvaralaštvo ljudi koji ne vide je Biblioteka za slijepe. Biblioteka je osnovana 2004. godine a sredstva za rad ova ustanova obezbjeđuje iz državnog budžeta. Cilj osnivanja biblioteke je dostupnost knjige u elektronskom obliku koje korisnici dobijaju u audio zapisu.

290. Pomorski Muzej Crne Gore je u toku 2007. godine prilagodio svoj objekat osobama sa invaliditetom. Na taj način osobe sa invaliditetom, putem video bima i na plazmi, mogu da prate, uz prigodan tekst i baroknu muziku, izložbene predmete koji su postavljeni u 12 muzejskih odjeljenja.

291. TVCG već šest godina ima redakciju za osobe sa invaliditetom, koja proizvodi nedjeljno emisiju od 30 minuta na prvom programu, gdje se emituje i reprizno. Emisija se naziva Putevi života, emituje je i satelitski program TVCG. Sadržajnski emisija je koncipirana tako da prati životne priče osoba sa invaliditetom, a nekada obrađuje više tema.

¹⁰⁰ "Sl. list Crne Gore", br. 49/08 16/11 ,40/11 38/12

¹⁰¹ "Sl. list Crne Gore", br. 49/10, 40/11

¹⁰² "Sl. list Crne Gore", br. 37/11

292. Dnevni događaji koji se tiču osoba sa invaliditetom emituju se u informativnim emisijama (Dnevnik, Jutarnji program, Crna Gora uživo).

293. Od septembra 2012 se emituje svakodnevno i kratki dnevnik namijenjen osobama sa oštećenjima sluha, preveden na gestovni jezik (vrijeme ispred Dnevnika u 15:00h).

294. Takođe, u saradnji sa Redakcijom RTVCG, kroz emisiju “Otvoreno” obrađuju se sve aktuelne teme vezane za pitanja osoba sa invaliditetom: zapošljavanje lica sa invaliditetom, pristupačnost objektima, status djece i roditelja na koje se ova vrsta problematike odnosi.

295. Tokom poslednjih nekoliko godina organizovano je nekoliko samostalnih izložbi umjetničkih slika i fotografija lica sa invaliditetom.

296. Britanski Savjet (British Council) je 2011. godine realizovao projekat Inkluzivni dizajn, koji je posvećen razvoju vještina osoba s invaliditetom u domenu dizajna i umjetničkih zanata u partnerstvu sa **Udruženjem mladih sa hendikepom**, Univerzitetom Crne Gore, Fakultetom likovnih umjetnosti Cetinje. **Cilj projekta** je razvoj vještina i kreativnosti odnosno ekonomsko osposobljavanje osoba s invaliditetom i skretanje pažnje institucijama o neophodnim mjerama za njihovu lakšu integraciju. U radionicama je učestvovalo 27 osoba s invaliditetom širom Crne Gore.

297. Djeca i mladi sa smetnjama u razvoju u sklopu organizacije Kotor Arta aktivno su se na festivalu uključila u radionice sa djecom bez smetnji, prisustvovali predstavama i sl. Tokom 2012.godine u sklopu Kotor arta organizovane su dvije radionice za djecu sa smetnjama u razvoju “ Nešto lijepo u tebi” (radionica savremenog pleasa i radionica likovne i primijenjene umjetnosti).

298. Član Udruženja Paraplegičara Crne Gore je urednik i voditelj radio emisije „ Šansa za sve“ koja se emituje jednom nedeljno u vremenu od 10.00 – 10.45 h i bavi se pitanjima od značaja za osobe sa invaliditetom.

299. Narodni muzej u saradnji sa Udruženjem roditelja, djece i omladine sa poteškoćama u razvoju ”Razvitak” iz Cetinja ostvarili su prvi zajednički projekat izložbom 1+1/ Life & Love kroz prezentaciju eksponata uz učešće djece od predškolskog uzrasta do 18 godina iz Cetinja. U prilagođenim prostorima djeca i mladi slikaju, vajaju i pišu tekstove na temu Život i Ljubav.

300. U produkciji NVO “Inter – mont” postavljena je pozorišnaj predstava “ Kategorički zahtjev” Borislava Pekića, prva predstava u svijetu na gestovnom govoru, a tematski je koncipirana kao drama koja prati problematiku nerazumijevanja gluvonijemih osoba, postavljena na gestovnom i glasovnom govoru tako da je mogu pratiti gluvonijeme i čujuće osobe.

301. Savez slijepih Crne Gore radio je na aktivnostima u vezi sa prikazivanjem adaptiranih filmova konvencionalnog modela u film koji se “ gleda slušajući”.

302. „Zvučna revija“ – časopis za slijepe imao je 12 mjesečnih izdanja u 2011.godini, a izlazi u digitalnoj tehnici na kompakt diskovima u MP-3 formatu. Časopis traje prosječno 7 sati, što praktično znači da je tokom 2011.godine u 12 brojeva, publikovano 84 sata snimljenog materijala, koji je činilo 560 priloga, od čega su 340 bili originalni autorski ili prevedeni prilozi, dok je 220 tekstova preuzeto iz crnogorske dnevne i periodične štampe. Časopis izlazi u visokom tiražu, koji se stalno povećava, a osim slušalaca iz Crne Gore, veoma je veliki broj iz svih bivših jugoslovenskih republika, kao i nekoliko desetina iz Njemačke, Švedske i Sjedinjenih Američkih država.

303. Poklanjajući posebnu pažnju muzičkoj kulturi, Savez slijepih Crne Gore je organizovao muzičku smotru slijepih, na kojima je nastupalo dvadesetak učesnika iz svih krajeva zemlje. Koncerti su snimani u audio i video formatu.

304. Sportske organizacije lica sa invaliditetom: U ovom dijelu važno je napomenuti i Paraolimpijski komitet Crne Gore koji je pravni nasljednik Saveza za sport i rekreaciju invalida Crne Gore u maju 2007. godine. 2011. godina bila godina pune afirmacije Paraolimpijskog komiteta Crne Gore. Najprije je 21. aprila održana je Generalna Skupština Paraolimpijskog komiteta na kojoj je izabran Predsjednik, primljen novi članovi i usvojen Statut Komiteta Na osnivanje, organizaciju i način rada Paraolimpijskog komiteta Crne Gore primjenjuju se odredbe [Zakona o sportu](#)¹⁰³ kojim se uređuje osnivanje sportske organizacije, odnosno nacionalnog sportskog saveza.

305. Paraolimpijski komitet Crne Gore doprinosi podizanju svijesti javnosti podsticanjem i unaprijeđivanjem sporta osoba s invaliditetom i njihovih sportskih dostignuća. Važno je istaći da je na sjednici Paraolimpijskog komiteta Crne Gore (POKCG) usvojena odluka da se sva takmičenja moraju organizovati po kriterijumima Međunarodnog paraolimpijskog komiteta (IPC). Takođe, Statut POKCG je usklađen sa novim Zakonom o sportu i preporukama IPC.

306. Aktivnosti POKCG su maksimalno ispraćene od strane medija, kako pisanih, tako i elektronskih, kroz veliki broj članaka, izvještaja i gostovanja. Jak pečat promocije je ostavila saradnja sa UNICEF-om u kampanji „Govorimo o mogućnostima” u okviru koje je snimljen i promotivni spot za Paraolimpijske Igre, London 2012. Akteri spota su bili lica sa invaliditetom crnogorska paraolimpijka učesnica igara u Londonu i perspektivni plivač. Spot je promovisan prilikom posjete Generalnog sekretara UN Ban Ki Muna Crnoj Gori.

¹⁰³ "Sl.list CG, br. 36/2011"

307. Takođe je, u okviru kampanje, Paraolimpijski karavan posjetio škole na sjeveru Crne Gore, gdje su se sportisti družili sa članovima đачkih parlamenata škola u Andrijevici, Plavu, Beranama, Rožajama, Kolašinu i Mojkovcu i promovisali paraolimpizam i uopšte mogućnosti i dostignuća osoba sa invaliditetom.

308. Paraolimpijski Komitet je, u junu mjesecu 2012. godine, bio saradnik Saveza slijepih Crne Gore u organizovanju Otvorenog prvenstva slijepih u atletici u Bijelom Polju, na kojem je učestvovalo preko 50 osoba sa invaliditetom iz različitih kategorija.

309. Najveći uspjeh crnogorskog olimpijskog sporta je nastup atletičarke, osobe niskog rasta na Paraolimpijskim igrama u Londonu, na kojima je uspjela da postavi svoj lični rekord i od šest hitaca, pet puta prebaci šest metara, koliko je iznosila A paraolimpijska norma, čime je ispunila B normu za nastup na Prvenstvu Svijeta u Lionu sljedeće godine.

310. Pored Londona, atletičari su bili izuzetno uspješni na još dva takmičenja. Na otvorenom prvenstvu Hrvatske u Zagrebu, u bacanju kugle i skoku u dalj.

311. U Crnoj Gori aktivan je i košarkaški klub osoba sa invaliditetom "Paramont", atletski kluba osoba sa invaliditetom "Vihor", plivački klub osoba sa invaliditetom Budva, sportsko rekreativno društvo gluvih „Pristan“ za Bar i Ulcin i td.

312. Paraolimpijski Komitet je uspio da, u saradnji sa plivačkim klubom osoba sa invaliditetom Budva, nabavi specijalizovanu rampu koja će tokom 2013. godine biti instalirana na bazenu u Budvi i tako ga učiniti pristupačnim za osobe koja koriste invalidska kolica.

313. U septembru 2012. godine u Beogradu je održan Evropski P1 kup u parabiciklizmu, na kojem je Crnu Goru predstavljao mladić sa invaliditetom, koji je osvojio dvije srebrne medalje, jednu je osvojio u trci na 23,2 km koja se održala 22. septembra, a drugu 23. septembra kada je vožen hronometar od 11,6 km.

C. DIO IZVJEŠTAJA KOJI SE ODNOSI NA SPECIFIČAN POLOŽAJ DJEČAKA, DJEVOJČICA I ŽENA SA INVALIDITETOM

Član 6 - Žene sa invaliditetom

314. Rodna ravnopravnost je propisana članom 18. **Ustava Crne Gore**, dok država jemči razvijanje politike jednakih mogućnosti. **Zakonom o rodnoj ravnopravnosti**¹⁰⁴ je ustanovljen organ državne uprave nadležan za poslove u vezi ostvarivanja rodne ravnopravnosti - Ministarstvo za ljudska i manjinska prava.

¹⁰⁴ »Sl. list RCG«, br. 46/07

315. Pozitivno zakonodavstvo u Crnoj Gori sadrži normativne garancije kroz koje se izražava administrativna politika Crne Gore o jednakom pristupu zakonskim i političkim procesima, društvenim službama, zdravstvenoj i medicinskoj zaštiti, obrazovanju, programima za razvoj pismenosti, zapošljavanju, vlasništvu nad imovinom, kao i službama socijalne zaštite.

316. Ni jedan zakon ne sadrži izričito diskriminatorne norme za žene ili za muškarce, naprotiv, sva propisana prava i obaveze se odnose jednako i na muškarce i na žene. Za eliminisanje diskriminacije po osnovu pola i postizanje rodne ravnopravnosti, poseban značaj imaju odredbe izmjena i dopuna Zakona o radu, Zakona o zabrani diskriminacije i Zakona o zaštiti od nasilja u porodici.

317. U Crnoj Gori živi 11% osoba koje imaju smetnje pri obavljanju svakodnevnih aktivnosti zbog dugotrajne bolesti, invaliditeta ili starosti. Od ukupnog broja, 12% žena ima smetnje tokom obavljanja svakodnevnih aktivnosti, dok taj procenat kod muškaraca iznosi 10%.

318. Udruženje mladih sa hendikepom Crne Gore je tokom 2011. godine sprovelo istraživanje o izazovima sa kojima se suočavaju žene s invaliditetom, odnosno o položaju žena s invaliditetom u crnogorskom društvu. Istraživanje je trajalo do kraja februara 2012. godine, a obuhvatilo je 40 lica (22 muškarca i 18 žena), korišćenjem tri sociološke metode: lični upitnik, telefonski/Skype upitnik i fokus grupe. Tokom odabira ciljne grupe istraživanja, vođeno je računa o polnim, starosnim, obrazovnim, socio-kulturnim, materijalnim i drugim karakteristikama. Pored toga, istraživanje je rađeno po *cross disability* principu, odnosno obuhvaćene su sve vrste invaliditeta. Pored nabrojanih metoda, istraživanje je obuhvatalo i statističke podatke o osobama s invaliditetom, istraživanje o programima koji uključuju osobe s invaliditetom generalno i programima koji diferencirano uključuju pojedine grupe osoba s invaliditetom, definicije invalidnosti, publikacije u kojima su pominjane žene s invaliditetom, podaci iz oblasti zapošljavanja i sl. Istraživanje je objavljeno u novembru mjesecu 2012. godine i dostupno je na: http://pdf.usaid.gov/pdf_docs/PNADZ326.pdf.

319. Udruženje paraplegičara iz Bara tokom 2012. godine održalo je seminar pod nazivom „Prava žena sa invaliditetom”. Seminar je sastavni dio projekta „Život u pokretu, bez prepreka”, koji je podržala Vlada Crne Gore po konkursu za raspodjelu dijela prihoda od igara na sreću. Učesnici seminara bile su osobe sa invaliditetom, kao i predstavnici opštine Bar, Centra za socijalni rad i Crvenog krsta. U okviru ovog projekta sprovedeno je istraživanje među ženama s različitim vrstama invaliditeta radi mjerljivih pokazatelja o njihovom položaju i specifičnim potrebama koje je predstavljeno na seminaru.

320. U dijelu koji se odnosi na obezbijedivanje pristupačnih ambulanti za osobe sa invaliditetom, važno je istaći da Dom zdravlja Pljevlja ima ginekološki hidraulični sto, a time i ginekološku ambulantu pristupačnu ženama sa invaliditetom.

Član 7 –Djeca sa invaliditetom

321. U Crnoj Gori nema razlike između ostvarivanja prava s obzirom na pol djeteta. Djeca sa smetnjama u razvoju smatraju se nosiocima prava na ravnopravnoj osnovi sa ostalom djecom.

322. Država jamči posebnu zaštitu od psihičkog, fizičkog, ekonomskog i svakog drugog iskorišćavanja ili zloupotrebe, dok dijete uživa prava i slobode primjereno njegovom uzrastu i zrelosti, shodno članu 74. Ustava Crne Gore.

323. Potreba posebne zaštite za djecu sa smetnjama u razvoju prepoznata je u Nacionalnom planu akcije za djecu 2013-2017. godine (NPAD)¹⁰⁵. Ovo je strateški dokument Vlade Crne Gore u kome se definiše opšta politika zemlje prema djeci za navedeni period. U ovom dokumentu se identifikuju osnovni problemi u ostvarivanju, zaštiti i unaprijeđivanju prava djeteta u zemlji, kao i osnovni pravci njihovog rješavanja. Ovaj dokument je nastavak strateškog pristupa pitanjima od značaja za djecu u Crnoj Gori koji je otpočeo izradom i primjenom Nacionalnog plana akcije za djecu Crne Gore 2004-2010.

324. U NPAD, u okviru Strateškog cilja 4. definisan je specifičan cilj koji se odnosi na razvijen sistem podrške djeci sa smetnjama u razvoju i njihovim porodicama.

325. Država Crna Gora je u februaru 2012. godine u Ženevi potpisala Treći fakultativni protokol uz Konvenciju o pravima djeteta. Po prvi put, djeci u Crnoj Gori je data mogućnost za pristup pravdi na međunarodnom nivou, kroz novousvojeni žalbeni postupak.

326. Prema Popisu stanovništva iz 2011. godine, u Crnoj Gori živi 145.126 djece uzrasta do 18 godina. Njihov udio u ukupnoj populaciji je 23,4% što predstavlja opadanje u odnosu na Popis 2003. godine kada je taj udio bio 25,3% (156.683). U poređenu sa podacima popisa koji je obavljen prije osam godina, u Crnoj Gori ima 11.557 djece manje nego 2003. godine. Polna struktura djece pokazuje da ima 52% dječaka (ili, u apsolutnim brojevima 75.367) i 48% djevojčica (69.759).¹⁰⁶

327. Sva djeca od 0 do 18 godina imaju pravo na kompletnu zdravstvenu zaštitu na teret obaveznog zdravstvenog osiguranja. Stopa prirodnog priraštaja u 2011. godini iznosila je 2,2 što je bila najniža stopa od 1950. godine. U toku 2012. stopa prirodnog priraštaja je bila 2,5.¹⁰⁷

328. Zdravstvena zaštita djece sa smetnjama u razvoju, kao dio opšte zdravstvene zaštite stanovništva, regulisana je Zakonom o zdravstvenoj zaštiti, Zakonom o zdravstvenom osiguranju i Zakonom o zaštiti i ostvarivanju prava mentalno oboljelih lica. Pravo na zdravstvenu zaštitu,

¹⁰⁵ Usvojen od strane Vlade Crne Gore u junu mjesecu 2013. godine

¹⁰⁶ UNICEF & MONSTAT (2012): *Djeca u Crnoj Gori, Podaci iz Popisa 2011*

¹⁰⁷ Nacionalni plan akcije za djecu 2013-2017. godine

između ostalog, obuhvata prevenciju, preglede i liječenje bolesti, stomatološke preglede i liječenja, rehabilitaciju, lijekove i medicinska sredstva i medicinsko-tehnička pomagala.

329. U oblasti zdravstvene zaštite djece sa smetnjama u razvoju, u sklopu reforme zdravstvene zaštite na primarnom nivou, potrebno je istaći da su u domovima zdravlja u Crnoj Gori formirani regionalni Centri za podršku djeci sa smetnjama u razvoju, Savjetovališta za reproduktivno zdravlje, porodilišta, neonatološka odeljenje, izabrani pedijatri i dr., upućuju novororođenčad sa visokim rizikom i djecu sa poremećajem u razvoju u ove Centre, sa ili bez uputa. U Centrima se organizuju edukacije stručnih timova (pedijatar, medicinska sestra, psiholog, logoped, fizioterapeut i defektolog), koji su prethodno edukovani po specijalnim programima za pružanje usluga djeci sa smetnjama u razvoju do uzrasta 14 godina. Sadržaj rada timova ovih Centara podrazumjeva: rano otkrivanje, praćenje i tretman djece sa psihomotornom disfunkcijom, kao i kreiranje programa za inkluziju djece sa smetnjama u razvoju u vaspitno – obrazovne ustanove. Takodje, Centri za podršku organizuju rad Savjetovališta za djecu sa drugim hroničnim oboljenjima, koja mogu uticati na njihov normalan rast i razvoj. Kroz rad tih savjetovališta djeca i njihovi roditelji dobijaju iscrpne informacije i savjete o načinu i stilu života sa svojim oboljenjem

330. Donošenjem **Uredbe o obimu prava i standardima zdravstvene zaštite iz obaveznog zdravstvenog osiguranja** utvrđeni su jedinstveni standardi i normativi svih predviđenih izvršilaca - pružaoca zdravstvenih usluga u razvojnim savjetovalištima. Master planom razvoja zdravstva Crne Gore 2010-2013, posebno su istaknuta prioritetna razvojna područja i ciljevi, koji se odnose na djecu sa smetnjama u razvoju.

331. Obrazovanje djece sa smetnjama u razvoju u Crnoj Gori regulisano je Opštim zakonom o obrazovanju i vaspitanju; Zakonom o predškolskom vaspitanju i obrazovanju; Zakonom o osnovnom obrazovanju i vaspitanju; Zakonom o gimnaziji; Zakonom o stručnom obrazovanju, Zakonom o vaspitanju i obrazovanju djece s posebnim obrazovnim potrebama.

332. Na osnovu baze podataka koja se vodi na osnovu rješenja o usmjeravanju¹⁰⁸, broj djece sa rješenjem je sredinom 2012. godine bio 1.010. Prema Bazi, 619 djece sa posebnim obrazovnim potrebama¹⁰⁹ obuhvaćeno je vrtićima. Obuhvat djece sa posebnim obrazovnim potrebama je procenjen na oko 2%.^{110 111} Po podacima Ministarstva prosvjete, u resursnim centrima za obrazovanje i vaspitanje djece sa posebnim obrazovnim potrebama u Crnoj Gori, školske 2012/2013. godine upisano je 202 učenika, od tog broja učenice čine 43,1%.

¹⁰⁸ Izvor: Podaci Ministarstva prosvjete i sporta

¹⁰⁹ Terminologija u upotrebi u Crnoj Gori je usaglašena sa A, B i C „cross-nacionalnim“ kategorijama koje predlaže OECD, tako da je u upotrebi termin *djeca sa posebnim obrazovnim potrebama*. Tu se ubrajaju: *djeca sa smetnjama u razvoju* (tjelesne, mentalne, senzorne i kombinovane smetnje) i *djeca sa teškoćama u razvoju* (problemi ponašanja, poteškoće učenja, teška hronična oboljenja, dugotrajna bolest i druge teškoće čiji je uzrok emocionalna, socijalna, jezička i/ili kulturološka deprivacija).

¹¹⁰ Podaci iz Strategije ranog i predškolskog vaspitanja i obrazovanja (2010-2015)

¹¹¹ Podaci zvanične statistike

333. Postojeći sistem obrazovanja djece i omladine sa smetnjama u razvoju organizovan je u tri osnovna oblika: ustanove za djecu sa smetnjama u razvoju, posebna odjeljenja pri redovnim školama, odjeljenja redovnih škola. U prva dva oblika sistem je organizovan tako da se djeca s istom vrstom ometenosti izdvajaju u posebne škole ili posebna odjeljenja. Ostala djeca sa smetnjama ili nekom drugom vrstom posebnih potreba nalaze se u odjeljenjima redovnih škola zajedno sa ostalom djecom, s obezbijeđenom stručnom podrškom. Pri Zavodu za školstvo su organizovani specijalizovani mobilni timovi, koji podrazumijevaju aktiviranje stručnjaka iz resursa posebnih ustanova i onih iz redovnog sistema, koji su edukovani za oblast inkluzivnog obrazovanja. Oni se uključuju u rad u redovnim školama u kojima se školuju djeca sa smetnjama u razvoju, u zavisnosti od vrste smetnje. Ciljevi rada ovih timova su: pomoć djeci sa smetnjama u razvoju, roditeljima, nastavnicima i stručnim službama u školama u kojima su uključena djeca sa smetnjama u razvoju. Inače usmjeravanje u odgovarajući oblik vaspitanja i obrazovanja obavljaju Komisije za usmjeravanje, koje su organizovane na lokalnom principu i rade u svim opštinama u Crnoj Gori. Njihov zadatak je da preporuče najoptimalnije rješenje za vaspitanje i obrazovanje djeteta sa posebnim obrazovnim potrebama. Prijedlog o usmjeravanju radi se na osnovu pedagoške, specijalno-pedagoške, psihološke i druge dokumentacije koju dobijaju od odgovarajućih ustanova.

334. Članom 74 Ustava propisano je da “dijete uživa prava i slobode primjereno njegovom uzrastu i zrelosti“. Porodični zakon garantuje pravo djetetu da izrazi svoje mišljenje u različitim situacijama. Tako je tim zakonom predviđeno da je organ starateljstva dužan da, prije određivanja porodičnog smještaja, omogući djetetu da slobodno izrazi svoje mišljenje u vezi sa porodičnim smještajem i da to mišljenje cijeni u skladu sa uzrastom i zrelošću djeteta. Dijete ima pravo da blagovremeno dobije sva obavještenja koja su mu potrebna za formiranje svog mišljenja. Dijete koje je navršilo 10 godina života može slobodno i neposredno izraziti svoje mišljenje u svim postupcima u kojima se odlučuje o njegovim pravima, odnosno može se samo, odnosno preko nekog drugog lica ili ustanove, obratiti sudu ili organu uprave i zatražiti pomoć u ostvarivanju ovog svog prava.

335. U junu mjesecu 2011. godine, Zaštitnik ljudskih prava i sloboda Crne Gore je u saradnji sa kancelarijom UNICEF i Ministarstvom prosvjete i sporta otpočeo realizaciju projekta *Obrati se Zaštitniku!* u cilju ostvarivanja direktne komunikacije sa djecom koja su smještena u institucijama sistema, uključujući djecu sa smetnjama u razvoju. U decembru 2011. godine Zaštitnik ljudskih prava i sloboda i NVO Akcija za ljudska prava (HRA) otpočeli su primjenu projekta *Djeco, pišite Zaštitniku!*.

336. U cilju deinstitucionalizacije, u toku je izrada Operativnog plana transformacije Dječijeg doma „Mladost“ u Bijeloj, jedine ustanove u Crnoj Gori za smještaj djece bez roditeljskog staranja, kako bi se smanjio pritisak na instituciju i djeca vratila u biološke porodice ili izmjestila u hraniteljske porodice ili druge usluge u okviru lokalne zajednice.

337. U Specijalnom zavodu za djecu i omladinu „Komanski most“ vrši se smještaj lica sa intelektualnim invaliditetom: stepena, umjerene, teže i teške mentalne zaostalosti. Takođe u ovoj ustanovi je smješteno četvoro djece, a u toku su intenzivne aktivnosti na pronalaženju rješenja za izmještanje djece iz ove ustanove.

338. Strateškim dokumentima je predviđeno otvaranje različitih servisa za potrebe djece sa smetnjama u razvoju i podrške njihovim porodicama na lokalnom nivou.

339. Ministarstvo rada i socijalnog staranja u saradnji sa Udruženjima roditelja djece sa smetnjama u razvoju, lokalnim samoupravama i predstavnicima međunarodnih organizacija realizuje projekat uspostavljanja mreže dnevnih centara za djecu sa smetnjama u razvoju, kojih aktuelno ima 6. Trenutno se u više opština u Crnoj Gori u različitim fazama izgradnje i otvaranja nalaze još 5 ovakvih centara.

340. U jednom broju opština u okviru Udruženja roditelja djece sa smetnjama u razvoju organizovane su igračkoteke namijenjene socijalizaciji djece sa smetnjama u razvoju.

341. Ministarstvo rada i socijalnog staranja svake godine obezbjeđuje ljetovanje i zimovanje u svojim odmaralištima na moru i na planini, za djecu koja su smještena u ustanovama socijalne i dječije zaštite, kao i za djecu koja se školuju u Resursnim centrima ili pohađaju Dnevne centre.

342. Ministarstvo rada i socijalnog staranja u saradnji sa Ministarstvom prosvjete i nauke realizuje projekat nabavke besplatnih udžbenika za djecu sa smetnjama u razvoju,

D. DIO IZVJEŠTAJA KOJI SE ODNOSI NA POSEBNE OBAVEZE

Član 31– Statistika i prikupljanje podataka

343. Prema rezultatima Popisa stanovništva, domaćinstava i stanova u 2011. godini u Crnoj Gori ima 620.029 stanovnika, od čega su 50,61% ili 313.793 žene, a 49,39% ili 306.236 muškarci. Prosječna starost stanovništva ženske populacije je 38,4, a muške 36,0 godina. Najveći broj stanovnika ima Podgorica i to 185.937, što predstavlja 30% stanovništva Crne Gore, zatim slijede Nikšić i Bijelo Polje. U ove tri opštine skoncentrisano je oko 50% ukupnog stanovništva Crne Gore. Opštine sa najmanjim brojem stanovnika su Šavnik 2.070, Plužine, 3.246 i Žabljak 3.569. U naseljima gradskog tipa živi 392.020 stanovnika što predstavlja 63% ukupnog stanovništva, dok u ostalim naseljima živi 228.009 stanovnika.

344. Popisom stanovništva, domaćinstava i stanova 2011. godine po prvi put su se prikupljali podaci o postojanju smetnji u obavljanju svakodnevnih aktivnosti. Lica koja imaju smetnje pri obavljanju svakodnevnih aktivnosti su lica koja imaju praktična ograničenja u izvođenju ili učestvovanju u različitim aktivnostima. Ova grupa uključuje lica koja doživljavaju ograničenja u osnovnim funkcionalnim aktivnostima, kao što su hod, sluh, vid itd, čak i ako je ograničenje bilo

poboljšano upotrebom pomagala ili uz podršku okoline. Odgovor se prikupljao na bazi izjave lica, bez obzira na postojanje medicinske dokumentacije kao dokaza o invalidnosti. Pitanja u Popisnici tj. obrascu, koji se ispunjava za svako lice glasila su ima li osoba zbog neke dugotrajne bolesti, invalidnosti ili starosti teškoća u obavljanju svakodnevnih aktivnosti; vrsta smetnji; uzrok smetnji i vrsta pomagala koju lice koristi. Na ovo pitanje bilo je moguće dati više odgovora jer lice može da ima više od jedne vrste smetnji.

345. U Crnoj Gori, od ukupnog broja stanovnika, 11% (68. 064) osoba ima smetnje pri obavljanju svakodnevnih aktivnosti zbog dugotrajne bolesti , invaliditeta ili starosti pokazali su podaci sa Popisa 2011. Godine. Prema podacima 5% crnogorske populacije ima problem sa kretanjem , 2% sa vidom iako koristi naočare i sočiva, a od ukupnog broja stanovnika 1% stanovništva ima problem sa sluhom i pored korišćenja slušnih aparata. Smetnje sa pamćenjem, koncentracijom ili za vrijeme sporazumijevanja sa drugima ima 1% stanovništva dok 4% stanovništva osjeća teškoće druge vrste.

346. Posmatrano prema starosnim grupama, procenat stanovništva koji imaju smetnje u obavljanju svakodnevnih aktivnosti , raste. U starosnoj grupi , mlađoj od 29 godina, 1% populacije se izjasnilo da ima poteskoce ili smetnje zbog neke dugotrajne bolesti ili invalidnosti , 40% u starosnoj grupi od 65 do 84 godine starosti a 61% u populaciji starijoj od 85 godina. Najčešći uzrok za otežano obavljanje svakodnevnih aktivnosti kod 6% populacije je bolest, dok se 2% stanovništva izjasnilo da je razlog starost, 1,2% lica ima neko profesionalno oštećenje stečeno povredom na radu ili oboljenje stečeno na radu. Povrede kao uzrok smetnje, a koje nisu stečene na radu ili u saobraćajnoj nesreći ima 3914 lica. Urođene smetnje ima 3488 stanovnika, 0,3% od ukupnog broja stanovnika, povredu je steklo u saobraćajnoj nesreći dok 0,2% populacije ne zna uzrok teškoća koje ima. Od ukupnog broja lica sa smetnjama 54% su žene, a 46% muškarci. Od ukupnog broja ženske populacije 12% ima smetnje tokom obavljanja svakodnevnih aktivnosti, dok taj procenat kod muškaraca iznosi 10 %.

347. U toku je, u skladu sa Zakonom o socijalnoj i dječijoj zaštiti, izrada podzakonskog akta o evidenciji i dokumentaciji pružalaca usluga socijalne i dječije zaštite. Ovaj podzakonski akt usaglašen je u potpunosti sa međunarodnim standardima u oblasti zaštite podataka o ličnosti, kao i Zakonom o zaštiti podataka o ličnosti. *Kako se novim Zakonom o socijalnoj i dječijoj zaštiti obezbjeđuje pluralizam u oblasti pružanja usluga socijalne i dječije zaštite (ustanove i organizacije socijalne zaštite koje se finansiraju iz budžeta, udruženje, preduzetnik, privredno društvo i drugi)*, ovim podzakonskim aktom se uvodi obaveza redovnog izvještavanja o broju korisnika usluga, vrstama pruženih usluga, primjeni standarda kvaliteta, broju žalbi i pritužbi korisnika na korišćenje usluga i drugo. Sve navedeno obuhvata i usluge namjenjene osobama sa invaliditetom.

Član 32– Međunarodna saradnja

348. Odnos sa drugim državama i međunarodnim organizacijama je ono što je naročito predviđeno najvišim pravnim aktom Crne Gore – Ustavom, kao i zakonima i podzakonskim aktima manje pravne snage. U skladu sa pravilima i principima međunarodnog prava, Crna Gora sarađuje i razvija prijateljske odnose sa drugim državama, regionalnim i međunarodnim organizacijama. Mjere afirmativne akcije se preduzimaju u cilju što efektivnije i potpunije zaštite ljudskih prava, kao i inkluzije prepoznatih vulnerabilnih grupa, a među njima i osoba sa invaliditetom.

Član 33– Nacionalna primjena i praćenje

349. Za sprovođenje odredbi Konvencije zaduženi su državni organi u odnosu na svoje nadležnosti i djelokrug rada, koji sprovode aktivnosti usmjerene na poboljšanje kvaliteta života i izjednačavanju mogućnosti za osobe sa invaliditetom.

350. Zaštitnik ljudskih prava i sloboda Crne Gore samostalan je i nezavisan organ koji preduzima mjere za zaštitu ljudskih prava i sloboda. Zakonom o Zaštitniku je definisano da preduzima potrebne mjere, na načelima pravde i pravičnosti, u okviru tri segmenta djelovanja: prema javnom sektoru, odnosno preduzimanje mjera za zaštitu ljudskih prava i sloboda kad su povrijeđena aktom, radnjom ili nepostupnjem državnih organa; djelovanje Zaštitnika kao Nacionalnog mehanizma za sprječavanje mučenja i drugih oblika nečovječnog postupanja i kažnjavanja i djelovanje u vezi sa primjenom Zakona o zabrani diskriminacije.

-E. PRILOZI

Dijagram 1: Koliko muškaraca a koliko žena ima smetnje?¹¹² (How many men, and how many women have disability?)

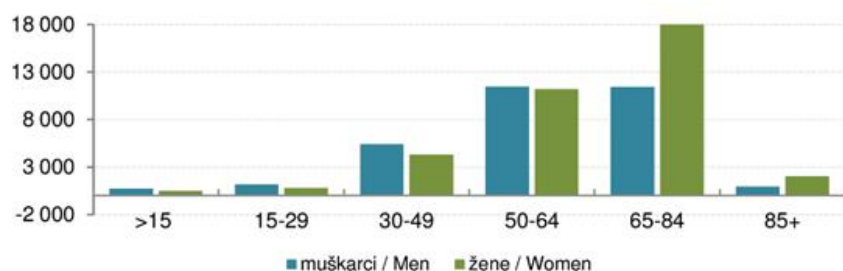

Tabela 1: Stanovništvo prema smetnjama u obavljanju svakodnevni aktivnosti u odnosu na ukupno stanovništvo¹¹³

Population by disability in performing everyday activities by municipalities in the total population, 2011 Census

Crna Gora/Montenegro	Ukupno stanovništvo / Total population	Ima smetnje / Have any difficulties	Ne želi da odgovori / Do not want to give answer	Nema smetnje/ Person has no difficulties	Bez odgovora / No reply
	620.029	68.064	891	545.985	5.089
	100.0%	11.0%	0.1%	88.1%	0.8%

Tabela 2. Stanovništvo koje ima smetnje pri obavljanju svakodnevni aktivnosti prema vrstama smetnje u odnosu na ukupno stanovništvo¹¹⁴

Population with disability in performing daily activities by type of impairment in the total population, 2011 Census

¹¹² Izvor: Publikacija „Žene i muškarci u Crnoj Gori“, 2012, Zavod za statistiku Crne Gore

¹¹³ Izvor: Popis 2011, Zavod za statistiku Crne Gore - MONSTAT

¹¹⁴ Ibid.

Crna Gora/Montenegro	Ukupno stanovništvo / Total population	Stanovništvo koje ima smetnje prema vrsti smetnje i u odnosu na ukupno stanovništvo / Population having difficulties by type of impairment and when compared with the total population				
		Kretanje / Walking	Sluh / Hearing	Vid / Seeing	Pamćenje koncentracija ili sporazumjevanje / Cognition	Ostale teškoće /Other difficulties
	620.029	33.658	8.235	1.4494	6.108	26.908
	100.0%	5.4%	1.3%	2.3%	1.0%	4.3%

Tabela 3: Stanovništvo koje ima smetnje pri obavljanju svakodnevnih aktivnosti prema starosti¹¹⁵,

Population with disability in performing daily activities by age, 2011 Census

Crna Gora/Montenegro	Ukupno stanovništvo sa smetnjama/ Total population with difficulties	Ispod 15 godina/ Under 15 years	Od 15 do 19 godina	Od 30 do 40 godina	Od 50 do 64 godina	Od 65 do 84 godina	85 godina i više/ 85 and over	Nepoznato/ Unknown
	68.064	1.203	1.942	9.736	22.654	29.488	2.971	70

Obrazovanje

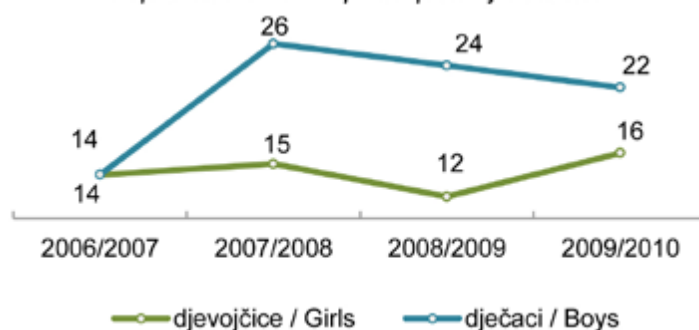
Tabela 4: Učenici osnovnih škola za djecu sa posebnim obrazovnim potrebama (Pupils in special primary schools):¹¹⁶

¹¹⁵ Ibid.

¹¹⁶ Izvor: Popis 2011, Zavod za statistiku Crne Gore - MONSTAT

Školska godina	Ukupno Total	Djevojčice Girls	Dječaci Boys	Polna raspodjela % Gender Distribution %	
				djevojčice Girls	dječaci Boys
2007/2008	268	100	168	37,3	62,7
2008/2009	255	94	161	36,9	63,1
2009/2010	241	94	147	39,0	61,0
2010/2011	228	85	143	37,3	62,7

Dijagram 2: Učenici koji su završili osnovno obrazovanje u osnovnim školama za djecu sa posebnim obrazovnim potrebama (Pupils who finished special primary education):¹¹⁷

Broj učenika osnovnih škola za djecu sa posebnim potrebama od školske 2007/08 do 2010/11 se smanjio za **17%**.

Tabela 5: Učenici/ce srednjih škola za djecu sa posebnim potrebama (Pupils in special secondary education):¹¹⁸

Školska godina	Ukupno	Djevojčice	Dječaci	Polna raspodjela %
	Total	Girls	Boys	Gender Distribution %

¹¹⁷ Ibid.

¹¹⁸ Izvor: Publikacija „Žene i muškarci u Crnoj Gori“, 2012, Zavod za statistiku Crne Gore

				djevojčice Girls	dječaci Boys
2007/2008	187	98	89	52,4	47,6
2008/2009	185	101	84	54,6	45,4
2009/2010	184	82	102	44,6	55,4
2010/2011	200	81	119	40,5	59,5

Dijagram 3: Učenici/ce koji/e su završili/e specijalno srednje obrazovanje (Pupils who finished special secondary education):¹¹⁹

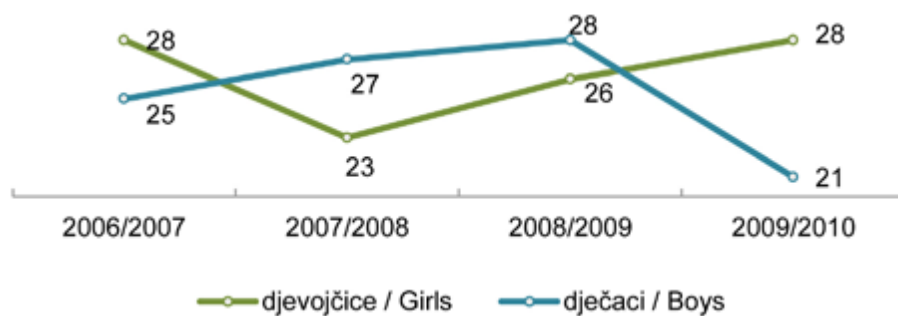

Tabela 6: U redovan sistem obrazovanja i vaspitanja uključen je veliki broj djece sa posebnim obrazovnim potrebama:¹²⁰

Vrsta institucije	školska godina			
	2002/03	2005/06	2008/09	2011/12
Vrtić	46	186	285	670
Osnovna škola	67	1.591	2.339	3.600
Srednja škola	Nema podataka	196	229	285
Resursni centri	Nema podataka	443	405	257

¹¹⁹ Izvor: Publikacija „Žene i muškarci u Crnoj Gori“, 2012, Zavod za statistiku Crne Gore

¹²⁰ Ibid.

U Ministarstvu prosvjete redovno se ažurira baza podataka o djeci sa posebnim obrazovnim potrebama po osnovu rješenja o usmjeravanju.

Tabela 7: Broj djece sa rješenjem o usmjeravanju dat je po godinama:¹²¹

Godina	2009	2010	2011	2012
Broj usmjerenja	246	654	960	1.109

Tabela 8: Asistenti u nastavi u vrtićima i školama u Crnoj Gori:

Grad	Predškolska ustanova, broj asistenata	Škola, broj asistenata
Podgorica	22	27
Bijelo Polje	4	11
Pljevlja	2	4
Nikšić	5	19
Herceg Novi	-	5
Ukupan broj asistenata	33	66

Katalozi programa za stručno usavršavanje nastavnika iz oblasti inkluzivnog obrazovanja¹²²

Školska 2008/09. godina – Inkluzivno obrazovanje: vrtić i škola po mjeri djeteta; Inkluzivno obrazovanje u osnovnim školama Crne Gore; Integracija romske djece u osnovne škole (podrška inkluziji); Vrtić kao porodični centar za romsku djecu (podrška inkluziji); Specifičnosti vaspitno-obrazovnog rada sa posebnim kategorijama djece. **Školska 2009/10. godina** - Integracija romske djece u osnovne škole – podrška inkluziji; Vrtić kao porodični centar za romsku djecu – podrška inkluziji; Specifičnosti vaspitno-obrazovnog rada sa posebnim kategorijama djece; Ka punoj inkluziji: Djeca sa intelektualnim smetnjama - Djeca sa vizuelnim smetnjama - Djeca sa slušnim i govorno jezičkim smetnjama i specifičnim problemima učenja - disleksija, disgrafija, diskalkulija - Djeca sa tjelesnim smetnjama; Ka inkluziji u srednjem obrazovanju; Prilagođavanje matematičkih sadržaja djeci sa posebnim potrebama; Indeks za inkluziju; Uloga pedagoga u sprovođenju inkluzivnog programa i u utvrđivanju kvaliteta rada vaspitno-obrazovnih ustanova; Inkluzivno obrazovanje u osnovnoj školi; Rad sa djecom sa intelektualnim poteškoćama. **Školska 2010/11. godina:** Specifičnost obrazovnog rada sa učenicima sa posebnim potrebama; Ka potpunoj inkluziji; Prilagođavanje matematičkog sadržaja učenicima sa posebnim potrebama; Indeks za inkluzivnost; Uloga pedagoga u inkluzivnim programima; Inkluzivno obrazovanje u osnovnim školama. Rad sa učenicima sa intelektualnim poteškoćama; Integracija romske djece u vrtiće i osnovne škole, podrška uključivanju,

¹²¹ Izvor: Izvještaji o primjeni Strategije za integraciju osoba sa invaliditetom za 2008, 2009, 2010, 2011 I 2012. godinu

¹²² Izvor dostupan na: www.zavodzaskolstvo.gov.me

obrazovanjem protiv predrasuda. **Školska 2011/2012. godina:** Inkluzivno obrazovanje; Integracija romske djece u osnovne škole – podrška inkluziji; Vrtić kao porodični centar za romsku djecu – podrška inkluziji; Specifičnosti vaspitno-obrazovnog rada sa posebnim kategorijama djece; Ka punoj inkluziji; Ka inkluziji u srednjem obrazovanju; Prilagođavanje matematičkih sadržaja djeci sa posebnim potrebama; Indeks za inkluziju; Inkluzivno obrazovanje – praktična primjena defektološke teorije i prakse; Portidž metod rane stimulacije; Inkluzivno obrazovanje: vrtić po mjeri djeteta; Individualni razvojni i obrazovni plan – korak ka inkluzivnom obrazovanju; Inkluzivno obrazovanje – praktična primjena defektološke teorije i prakse u implementaciji inkluzivnog obrazovanja; Intenzivna interakcija u grupama djece sa teškim kombinovanim smetnjama; Ka inkluziji; Prosec nastajanja smetnje i teškoće u razvoju (DCP model); Rad sa djecom sa teškoćama iz spektra autizma i teškoćama u komunikaciji i učenju; Razvoj socijalne kompetencije kod djece: Kutija puna osjećaja; Inkluzivno obrazovanje u srednjoj školi. **Školska 2012/2013. godina:** Senzomotorni i kognitivni razvoj djece na uzrastu jaslice (predškolsko vaspitanje); Znakovni jezik – osnovni pojmovi i njegova specifičnost; Ocjenjivanje učenika u inkluzivnom obrazovanju; Nastava crnogorskog – srpskog, bosanskog, hrvatskog jezika i književnosti u inkluzivnom obrazovanju; Nastava italijanskog jezika u radu sa učenicima bez ostatka vida; Oprema, pribor, pomagala i ostale specifičnosti u ostvarivanju vaspitanja i obrazovanja djece sa smetnjama u tjelesnom razvoju; Usluge i djelatnosti mobilne službe u Resursnom centru; Brajevo pismo u inkluzivnom obrazovanju; Brajevo pismo – ključ kvalitetnog obrazovanja; Podrška roditeljima djece sa smetnjama u razvoju uključena u inkluzivno obrazovanje; Senzorna integracija djece u predškolskim i školskim ustanovama i Osnovna znanja i primjena u praksi iz oblasti specijalne pedagogije; Savjetodavna i stručna pomoć nastavnicima i roditeljima u radu sa djecom sa lakim smetnjama u mentalnom razvoju; Praktična primjena defektološke teorije i prakse u implementaciji inkluzivnog obrazovanja; Rana intervencija za djecu sa smetnjama u razvoju vida i smetnjama u tjelesnom razvoju; Personalni asistenti u nastavi; Edukacija nastavnog kadra u srednjim stručnim školama za rad sa djecom sa posebnim obrazovnim potrebama; Uključivanje RE djece u predškolsko obrazovanje; Uključivanje RE djece u osnovnoškolsko obrazovanje; nstitucionalna izgradnja kapaciteta i ljudskih resursa u Resursnim centrima Inovativne metode u radu sa osobama sa posebnim obrazovnim potrebama.

Tabela 10: Broj nastavnika i direktora koji su pohađali obuku i broj realizovanih seminara (uključujući i o djeci sa posebnim obrazovnim potrebama) u periodu 2004-2012. godina:¹²³

Godina	Broj nastavnika	Broj direktora	Broj seminara
2004.	579	31	51
2005.	1270	35	81
2006.	1.161	50	40
2007.	1.221	45	61
2008.	2.374	146	106
2009.	2.779	122	107
2010.	1.662	25	75
2011.	4.792	19	133
2012.	1.705	21	82
UKUPNO:	17.543	494	736

¹²³ Izvor dostupan na:

[http://www.erisee.org/sites/default/files/Teacher%20Training%20State%20of%20Play_Montenegro_%20DuA%CC%8A%C2%A1anka%20Popovic%20\[Compatibility%20Model\].pdf](http://www.erisee.org/sites/default/files/Teacher%20Training%20State%20of%20Play_Montenegro_%20DuA%CC%8A%C2%A1anka%20Popovic%20[Compatibility%20Model].pdf).

Tabela 11: Ilustracija podrške resursnom centru:¹²⁴

Godina	Vrsta podrške resursnom centru Podgorica
2008	Nabavljeno 6 najsavremenijih mašina i 13 kompleta papira na Brajevom pismu
2009	Štampanje udžbenika na Brajevom pismu
2010	Štampanje udžbenika na Brajevom pismu
2011	Štampan CD na kojoj je predstavljena Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom u audio formatu, sa uvećanim tekstem i na znakovnom pismu
2012	Prilagođavanje za polaganje maturalnog ispita nakon završetka srednje škole za školsku 2011/2012. godinu Pripremljen Vodič za eksternu maturu

Zdravstvena zaštita

U oblasti zdravstvene zaštite djece sa smetnjama u razvoju, potrebno je istaći da su u domovima zdravlja u Crnoj Gori formirani regionalni Centri za podršku djeci sa posebnim potrebama.

Tabela 12: Ukupan broj zdravstvenih usluga koje su pružili centri za podršku djeci sa posebnim potrebama

Godina ¹²⁵	Ukupan broj zdravstvenih usluga (prventivnih tretmana, kurativnih tretmana, posjeta logopedu, posjete psihologu) koje su pružili centri za podršku djeci sa posebnim potrebama				
	Podgorica	Berane	Rožaja	Bar-	Herceg Novi
2011	15.789	5.211	415	3. 450	198 ¹²⁶
2012	14.133	14.179 ¹²⁷	361	1.516	422 ¹²⁸

¹²⁴ Izvor: Izvještaji o primjeni Strategije za integraciju osoba sa invaliditetom za 2008, 2009, 2010, 2011 I 2012. godinu

¹²⁵ Izvor: Izvještaji o primjeni Strategije za integraciju osoba sa invaliditetom za 2008, 2009, 2010, 2011 I 2012. godinu

¹²⁶ Prvih pregleda - 63, kontrolnih - 135

¹²⁷ Uključujući i usluge fizioterapeuta

¹²⁸ Prvih pregleda - 103, kontrolnih pregleda - 0

U toku reforme primarne zdravstvene zaštite od 2005. godine do 2011. godine, 246 timova izabranih doktora (246 izabranih doktora i 280 medicinskih sestara) je završilo doedukaciju. Na edukaciji su dva modula bila posvećena komunikaciji i odnosu na relaciji tim izabranog doktora (doktor i medicinska sestra) i pacijent

Rad, radni odnosi, zapošljavanje lica sa invaliditetom

Baza podataka za osobe sa invaliditetom je sastavni dio aplikativnog programa evidencije nezaposlenih lica, koja je uspostavljena prije 14 godina, a usklađuje se sa tehnologijom rada, saglasno propisima EU i propisima Crne Gore.

Tabela 13: Stanovništvo staro 15 i više godina prema statusu, regionu i polu¹²⁹

Aktivno stanovništvo	260,7	
Lica sa dugorocnim ili trajnim invaliditetom	3,7	
	Muškarci	Žene
	2,1	1,6

Tabela 14: Penzijsko i invalidsko osiguranje¹³⁰ po podacima Fond PIO CG

Korisnici prava					
Godina	2006	2007	2008	2009	2010
Invalidske penzije	25.455	24.607	24.560	24.135	24.104
Naknada za tjelesno oštećenje	7.399	7.072	6.806	6.556	6.329
Naknada za tuđu pomoć i njegu	1.828	1.696	1.579	1.446	1.366
Izdaci, u hilj. EUR					

¹²⁹ Anketa o radnoj snazi 2010, Zavod za statistiku Crne Gore, MONSAT, 2012

¹³⁰ Statistički godišnjak 2011, Zavod za statistiku Crne Gore, 2011

Godina	2006	2007	2008	2009	2010
Invalidske penzije	37.387	43.422	56.114	69.171	68.528
Naknada za tjelesno oštećenje	2.369	2.760	3.556	3.899	3.455
Naknada za tuđu pomoć i njegu	2.536	2.950	3.801	3.939	3.187

Tabela 15: Na evidenciji Zavoda za zapošljavanje Crne Gore evidentirano je:¹³¹

Godina	Broj osoba sa invaliditetom:		Broj lica sa invaliditetom uključenih u programe aktivne politike zapošljavanja	Broj lica sa invaliditetom zaposlenih	
	invalidi rada	kategorisana lica		na neodređeno vrijeme	na određeno vrijeme
2008	1.960	576	56	13	43
2009	1.894	590	42	/	12
2010	1.661	581	69	15	/
2011	1.419	591	59	/	16
2012	1.377	581	76	23	19

Tabela 16: Javni radovi za i sa osobama sa invaliditetom:¹³²

Godina	Vrsta javnog rada	Broj učesnika	Mesto izvođenja
2008	Podrška za troje djece sa smetnjama u razvoju	3 asistenta u nastavi	
2009	Izrada suvenira, čestitki, ukrasa i papirne galanterije	20 mladih lica sa invaliditetom	Pljevlja
	Izrada suvenira, čestitki, ukrasa i papirne galanterije	69 lica sa invaliditetom	Herceg Novi, Kotor, Bar, Nikšić, Bijelo Polje, Mojkovac i Pljevlja

¹³¹ Izvor: Izvještaji o primjeni Strategije za integraciju osoba sa invaliditetom za 2008, 2009, 2010, 2011 i 2012. godinu

¹³² Izvor: Izvještaji o primjeni Strategije za integraciju osoba sa invaliditetom za 2008, 2009, 2010, 2011 i 2012. godinu

2010	Poboljšanje kvaliteta života djece sa smetnjama i teškoćama u razvoju, kao i njihovih porodica	114 lica na poslovima personalnog asistenta	Podgorica, Bijelo Polje, Pljevlje, Nikšić, Mojkovac, Rožaje, Herceg Novi
	Pomoć djeci i omladini sa smetnjama u razvoju u kući i dnevnim centrima	26 lica	Podgorica, Bijelo Polje, Nikšić, Bar, Berane
2011	Izrada suvenira, čestitki, ukrasa i papirne galanterije	45 lica sa invaliditetom	Kotor, Nikšić, Bijelo Polje i Mojkovac
	Grafička djelatnost	7 lica, od kojih su 6 lica sa invaliditetom	Herceg Novi
	Izrada suvenira	7 lica oštećenog sluha	Bar
	Poboljšanje kvaliteta života djece sa smetnjama i teškoćama u razvoju, kao i njihovih porodica kroz dodatnu podršku djeci u nastavi, koja su uključena u redovno obrazovanje, po inkluzivnom modelu	173 lica na poslovima profesionalnog asistenta ¹³³	Podgorica, Bijelo Polje, Pljevlje, Nikšić, Mojkovac, Rožaje, Herceg Novi, Tivat, Cetinje i Danilovgrad
	Pomoć djeci i omladini sa smetnjama u razvoju u kući i dnevnim centrima	93 lica	Podgorica, Bijelo Polje, Pljevlje, Nikšić, Mojkovac, Rožaje, Herceg Novi, Tivat, Cetinje, Danilovgrad, Bar, Berane, Ulcinj i Žabljak
2012	Izrada suvenira, čestitki, ukrasa i papirne galanterije	25 lica sa invaliditetom	Kotor, Nikšić, Bijelo Polje i Mojkovac
	Grafička djelatnost	6 lica od kojih 5 sa invaliditetom	Herceg Novi
	Izrada suvenira	4 lica sa invaliditetom	
	Turistička djelatnost	1 lice sa invaliditetom	Tivat
	Nacionalna biblioteka Crne Gore - poslovi u glavnom depou.	1 lice sa oštećenim sluhom	Podgorica

Tabela 17: Prilagođavanje radnog mjesta po zahtjevima poslodavaca Zavodu za zapošljavanje:¹³⁴

Godina	Broj poslodavaca	Broj radnih mjesta za koja se traže sredstva za prilagođavanje radnog mjesta za lica sa invaliditetom radi njihovog zapošljavanja	Da li su lica nakon dobijanja sredstava zaposlena?
2008	4	4	Da
2009	-	Nije bilo zahtjeva	-
2010	4	6	Da
2011	5	6	Da
2012	2	3	Da

¹³³ Njihove zarade finansira Zavod za zapošljavanje

¹³⁴ Izvor: Izvještaji o primjeni Strategije za integraciju osoba sa invaliditetom za 2008, 2009, 2010, 2011 i 2012. godinu

Tabela 18: Programi aktivne politike zapošljavanja sa procentom žena:¹³⁵

Godina	Procentat žena ¹³⁶
2008	50,00%
2009	60,70%
2010	61,34 %
2011	56,57 %
2012	50,00%

Nasilje u porodici

Prema izvještaju Uprave policije u 2012. godini (1.januar –30.Jun) broj registrovanih krivičnih djela nasilje u porodici ili porodičnoj zajednici je manji je u odnosu na 2011. godinu 71 (95). Ova djela su procesuirana nadležnim tužiocima sa 71(94) krivične prijave, kojima je obuhvaćeno 75 (98) lica muškog pola, među kojima 13 (36) lica koja su više puta procesuirana u vršenju krivičnih djela. Žrtve nasilja u porodici i porodičnoj zajednici su 77(105) lica od kojih 61 (72) su ženskog pola. Maloljetno lice je evidentirano u 1 (12) slučaj kao žrtva porodičnog nasilja.

Socijalna zaštita

Ukupno postoji 11 centara za socijalni rad koji pokrivaju teritoriju 22 opštine: JU CSR za Glavni grad Podgorica, gradske opštine Golubovci i Tuzi i opštinu Danilovgrad; JU CSR za opštine Nikšić, Šavnik i Plužine; JU CSR za opštine Pljevlja i Žabljak; JU CSR za opštine Bijelo Polje, Mojkovac i KOLAŠIN; JU CSR za opštine Berane, Andrijevica i Petnjica; JU CSR za opštinu Rožaje; JU CSR za Prijestonicu Cetinje; JU CSR za opštinu Plav; JU CSR za opštine Bar i Ulcinj; JU CSR za opštine Kotor, Tivat i Budva; JU CSR za opštinu Herceg Novi.

Rezidencijalne ustanove za djecu su: JU Dječji dom Mladost u Bijeloj i JU Centar za djecu i mlade Ljubović u Podgorici. Dijelimično i tri ustanove pod ingerencijom MPS spadaju u ovu grupu: JU Resursni centar 1. jun u Podgorici, JU Resursni centar Podgorica i JU Resursni centar za rehabilitaciju i školovanje lica sa poremećajima sluha i govora, Kotor.

¹³⁵ Ibid.

¹³⁶ Podatak se može odnositi i na učešće žena sa invaliditetom u ovim programima, u odnosu na mušku populaciju sa invaliditetom

Rezidencijalne ustanove za odrasla lica su: JU Zavod „Komanski most« u Podgorici, za lica sa umjerenim, teškim i teškim intelektualnim teškoćama, JU Dom starih „Bijelo Polje“ u Bijelom Polju i JU Dom starih „Grabovac“ u Risnu namijenjeni za smještaj starih i lica sa invaliditetom.

Prema podacima Ministarstva rada i socijalnog staranja, u Dječjem domu Mladost u Bijeloj trenutno je smješteno 106 djece, u Zavodu Komanski most smješteno je 4 djece, a u Centru za djecu i mlade Ljubović – 16 djece. U JU Zavodu Komanski most ima 109 odraslih lica, u JU Domu starih „Bijelo Polje“ 108 lica, a u JU Domu starih „Grabovac“ u Risnu 254 lica.

Crna Gora bilježi trend pada broja djece smještene u ustanovu za smještaj djece bez roditeljskog staranja, tako da je broj smještene djece u periodu od 2008. do 2011. godine smanjen za 28,6%. Takođe se povećava broj djece koja napuštaju ustanovu, i u periodu od 2008. godine do 2011. godine iznosi čak 105 %.

U pogledu smještaja djece u porodice, umjesto u institucije, postignut je značajan napredak poslednjih godina, s tim da i dalje permanentno treba raditi na promociji hraniteljstva. Broj djece na porodičnom smještaju-hraniteljstvu kretao se od: 2008. godine - 285 djece, 2009. godine - 310 djece, 2010. godine - 349 djece i 2011. godine - 398 djece, što čini povećanje od 38,24%¹³⁷.

Tabela 19: Pregled ustanova za socijalnu zaštitu i korisnika socijalne zaštite :¹³⁸

¹³⁷ Izvor: Ministarstvo rada i socijalnog staranja, podaci su uvršćeni u NPAD 2013-2017. godine

¹³⁸ Statistički godišnjak 2011, Zavod za statistiku Crne Gore, 2011

24 – 1. USTANOVE ZA SOCIJALNU ZAŠTITU

SOCIAL WELFARE INSTITUTIONS

	Usta- nove <i>Institutions</i>	Korisnici <i>Beneficiaries</i>		Radnici <i>Employees</i>								
		ukupno	žene	ukupno	žene	vaspi- tači	zdrav- stveni	ostali stručni ¹⁾	instruk- tori ²⁾	admini- strativni	ostali	
		Total	Females	Total	Females	Educa- tors	Medical staff	Other skilled ¹⁾	Instruc- tors ²⁾	Admininstr ative	Other	
2008												
Ustanove za djecu i mlade	6	510*	246*	364	264	94	52	48	17	37	116	<i>Institutions for Children and Youth</i>
Lišene roditeljskog staranja	1	162	77	105	85	30	25	3	-	11	36	<i>Deprived of parental care</i>
Ometene u psihičkom i fizičkom razvoju	4	333*	162*	220	161	47	26	45	15	17	70	<i>Mentally & physically handicapped</i>
Sa poremećajima u ponašanju	1	15	7	39	18	17	1	-	2	9	10	<i>With behaving disorders</i>
Ustanove za odrasle Za zbrinjav. odraslih	3	358	226	124	85	-	54	5	-	12	53	<i>Institutions for adults Homes for adults</i>
Centri za socijalni rad	10	55780	27855	312	229	-	-	167	-	104	41	<i>Centres for social welfare</i>
2010												
Ustanove za djecu i omladinu	6	514	200	387	287	121	53	30	22	31	130	<i>Institutions for Children and Youth</i>
Lišenu roditeljskog staranja	1	156	63	100	80	28	26	4	-	11	31	<i>Deprived of parental care</i>
Ometenu u psihičkom i fizičkom razvoju	4	338	133	246	188	71	26	26	17	15	91	<i>Mentally & physically handicapped</i>
Vaspitno zapuštenu	1	20	4	41	19	22	1	-	5	5	8	<i>Neglected</i>
Ustanove za odrasle Za zbrinjav. odraslih ³⁾	4	377	254	168	134	-	69	10	-	13	76	<i>Institutions for adults Homes for adults ³⁾</i>
Centri za socijalni rad	10	53544	26688	302	224	-	-	160	-	87	55	<i>Centres for social welfare</i>

¹⁾ Obuhvaćeni su socijalni radnici, psiholozi, pedagozi i defektolozi
²⁾ Obuhvaćeni su i kvalifikovani radnici
³⁾ Uključene privatne ustanove za odrasle

¹⁾ Social workers, psychologists, educators and defectologists are included
²⁾ Qualified workers are included as well
³⁾ Included private institutions for adults

24 – 2. KORISNICI SOCIJALNE ZAŠTITE

SOCIAL WELFARE BENEFICIARIES

	2006	2007	2008	2009	2010	
Maloljetni korisnici - ukupno	19188	22595	27429	26159	25213	Juvenile beneficiaries / Total
Ugroženi porodičnom situacijom	15632	19100	23773	22502	21674	<i>In need due to family situation</i>
Sa poremećajima u ponašanju	1637	1575	1686	1700	1738	<i>Maladjusted</i>
Ometeni u psihofizičkom razvoju	1837	1824	1872	1860	1682	<i>Mentally & physically handicapped</i>
Ostali	82	96	98	97	119	<i>Other</i>
Punoljetni korisnici - ukupno	26756	27301	28351	28398	28331	Adult beneficiaries / Total
Sa poremećajima u ponašanju	1713	1704	1653	1547	1456	<i>Maladjusted</i>
Fizički i psihički ometeni	3511	3859	4223	4236	4444	<i>Mentally & physically handicapped</i>
Materijalno neobezbijedjeni	17073	17433	18089	18261	18192	<i>Destituted persons</i>
Ostarijeli	3405	3257	3294	3286	3113	<i>Old people</i>
Ostali	1054	1048	1092	1068	1126	<i>Other</i>

Budžetska izdvajanja za materijalna davanja¹³⁹:

Tabela 20: Ministarstvo rada i socijalnog staranja je obezbijedilo sredstva za isplatu socijalnih naknada u iznosu od:

Pravo na materijanu naknadu	Jul 2013.	Decembar 2012	Decembar 2011.
	Ukupno (u €) 4.610.024,86, od toga za:	Ukupno (u €) 5.249.177,51 od toga za:	Ukupno (u €) 4.812.238,33 od toga za:
Materijalno obezbjeđenje boraca	278.521,71	288.756,63	301.735,73
Lična i porodična invalidnina	382.108,33	394.703,66	408.312,30
Dječji dodatak	431.628,40	421.036,80	398.223,80

¹³⁹ Izvor: Ministarstvo rada i socijalnog staranja, dostupno na <http://www.minradiss.gov.me/ministarstvo>

Materijalno obezbjeđenje	1.338.798,01	1.362.476,21	1.276.453,21
Putni troškovi invalidnih lica	95.469,50	83.695,56	44.623,00
Dodatak za tuđu njegu i pomoć	529.308,60	580.797,00	504.357,00
Lična invalidnina	197.429,30	207.798,40	191.275,80
Izdržavanje štićenika u domovima	132.700,31	131.272,19	144.107,02
Porodični smještaj	100.608,59	94.832,80	97.168,10
Pogrebni troškovi bor.-inval. zaštite	7.927,90	9.032,15	6.115,46

Dijagram 4: Korisnici/ce u ustanovama za djecu i omladinu ometenu u tjelesnom razvoju (Beneficiaries in institutions for children and youth physically handicapped):¹⁴⁰

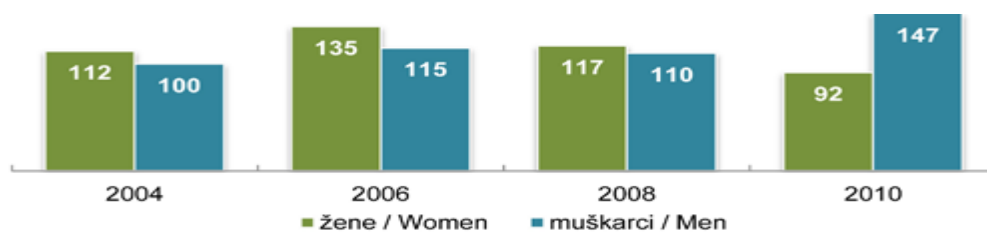

Tabela 21: Korisnici/ce u ustanovama za djecu i omladinu ometenu u mentalnom razvoju (Beneficiaries in institutions for children and youth mentally handicapped):¹⁴¹

Godina	Ukupno Total	Djevojčice Girls	Dječaci Boys	Polna raspodjela % Gender Distribution %	
				Djevojčice Girls	Dječaci Boys
2004	130	54	76	41,5	58,5
2006	116	54	62	46,6	53,4
2008	106	45	61	42,5	57,5
2010	99	41	58	41,4	58,6

¹⁴⁰ Izvor: Publikacija „Žene i muškarci u Crnoj Gori“, 2012, Zavod za statistiku Crne Gore

¹⁴¹ Ibid.

U Crnoj Gori živi 671 ratni vojni invalid¹⁴². Razvrstani su u deset grupa prema stepenu tjelesnog oštećenja organizma izraženom u procentu¹⁴³.

Lična invalidnina ratnih vojnih invalida iznosi: prva grupa sa 100% invaliditeta – 575,30 eura, druga grupa sa 100% invaliditeta – 420, treća sa 90% invaliditeta- 316,40 eura, četvrta sa 80% invaliditeta – 236, peta sa 70% invaliditeta – 166,80 eura, šesta sa 60% invaliditeta – 103,50 eura, sedma sa 50% invaliditeta – 74,80 eura, osma sa 40% invaliditeta- 46,90 eura, deveta sa 30% invaliditeta – 40,30 eura i deseta grupa sa 20 % invaliditeta – 34,50 eura.

Pored prava na ličnu invalidninu ratni vojni invalidi prve grupe sa 100% invaliditeta imaju i pravo na dodatak za njegu i pomoć od strane drugog lica u mjesečnom iznosu od 287,70 eura. Ratni vojni invalidi druge, treće i četvrte grupe, zavisno od stepena tjelesnog oštećenja, mogu ostvariti pravo na dodatak za njegu i pomoć od strane drugog lica u iznosu od 287,70 eura mjesečno. Ratni vojni invalidi od prve do šeste grupe invaliditeta, zavisno od vrste oštećenja organizma, mogu ostvariti i pravo na ortopedski dodatak koji iznosi 143,80 eura mjesečno. Ratni vojni invalidi koji su nesposobni za rad i privređivanje i koji su materijalno neobezbijedjeni mogu ostvariti i pravo na novčanu nakndu materijalnog obezbjeđenja u iznosu od 115 eura mjesečno.

Zakonom o boračkoj i invalidskoj zaštiti propisano da korisnici prava i članovi njihove porodice, koji nijesu osigurani po drugom osnovu, imaju pravo na zdravstvenu zaštitu po propisima iz oblasti zdravstva. Ratni vojni invalidi imaju pravo na banjsko i klimatsko liječenje u skladu sa propisima iz oblasti zdravstva.

Davanja i usluge koji se ne zasnivaju na osiguranju

Zakon o socijalnoj i dječijoj zaštiti predviđa dvije osnovne grupe prava građana u okviru sistema socijalne zaštite, i to: pravo na osnovna materijalna davanja i pravo na usluge socijalne i dječije zaštite.

Osnovna materijalna davanja u socijalnoj i dječijoj zaštiti

Tabela 22: Prikaz materijalnih davanja i usluga koje se ne zasnivaju na osiguranju¹⁴⁴

Br.	Program	Tip davanja/usluge	Kome je namjenjen	Finansiranje
OSNOVNA MATERIJALNA DAVANJA U SOCIJALNOJ ZAŠTITI				

¹⁴² Izvor: **Ministarstvo rada i socijalnog staranja (juli 2013. godine)**

¹⁴³ Prava ratnih vojnih invalida u Crnoj Gori regulisana su Zakonom o boračkoj i invalidskoj zaštiti.

¹⁴⁴ U skladu sa novim Zakonom o socijalnoj i dječijoj zaštiti (Sl. list 27/13)

1.	Materijalno obezbjeđenje (MO)	Visina nadoknade na mjesečnom nivou se kreće od 64,10 € do 121.90 €, u zavisnosti od broja članova u porodici.	Prihod i imovina (prihod ne može biti veći od iznosa koje je postavio MO uzimajući u obzir veličinu porodice)	Državni budžet
2.	Lična invalidnina	Mjesečna novčana naknada od 109.90 €	Lica sa teškim invaliditetom, bez obzira na godine starosti.	Državni budžet
3.	Dodatak za njegu i pomoć	Mjesečna novčana naknada od 63.60 €	Svi korisnici lične invalidnine i lica kojima je zbog tjelesnih, mentalnih, intelektualnih ili senzornih oštećenja ili promjena u zdravstvenom stanju neophodna njega i pomoć da bi imali obezbijeđen pristup zadovoljavanju potreba.	Državni budžet
4.	Zdravstvena zaštita	Plaćeno zdravstveno osiguranje	Korisnici MO, dodatka za njegu i pomoć i usluge smještaja.	Državni budžet
5.	Troškovi sahrane	Pokrivaju troškove sahrane u visini od 318.20 €	Korisnici MO, dodatka za njegu i pomoć i usluge smještaja.	Državni budžet
6.	Jednokratna pomoć	Pomoć opredijeljena pojedincima/porodicama zbog posebnih okolnosti koje utiču na stambeno, materijalno i zdravstveno stanje.	Pojedinci/porodice koji se, zbog posebnih okolnosti koje utiču na stambeno, materijalno i zdravstveno stanje, nađe u stanju socijalne potrebe.	Državni budžet
OSNOVNA MATERIJALNA DAVANJA IZ DJEČIJE ZAŠTITE				
7	Naknada za novorođeno dijete	Jednokratna naknada za novorođeno dijete u iznosu od 106,10€	Jedan od roditelja, usvojlac, staralac, hranitelj, odnosno lice kome je dijete povjereno na njegu, vaspitanje i obrazovanje.	Državni budžet
8.	Dodatak za djecu	Mjesečno iznosi od 19,20€ do 32,10€, do navršene 18 ako je u redovnom školovanju, ili na evidenciji Zavoda za zapošljavanje.	Troje djece u porodicama koje su korisnici MOP-a, dijete koje je korisnik dodatka za njegu i pomoć, dijete korisnik lične invalidnine, i djeca bez roditeljskog staranja; kao i dijete čiji je roditelj, usvojlac, staralac, hranitelj, odnosno lice kome je dijete povjereno, kao korisnik MO zasnovao radni odnos na osnovu sporazuma o aktivnosm prevazilaženju nepovoljne socijalne situacije	Državni budžet
9.	Troškovi ishrane u predškolskim ustanovama	Visinu troškova za ishranu djece u javnoj ustanovi utvrđuje organ upravljanja ustanove	Djeca bez roditeljskog staranja, korisnici MO, i djeca iz najosjetljivijih grupa stanovništva.	Državni budžet
10.	Pomoć za vaspitanje i obrazovanje djece i mladih sa posebnim obrazovnim potrebama	Obuhvata troškove smještaja i troškove prevoza	Djeca i mladi sa posebnim obrazovnim potrebama	Državni budžet

11.	Refundacija naknade zarade i naknada zarade za porodijsko, odnosno roditeljsko odsustvo	Refundacija poslodavcu, najviše do dvije prosječne zarade zaposlenog u državi u prethodnoj godini.	Poslodavac ima pravo na refundaciju sredstava po osnovu isplate naknade zarade zaposlenom za porodijsko, odnosno roditeljsko odsustvo.	Državni budžet
12.	Naknada po osnovu rođenja djeteta	Mjesečna novčana naknada od 64,10 €	Jedan od roditelja koji je na evidenciji Zavoda za zapošljavanje i student, do navršene jedne godine života djeteta	Državni budžet
13.	Refundacija naknade zarade i naknada zarade za rad sa polovinom punog radnog vremena	Iznos od 50% zarade zaposlenog	Poslodavac ima pravo na refundaciju sredstava po osnovu isplate naknade zarade zaposlenom za rad sa polovinom punog radnog vremena	Državni budžet
USLUGE SOCIJALNE I DJEČJE ZAŠTITE				
14.	Procjena i planiranje	Redovni troškovi plata zaposlenih	Svim korisnicima usluga socijalne zaštite, a procjena se odnosi i na procjenu staratelja, usvojioca, porodice koja pruža uslugu porodičnog smještaja-hraniteljstva i porodičnog smještaja i procjenu roditelja po zahtjevu suda	Državni budžet
15.	Podrška za život u zajednici ¹⁴⁵	Pokriva troškove organizacije i neposrednog obezbjeđivanja usluge (prostor, oprema, osoblje, aktivnosti, materijal)	Svim korisnicima kojima neka od navedenih usluga omogućava zadovoljavanje potreba, integraciju u zajednicu i ostanak u porodici i prirodnom okruženju što je duže moguće	Državni biudžet i drugi izvori finansiranja (donacije, projektno finansiranje ...)
16.	Savjetodavno-terapijska i socijalno-edukativna usluga ¹⁴⁶	Mogući su razni tipovi davanja, u zavisnosti od zahtjeva usluge i načina organizacije	Korisnicima za koje je procijenjeno da ove usluge omogućavaju ličnu i porodičnu stabilizaciju, integraciju i ostanak u porodici, a obuhvataju djecu, mlade, odrasle i stare	Državni biudžet i drugi izvori finansiranja (donacije, projektno finansiranje
17.	Usluge smještaja			Državni budžet, korisnik iz ličnih sredstava, srodnik kroz obavezu izdržavanja
17.1	Porodični smještaj-hraniteljstvo	Pokriva životne troškove korisnika usluge i naknadu hranitelju	Djeca i mladi koji iz različitih razloga ne mogu da žive sa svojim roditeljima	Državni budžet
17.2.	Porodični smještaj	Pokriva životne troškove korisnika usluge i naknadu pružaocu usluge/drugoj porodici	Trudnice, samohrani roditelj sa djetetom do navršene treće godine života, odraslo i staro lice, koje ne može da živi samostalno usled fizičkih, psihičkih i drugih ograničenja	Državni budžet

¹⁴⁵ U ovu grupu usluga spadaju usluge: dnevni boravak, pomoć u kući, stanovanje uz podršku, personalna asistencija, tumačenje i prevođenje na znakovni jezik i druge

¹⁴⁶ U ovu grupu usluga spadaju usluge: Savjetovanje, terapija, medijacija, SOS telefon i druge usluge sa ciljem prevazilaženja kriznih situacija i unapređivanja porodičnih odnosa

17.3.	Smještaj u ustanovu	Pokriva troškove života korisnika u ustanovi (organizacija, prostor, oprema, osoblje, materijal, aktivnosti)	Svi korisnici (djeca, mladi, odrasli, stari) čija je životna situacija takva da usluge u zajednici više nisu dovoljne da obezbijede razvoj, bezbjednost i kvalitetan život u zajednici i prirodnoj sredini	Državni budžet
17.4.	Smještaj u sklonište/prihvatilište i druge vrste smještaja	Pokriva troškove organizacije i neposrednog obezbjeđivanja usluge (prostor, oprema, osoblje, aktivnosti, materijal)	Svim korisnicima (djeca, mladi, odrasli, stari) kojima je usljed životne situacije neophodno hitno i kratkotrajno zbrinjavanje na bezbjednom mestu	Državni budžet
18.	Neodložne intervencije ¹⁴⁷		Svi korisnici čiji je život, razvoj i bezbjednost ugrožen u mjeri koja zahtijeva hitno i neodložno preduzimanje mjera zaštite	Državni budžet

Tabela 23: Prikaz materijalnih davanja i usluga koje se ne zasnivaju na osiguranju

OSTALA DAVANJA				
1.	Odmor i rekreacija djece	Pokriva troškove odmora i rekreacije djece	Djeca korisnika MO i djeca iz hraniteljskih porodica	Državni budžet
2.	Besplatni udžbenici	Besplatni udžbenici, a djeci koja pohađaju osnovne škole, srednje stručne škole i gimnazije	Djeca iz porodica korisnika prava na materijalno obezbjeđenje porodice i djeci bez roditeljskog staranja i djeci sa smetnjama u razvoju	Državni budžet
3.	Staračke naknade	Mjesečno primanje u iznosu od 40€	Muškarci preko 65 godina i žene preko 60 godina koji se bave poljoprivredom a nemaju nikakva primanja.	Državni budžet, Agro budžet
4.	Subvencije za električnu energiju	Za mjesečne račune u rasponu od 0 do 60 € subvencija iznosi 40 %, za mjesečne račune preko 60 € subvencija je fiksna i iznosi 24 €.	Korisnici materijalnog obezbjeđenja porodice, lične invalidnine, njege i pomoći drugog lica, smještaja u drugu porodicu i prava na materijalno obezbjeđenje boraca	Umanjenje obaveza EPG prema Budžetu
5.	Davanja na lokalnom nivou	U skladu sa mogućnostima, opštinski organi mogu obezbijediti materijalna davanja iz socijalne zaštite (jednokratna pomoć, subvencije u plaćanju komunalnih usluga, i dr.)		Lokalni budžeti

¹⁴⁷ Neodložna intervencija je usluga koja se realizuje radi Osiguranja bezbjednosti u situacijama koje ugrožavaju život, zdravlje i razvoj korisnika; obezbjeđuju se 24h dnevno.

Lična invalidnina

Novim zakonskim rješenjem, lična invalidnina dodjeljuje se licu sa teškim invaliditetom, čime se eliminiše diskriminacija u odnosu na starost potencijalnog korisnika koja je ranije postojala. Ovo pravo uvedeno je prvi put Zakonom o socijalnoj i dječijoj zaštiti iz 2005. godine. U prvoj godini je registrovano 1.025 korisnika, da bi na kraju 2010. godine broj korisnika bio uvećan za 51%. S obzirom na karakteristike korisnika ovog programa, jedino objašnjenje povećanog broja korisnika je veća upoznatost sa istim.

Tabela 24: Lična invalidnina, broj korisnika i iznos¹⁴⁸

Godina	Broj korisnika	Prosječan iznos naknade po korisniku (mjesečno, u €)
2005	1.025	50
2006	1.178	50
2007	1.299	55
2008	1.422	55
2009	1.459	76
2010	1.552	77
2011	1.638	108.8
2012	1.728	108.8

I lična invalidnina i dodatak za njegu i pomoć predstavljaju programe namijenjene licima sa invaliditetom i predstavljaju važnu prevenciju institucionalizacije.

Dijete koje je korisnik lične invalidnine ostvaruje pravo na sljedeća primanja: po osnovu dječijeg dodatka 25,50€; po osnovu lične invalidnine 108,80€; po osnovu dodatka za njegu i pomoć 63,00€, što na mjesečnom nivou iznosi ukupno 197,3€.

Dodatak za njegu i pomoć

Dodatak za njegu i pomoć je socijalno davanje namijenjeno licima kojima je, zbog tjelesnih, mentalnih, intelektualnih ili senzornih oštećenja ili promjena u zdravstvenom stanju neophodna njega i pomoć da bi imalo obezbijeđen pristup zadovoljenju potreba, ili je uslovljeno ostvarenim pravom na ličnu invalidninu. Ovaj program nije namijenjen samo siromašnima, već i svima koji su osobe sa invaliditetom, stari i imaju

¹⁴⁸ Izvor: Ministarstvo rada i socijalnog staranja

tu vrstu potrebe. Zakonom o socijalnoj zaštiti nije predviđeno ograničenje trajanja ovog davanja i ne traži se obnavljanje dokumentacije.

Tabela 25: Dodatak za njegu i pomoć, broj korisnika i iznos¹⁴⁹

<i>Godina</i>	Broj korisnika	Prosječan iznos naknade po korisniku (mjesečno, u €)
2000	4.763	52
2004	5.097	47
2005	4.241	50
2006	4.487	50
2007	5.376	55
2008	6.002	55
2009	6.085	62
2010	6.764	64
2011	7.322	63
2012	7.728	63

PREGLED UTROŠENIH SREDSTAVA PO OSNOVU REALIZOVANE POVLAŠĆENE VOŽNJE ZA GODINE 2006-2012

GODINA	ISPLAĆENI IZNOS NA GODIŠNJEM NIVOU
2.006	6.225,83
2.007	12.081,54
2.008	18.714,62

¹⁴⁹ Izvor: Ministarstvo rada i socijalnog staranja

2.009	143.520,13
2.010	373.851,98
2.011	573.092,73
2.012	936.395,86
UKUPNO:	2.063.882,69

Kultura, sport

Ministarstvo kulture na osnovu Odluke o sufinansiranju projekata iz oblasti kulturno-umjetničkog stvaralaštva u 2011. godini, sufinansiralo je ukupno 203 projekta i programa iz oblasti kulturno-umjetničkog stvaralaštva, sa ukupnim iznosom od 594.168,00 eura, od čega 10 projekata čiji su sadržaji namijenjeni osobama sa invaliditetom sa ukupnim iznosom od 31.100,00 eura.

Posebno treba pomenuti saradnju sa Unicefom u projektu „Govorimo o mogućnostima“, gdje je značajan prostor dat Paraolimpijskom komitetu Crne Gore, jer je komitet poklonio veliku pažnju afirmaciji i razvoju mladih talenata.

Od pojedinaca sportista sa invaliditetom potrebno je istaći:

- Jedanaestogodišnji stonoteniser Filipa Radovića, je prvi put nastupio u Mađarskoj, osvojio prve bodove za Crnu Goru, prošao klasifikaciju i ušao u paraolimpijski program.
- Dvanaestogodišnji plivač Ilija Tadić je nastupio u Solunu, na igrama mladih paraolimpijaca u Češkoj u Brnu, sa 12 godina i u kategoriji do 15 godina osvojio srebrnu medalju na 50 metara delfin i bronzanu medalju na 50 metara slobodnim stilom. Zabilježio je nastup i na otvorenom prvenstvu Hrvatske, gdje je osvojio 7 medalja.
- Atletičarka Marijana Goranović je na Prvenstvu svijeta na Novom Zelandu u kategoriji F40 (niski rast), osvojila sedmo mjesto u bacanju kugle i ostvarila prvu B paraolimpijsku normu za nastup na Paraolimpijskim igrama u Londonu 2012. Atletičari su imali i dva zapažena nastupa u Hrvatskoj i Italiji na kojima je Marijana oba puta potvrdila B paraolimpijsku normu, Veselin Vuković, (slabovidni atletičar) bio blizu B norme u skoku u dalj a potpuno se afirmisao šesnaestogodišnji Mirnes Ramović (sa potpunim oštećenjem vida). Nastupom u Češkoj je Marijana Goranović ostvarila prvu A paraolimpijsku normu u istoriji crnogorskog paraolimpizma, bacivši kuglu dva puta preko A norme koja je iznosila 6 metara.

U 2009.godini realizovano je niz aktivnosti koje se odnose na sufinansiranje projekata iz oblasti sporta i to: Projekat Paraolimpijskog komiteta; Treningom do medalje"/Projekat Košarkaškog kluba „Osi Paramont“ Podgorica; Organizovanje sportskih takmičenja invalida gluvonijemih"/Projekat SRD gluvih „Ibar“ Rožaje; Projekat SD gluvih „Napredak“ Kotor; Projekat NVO Specijalna olimpijada Podgorica; Sportska rekreacija (sport za sve) i sport invalida"-Projekat Društva gluvih „Pristan“ Bar; Atletika slijepih

– Bolji uslovi i rezultati“,Projekat SRD Slijepih Podgorica; Karate za invalide i djecu sa posebnim potrebama“, Projekat Karate saveza Podgorica; Košarka u kolicima“ - Projekat Košarkaškog kluba „Paramont“; Otkrivanje i utvrđivanje deformiteta stopala učenika nižih razreda osnovnih škola u Podgorici“; Projekat Kluba za sportsku rekreaciju „ Planus “ Podgorica.

Podrška nevladinim organizacijama

Tabela 26: Raspodjela dijela sredstava od prihoda od igra na sreću¹⁵⁰ koje dodeljuje Vlada Crne

Gore za sufinansiranje programa i projekata za osobe sa invaliditetom¹⁵¹:

Godina	Broj podržanih programa-projekata	Iznos u €
2008	48	1.179. 965,00
2009	89	1 358 000,00
2010	75	1.000.000,00
2011	62	981.639,61
2012	68	973.296,86

Strategije i javne politike

- NPA za djecu 2004-2010
- Nacionalni plan akcije za mlade (2006-2010)
- Strategija za smanjenje siromaštva i socijalne isključenosti 2007-2011
- Strategija regionalnog razvoja Crne Gore 2010–2014
- Akcioni plan za implementaciju Dekade uključivanja Roma 2005-2015
- Strategija za poboljšanje položaja RE manjine u Crnoj Gori 2012-2016
- Strategija za borbu protiv trgovine ljudima 2012 -2018
- Strategija razvoja informatičkog društva u Crnoj Gori 2009-2013
- Strategija razvoja sistema socijalne i dječje zaštite u Crnoj Gori 2008 – 2012
- Strategija za integraciju osoba sa invaliditetom u Crnoj Gori 2008-2016
- Strategija zaštite od nasilja u porodici 2011-2015
- Strategija razvoja hraniteljstva u Crnoj Gori 2012-2016
- Strategija inkluzivnog obrazovanja u Crnoj Gori 2008
- Strategija razvoja stručnog obrazovanja 2010-2014
- Strategija ranog i predškolskog vaspitanja i obrazovanja 2010-2015
- Nacionalna strategija cjeloživotne karijerne orijentacije 2011-2015
- Strategija razvoja osnovnog obrazovanja i vaspitanja sa Akcionim planom 2011-2017
- Master plan razvoja zdravstva Crne Gore za period 2010 – 2013
- Nacionalna strategija HIV/AIDS 2010-2014

¹⁵⁰ Na osnovu Zakona o igrama na sreću Vlada Crne Gore svake godine donosi Uredbu o kriterijumima za utvrđivanje korisnika i načinu raspodjele dijela prihoda od igara na sreću.

¹⁵¹ Izvor: Izvještaji o primjeni Strategije za integraciju osoba sa invaliditetom za 2008, 2009, 2010, 2011 I 2012. godinu

- Akcioni plan za životnu sredinu i zdravlje djece u Crnoj Gori 2012-2016
- Nacionalni program razvoja kulture 2011-2016